Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Iactatus fatis! quae bella exhausta canebat!

rio, quum aliquem indicant, qui ornatu vel forma conspicuus incedit: et saepe id ipsum, quo est conspicuus, additur, ut Aeneide I. *talem se laeta ferebat per medios*, ut Diana nempe. Hinc illa, *vasta se mole ferre*, et similia. Hic est, *se fert ore, pectore et armis*. Variata forma, idem significat *fert os, pectus et arma:* Virgilius III. Aeneid. 490. *Sic oculos sic ille manus sic ora ferebat.* Seneca Troad. 466. *Sic tulit fortes manus.* Appul. Metam. V. pag. 338. *Sic se gerebat ferebatque*, hoc est factis et facie, animo et corpore. Wagnerus emendationem Marklandi recusat; non enim recte dici *quem forti pectore se ferens!* In quo quid reprehendat, non satis intelligo. Nam si Latinum est *quem se ore ferens*, cur non sit *quem se pectore ferens?* adiectivum *forti* neminem, credo, offendet, ut non offenderet *quem se pulchro ore ferens.*

Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum. Aeneas *est genus* deorum, ut notum illud Arati κείνου γένος ἐσμέν. Ovid. II. Fast. 397. *Si genus arguitur vultu, (ni fallit imago) Nescio quem vobis suspicor esse deum:* nempe *deum esse vobis genus.* Minus recte Heins. ex sequentibus *auctorem* repetit. Et hoc ille ignorabat, qui mutat *Nescio quem patrem.* Valer. Flaccus II. 473. *Nos Ili veteris quondam genus, invida donec Laomedonteos fugeret Fortuna penates.* Ubi mallem *Nos Ili felix quondam genus.* Est color quidam Virgilianus ex Eclog. I. 75. *Ite meae, felix quondam pecus, ite capellae.*

Degeneres animos timor arguit. Valer. Flaccus VI. 86. *Degeneresque ruunt Sindi.* Burm. ibi reprehendit Pium, interpretantem *degenerantes a maioribus*, qui fortissimi fuere. *Degeneres*, ait, sunt servili origine, non ingenui. Wagnerus, diversus a Wagnero interprete Virgilii, illud Burmannianum fere repetit, et Virgilium quoque sic esse explicandum docet, ut *degeneres* sint *ignobiles, viles.* Non reprehenderem huiusmodi annotationes, nisi vera linguae Latinae cognitio per eas impediretur. *Degeneres* semper sunt qui a meliori ad peius deveniunt, bonae stirpis mali posteri, hinc universe *viles* homines. Neque dices *bonos* ex mala stirpe *degeneres*, nisi fortasse in Satyra. Sindi fuere orti liberis parentibus, ergo *degeneres*, qui servos se fieri tulerint, neque libertatem recuperare potuerint. Versum Virgilii cogitabat Iuvencus, Carm. II. *Infidos animos timor irruit.* Ubi scribendum videtur *arguit.* Ita enim poetae isti Christiani priscos imitari solent.

Si mihi non animo fixum immotumque sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare iugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit;
Si non pertaesum thalami taedaeque fuisset:
Huic uni forsan potui *succumbere culpae.*

Postquam primus amor deceptam morte fefellit. Recte Burm. exposuit, et Heinsii *decepta morte*, quod e MSS. tribus commendat, reiecit. Adde Oudend. ad Lucani VIII. 61. et Appul. Metam. VIII. pag. 561. Locum ante oculos habuit Ambros. Hexaem. V. 19. *Fertur enim turtur, ubi iugalis proprii amissione viduata, pertaesum thalamos et nomen habere coniugii; eo quod primus amor fefellerit eam dilecti morte deceptam — — Itaque iterare coniunctionem recusat, nec pudoris iura aut complaciti viri resolvit foedera, illi soli suam caritatem reservat, illi custodit nomen uxoris.*

Si non pertaesum thalami taedaeque fuisset. Non erat, quod hic quisquam timeret tautologiam. Est haec magna Virgilii ars. Dido cunctatur. Pudor retardat et impedit, quominus statim eloquatur, quod sentit. Vox novi coniugii quasi in faucibus haeret.

Huic uni forsan potui succumbere culpae. Heynius: »*culpae*, cum delectu pro amore: quatenus ille caritati et fidei erga coniugem defunctum adversari videbatur." Speciosa interpretatio, si verba Latina eam ferrent. Non ferunt. Nam significant: *si non constituissem* ab omni matrimonio abstinere, hoc *unum crimen* committere potui. Appellat alterum matrimonium *culpam*, non appellare debuit *hanc unam culpam*, nam esset opposita aliis culpis. Latinum erat, *culpae succumbere in hoc uno viro, in hac una causa.* Sed *culpa* non est vocabulum honestum, si femina eo sic utitur. Significat enim *adulterium.* Ipse Virgilius de eadem Didone Aeneid. IV. 172. *Nec iam furtivum Dido meditatur amorem: Coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam.* Ovidius Heroid. IV. 151. Phaedra scribit Hippolyto: *Et pugnare diu nec me submittere culpae Certa fui.* Idem V. 131. *Vim licet appelles, et culpam nomine veles.* Et sic alibi saepe. Fortasse nonnulli ex Statio contra me disputabunt. Locos ipse ostendam. Statius II. Theb. 232. *tacitae subit ille supremus Virginitatis amor, primaeque modestia culpae Confundit vultus.* Ubi Lactant. »*culpam* putant amissionem virginitatis." Talis modestia Didoni obstare non poterat. Vocatur quidem ex persona virginis *culpa*, quod proprie *culpa* non erat, si esset matri-

Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei
Coniugis, et sparsos fraterna caede Penatis,

monium, significatio autem praecipue cernitur in *concubitu*. Idem Statius Theb. V. 463. *nostrae fatum excusabile culpae*. Lactantius: »minuit *amoris* invidiam, cum dicit *culpae:* ut Virgilius, *Huic uni forsan potui succumbere culpae*." Enim vero, si cogites Hypsipylen loqui, et quid fecerint Lemniades, agnosces, *culpam* aliud esse, quam *amorem*. Dixit igitur Dido: si non omne matrimonium odissem, hoc *unum adulterium* committere potui. Quanto elegantius *Huic uni forsan potui:* scilicet, me *vinclo iugali sociare* huic uni viro. Solus hic meos sensus inflexit. Hoc Latinum est, et Didonem decet. Legitimum volebat coniugium, non furtivum amorem. Marklandus ad Statii Silv. V. III. 93. hunc versum ita attulit: *Huic uni potui forsan succumbere curae*, id est, *huic uni amori*. Marklandus attulit ex memoria, quae eum quoque in *huic uni potuit* fefellit. Sed Britannus iste, quo erat ingenio, sensit *huic uni culpae* non verum esse, et imprudens id posuit, quod saltem tolerari posset. Ac maior sapientia est in illo Marklandi errore, quam humanitas et iudicium in Burmanno, qui, *vellem*, ait, *nos docuisset Marklandus, unde hoc petierit.*

Coniugis, et sparsos fraterna caede Penatis. Duplex olim ferebatur interpretatio. Servius: »*Sparsos penates*, si *Didonis*, dispersos per fugam, intelligimus; si *fratris*, pollutos cruore. *Fraterna* autem caede quam frater admiserit." Ego *sparsi Penates* quin recte dicatur, non dubito. Valer. Flaccus II. 595. *Aeolios Fortuna Penates Spargit, et infelix Scythicum gens quaerimus amnem.* Lucan. III. 99. *captae rapturus moenia Romae, Sparsurusque deos.* Conf. Lachman. ad Propert. III. XXV. 21. *Spargere et alterna communes caede Penates:* qui locus tamen adeo difficilis, et extra omnem cum antecedentibus et sequentibus necessitudinem positus est, ut nemo se intelligere dicat. Latinum ergo est *sparsi Penates*. Quaeri potest, an et hoc loco? Regina loquitur de suis Penatibus. Hos secum sumsit in Africam. Mutati erant, non dispersi. *Sparsi Penates* sunt populi, in diversas terrarum oras discedentis, non unius hominis. Nec quisquam diligens scriptor, puto, iunget *sparsos caede Penates*, nisi *cruore sparsos* significet. Superest *sparsi caede fraterna*, quam *frater* admisit. Nego esse Latinum. Penates sparsi *fraterna caede*, sunt vel *caede fratris*, quem fratres Penates interfecere, quod hic non convenit, vel *caede mei fratris*, quod etiam non convenit. Caedes *fraterna* tantum passive sumitur. Catull. Epithal. 181, de Ariadne, *Respersum iuvenem fraterna caede*

Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit. Agnosco veteris vestigia flammae.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentis umbras Erebi noctemque profundam,
Ante, Pudor, quam te violo, aut tua iura resolvo.

secuta. Horat. Epod. VII. 17. *acerba fata Romanos agunt, Scelusque fraternae necis. Ut immerentis fluxit in terram Remi, Sacer nepotibus cruor.* Idem Satyr. II. v. 15. *Cruentus Sanguine fraterno.* Sic Homerus Iliad. I. 563. πόλλ' ἀχέουσ' ἠρᾶτο κασιγνήτοιο φόνοιο. Idem per genitivum effertur. Seneca Agam. 448. *Sparsum cruore regis Herceum Iovem;* et vs. 976. *Caede respersam viri dextram ablue.* Herc. Furent. 372. *Egone ut parentis sanguine adspersam manum Fratrumque gemina caede contingam?* Idem est *regia, paterna, maritali caede sparsa manus.* Recte Silius de scelere Pygmalionis I. 22. *Pygmalioneis quondam per coerula terris Pollutum fugiens fraterno crimine regnum:* non *fraterna caede.* Unica ratio *fraternam caedem* in Virgilio admittit, si nempe Pygmalion a Sychaeo, et Sychaeus a Pygmalione occisi fuissent. Idem valet v. c. de *fraterna caede* Eteoclis et Polynicis, de fratribus a Cadmo satis, qui per mutua vulnera cadebant. Nam tum *agentes* et *patientes* sunt iidem. His de causis non credo Virgilium scripsisse *sparsos fraterna caede Penatis.* Neque vocabulum *coniugis* mihi placet. Non requiritur. *Miseri Sychaei* sufficit, et omnia complectitur. Historia et Annae et lectoribus satis erat nota.

Solus hic inflexit sensus. Valerius Flaccus VII. 172. *cum primos aggressa et flectere sensus Virginis — quis mota loco labefactaque cessit.*

Agnosco veteris vestigia flammae. MS. Zul. *et nosco.* Ios. Iscanus de Bello Troiano IV. 331. *agnoscens veteris vestigia cursus.*

Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat. Ovid. Heroid. XVII. 220. *Delicti fies idem reprehensor et auctor. Terra, precor, vultus obruat ante meos.* Ubi non sequitur id, quod se facturam negat.

Ante, Pudor, quam te violo, aut tua iura resolvo. Iam minus exacte scribentis est *prius — ante quam.* Plautinum *neque eum ante conspexi prius,* differt aliquantum. Magis accederet Propertianum II. xix. 65. *Aut prius infecto deposcit praemia cursu, Septima quam metam triverit ante rota:* nisi incerta esset lectio, et melior vel *arte,* vel *axe,* sive e MSS. sive e coniectura Burmanni. Hoc Marklandum movit, ut scribendum putaret *Sancte Pudor.* Ingeniose profecto.

Ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
Abstulit; ille habeat secum, servetque sepulcro.
Sic effata sinum lacrimis implevit obortis.
  Anna refert: O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetua moerens carpere iuventa?
Nec dulcis natos, Veneris nec praemia noris?

Sed ita oratio, quae nunc iam est satis rhetorica, magis etiam rhetorica fieret. Quae verborum pompa, *ante quam te, o Pudor, violo!* Quam inanis ornatus, *aut tua iura resolvo!* Gravitas et maiestas mire augentur, si deleas. Omnem animi sensum expressit, quum dixit: *huic uni forsan potui.* Sed tellus mihi prius dehiscat, quam illud faciam. Sychaeus primos amores abstulit, Sychaeus servet. Ovidius Heroid. VII. 97. in eadem causa interpolatus est, ubi Dido scribit: *Exige laese Pudor poenas, violate Sychaeo: Ad quem, me miseram, plena pudoris eo.* Totum distichon eiiciendum censeo. Aliud figmentum in MS. regio vidit Heinsius: *Exige, laese Pudor, poenas violataque — Iura, nec ad cineres fama retenta meos: Vosque mei manes animaeque cinisque Sychaei, Ad quas, me miseram, plena pudoris, eo.* Lennepius quidem ingeniose et docte supplebat *violataque lecti.* Fortasse nunc sentiet vir eximius, omnia terso Nasone esse indigna, et suspicionem fraudis ex additamento Cod. regii confirmari. Nec meliora puto illa ex Heroid. IV. 155. *Depuduit, profugusque pudor sua signa reliquit. Da veniam fassae, duraque corda doma.* Quid, quaeso, est *Pudor reliquit sua signa?* Pudor se, *Pudor Pudorem reliquit.* Caetera sunt centones Ovidiani. Commemoratio *pudoris*, tam inopportuna in antiquis poetis, saepe studium castimoniae Christianae prodit.

Abstulit. Male in Sprot. Cod. *sustulit.* Catullus Carm. LXVIII. 19. *Sed totum hoc studium luctu fraterna mihi mors Abstulit.* Lucan. I. 111. *pignora iuncti Sanguinis — Abstulit ad manes.* Seneca Hippol. 861. *Statuitque secum ferre, quo moritur, malum.*

Sinum lacrimis implevit obortis. Credo, *sinum* sororis, in quo sinu caput et vultum reponebat. Valerius Flaccus VII. 251. *Talia verba dabat, collapsaque flebat iniquae In Veneris Medea sinus.* Seneca Medea 541. *liberos — in quorum sinu lacrimas profundam.*

Nec dulcis natos, Veneris nec praemia noris. Nati dulces sunt *praemia* Veneris, connubii. Interpretationi sunt haec Lucani II. 330. *Mox ubi connubii pretium mercesque soluta est Tertia iam suboles.* Virgilius expressit Graecum δῶρα Ἀφροδίτης. Sed ea non semper unum atque idem significant. Apud

Id cinerem aut Manis credis curare sepultos?

Homerum Iliad. Γ. 54. sunt illecebrae, quibus Venus Paridem instruit. Hoc bene animadvertit Heynius. Vide et D'Orvill. in Vanno Crit. pag. 643. Auctor Hymni 101, de anu, ἥτε τόκοιο Εἴργηται, δώρωντε φιλοστεφάνου Ἀφροδίτης. Unde Ruhnken. in Praefat. pag. XIII, omnem dubitationem tolli arbitratur, sintne hic ipsi *nati* an *concubitus*. Sed etiam in Graeco poeta sic acceperim, ut τόκος et δῶρα sint *partus et liberi*. Anus *parere* non potest, matrimonium vel concubitum *emere* potest, neque inde necessario εἴργηται. Nec scio an recte dicatur de *vidua*, quae talium rerum non inscia est. *Ea Veneris praemia* Dido iam norat. Ipsa dixit, Sychaeum primum amores suos abstulisse. Claudian. I. Rapt. 33. bene de eo, qui nesciebat quid esset coniugium: *quod solus egeret Connubii, sterilisque diu consumeret annos, Impatiens nescire torum nullasque mariti Illecebras, nec dulce patris cognoscere nomen.* Et Epithal. Palladii 130, ubi Venus loquitur: *Vivite concordes et nostrum discite munus.* Hinc *nota* voluptas, et *notus* calor, III. Georg. 130. VIII. Aeneid. 389. contra virgines *ignarae, nesciae*, ἀδίδακτοι et simili modo appellantur. Virgilium autem voluisse *natos praemia Veneris*, scilicet amoris et connubii, hoc, ni fallor est certissimum argumentum, quod δῶρα reddidit *praemia:* si voluisset *concubitum*, reddere debuisset *dona* vel *munera*. Discrimen observavit Donatus ad Terentii Eunuch. V, VIII. 27. *Quodvis donum et praemium a me optato:* »*donum* deorum est, *praemium* virorum est fortium, *munus* hominum. Et *donum munusque* tam ante factum, quam post factum datur, *praemium* non nisi post factum est. *Donum* voluntarium, *praemium* debetur." Graeci habent unum vocabulum δῶρα. Δῶρα Ἀφροδίτης tam sunt *praemia amoris et connubii, proles*, quam quod dea Venus hominibus donat, *amoris fructum*, ἔργον. Latini distinguunt. *Vina, frumenta, olea*, sunt *dona et munera* Bacchi, Cereris, Minervae. Nemo ea unquam appellavit *praemia*, nec appellare potuit. Exempla sunt apud interpretes ad Virgil. Aeneid. I. 636, Horatii II. Carm. 14, et Silium VII. 748. Quare et Ovidius II. Am. III. 2. bene scripsit: *Mutua nec Veneris gaudia nosse potes.* Ibi Latinum non esset *praemia*. Nam Veneris *dona* etiam appellantur *gaudia*. Tibull. II. I. 12. *Quis tulit hesterna gaudia nocte Venus.* Conf. Barth. ad Rutil. Itin. I. 261. Virgilius igitur usus est figura, quae Hendiadyoin appellatur. Potuisset: *Nec dulcis natos, Veneris pia praemia, noris.* Ad Graecam rationem se componere maluit, quod etiam erat verecundius a sorore sorori dictum, quam de concubitu. Et quanta Virgilii fuerit verecundia, non modo ex vita, sed etiam ex carminibus constat.

Esto: aegram nulli quondam flexere mariti,
Non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
Hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidae infreni cingunt, et inhospita Syrtis;
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcaei. Quid bella Tyro surgentia dicam,
Germanique minas?
Dis equidem auspicibus reor et Iunone secunda
Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
Coniugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis
Indulge hospitio, caussasque innecte morandi:
Dum pelago desaevit hiems, et aquosus Orion,

Non Libyae, non ante Tyro. In multis Cod. *Libye.* Wakkerus Amoenitatibus Literariis p. 19. probat, et pro ablativo accipit, ut mox sequitur *Tyro.* Servium Hemsterh. sic emendat: » *quidam autem* Libyae mariti, *Libyes*, Tyro mariti, *Tyrii exponunt.*

Placitone etiam pugnabis amori. Frustra in quibusdam MSS. *placidone.* Conf. Heinsius ad Ovidii Art. Am. I. 37.

Lateque furentes Barcaei. Quatuor Codd. et Hieronymus *vagantes.* Si in pluribus inveniretur, praeferrem.

Bella Tyro surgentia. Bella, quae nobis a Tyro imminent. Vidi, qui secus acciperent. Accepit etiam interpres ad Silium XIII. 616. *cognovit Latio surgentia bella Poenorum.* Ibi enim *Latio* est dativus.

Indulge hospitio. Scholiast. Lucani IV. 664. *abundantius praebe.* Mox, pro *caussasque* in fragm. Vaticano *et caussas.*

Dum pelago desaevit hiems, et aquosus Orion. Mira annotatio, quae Servio tribuitur: » Enumerat quas morae caussas possit innectere. Praetende, inquit, naufragiis fluctus; adversa navigatione iactatis procellarum nomen oppone. Hoc est, inflammare animum et artem docere precandi." Corrige

Quassataeque rates, dum non tractabile coelum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiae menti, solvitque pudorem.

naufragis, et *peccandi*. Annotatio non videtur Servii. Similis est praecepto Rhetoris poetici, iubentis discipulos *caussas morandi* explicare. Virgilius, credo, omisit. Neque profecto opus erat amanti feminae suggerere. Ipsa facillime inveniret. Servius vocabulum *desaevit* non interpretatur, unde fere suspicor eum non vidisse. Ad *aquosus Orion* leguntur: »id est: *dum occidit*.'' Tam brevis annotatio de tali vocabulo non est moris Serviani. Sed videamus de ipsis versibus. *Desaevit* est *valde saevit*. Si explices *saevire desinit*, versus fit ineptior. Sed tantae tempestates non sunt diuturnae. Continuantur horas aliquot, diem, duos, tres. Non magna morae caussa. Neque Dido uti poterat hac caussa. Dicere debebat: mane aliquantisper. Vides tempestatem desaevire. Hoc et ipse Aeneas videbat, qui in tanta procella non esset navigaturus, et Dido ita amorem nimis aperte statim proderet, eum, quem omni modo celare studet. Recte hac caussa utitur Aeneid. IV. 309. *Quin etiam hiberno moliris sidere classem*, *Et mediis properas aquilonibus ire per altum*. Tunc iam noverat Aenean. Itaque et Ovidius Epist. VII. 175. facit eam his argumentis utentem, cum Aeneas abire constituerat: *et socii requiem poscunt, laniataque classis Postulat exiguas semirefecta moras*. *Aquosus Orion*, non satis vehemens epitheton in tempestate. Melius a Virgilio appellatur *nimbosus*. Iam illa *non tractabile coelum* sunt pars tempestatis. Dum hiems desaevit, dum Orion desaevit, dum coelum non est tractabile. Haec non opportune interrumpuntur insertis in medio *quassataeque rates*. *Quassatae rates* sunt aliud argumentum; post illud argumentum repetitur idem, quod supra iam satis erat explicatum.

Quassataeque rates, *dum non tractabile coelum*. Puto, dum rates *quassatae sunt*. Vix Latinum. Aeneas appellit classem *quassatam* in litora Africae, iter ex Africa differt, *quia* naves sunt quassatae, quassae; omnia recte. An etiam *differt iter*, *dum sunt quassatae*, quamdiu sunt quassatae? Vehementer dubito. Melius puto: *caussasque innecte morandi Quassatasque rates*, *et non tractabile coelum*.

Spemque dedit dubiae menti, *solvitque pudorem*. In superiore versu longe maior erit gravitas, si legatur *incensum animum inflammavit*: additum *amore*, languet. Dudum amabat. Imo erat *incensa*. *Incensam* soror *inflammat*. Mens *dubia* est, incerta quid faceret, cederetne amori, nec ne. Quae spes tali menti daretur? *Impulsus* datur, non *spes*. Concinnior sententia ex hac interpunctione

Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt; mactant lectas de more bidentis
Legiferae Cereri, Phoeboque, patrique Lyaeo;
Iunoni ante omnis, cui vincla iugalia curae.
Ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido,
Candentis vaccae media inter cornua fundit;
Aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
Heu vatum ignarae mentes! *quid vota furentem*,

orietur: *Hic dictis incensum animum inflammavit, amori Spemque dedit, dubiae menti solvitque pudorem.* Pulchre, *spem dedit amori*, amanti. Pulchre, *pudor dubiae mentis.* Valerius Flaccus VII. 172 sq. omnem hunc Virgilii locum ante oculos habuit. Quaedam iam supra laudavi. Addo haec. Venus loquitur: *me ipsa opus est: cunctantia poscunt Pectora me, dubiusque pudor: iam foedera faxo Ausonii petat ipsa viri, metuatque morari.* Si tamen *solvitque*, post *dubiae menti* positum, hanc interpunctionem admittat. Tibullus quidem et alii sic scribere non verentur. Virgilius fere abstinuit.

Heu vatum ignarae mentes! Si quis haec et antecedentia accurate et nulla praeiudicata opinione occupatus perpendat, is, credo, mihi concedet, non aliam, nisi hanc inde confici posse sententiam: *Adeunt templa, rogant deos, ut consilium de matrimonio cum Aenea secundent.* Dido etiam eventum per aruspicium cognoscere studet. Sed vates ignorant, quid velit Dido. Cupit amore liberari. Omnia tamen vota et templa eam non liberant. Nam non minus uritur. Atque ita fere Virgilium accepit Silius VIII. 100. *Heu sacri vatum errores! dum numina noctis Eliciunt, spondentque novis medicamina curis, Quod vidi decepta nefas.* Et Appul. Metam. X. pag. 682. *Heu medicorum ignarae mentes! Quid venae pulsus, quid fatigatus anhelitus: ergo igitur impatientia furoris altius agitata* sq. Sed talis sententia neque ipsa est sana, neque huic loco convenit. Dido non hoc agebat, ut amore liberaretur. Postea id egit, utens opera Massylae sacerdotis. Iam olim varie explicaverunt. Servius: »*ignarae*, amoris reginae, quia illae (Anna et Dido) alias caussas litationis praetendebant, et ideo vota non perficiebant.“ Alia eiusdem Servii praetereo. Heynius libere interpretatus est, ex sua ipsius mente potius, quam significatione verborum. Equidem ista non intelligo

Quid delubra iuvant? Est mollis flamma medullas

nisi ratione, quae naturae rerum plane adversatur. Quare Virgilium scripsisse credo *Heu fati ignarae mentes!* et caetera esse spuria arbitror. Soror Didoni suaserat, ut deos veniam posceret, itaque Aeneas ad ineundum matrimonium permoveretur. Dido sacra facit Iunoni ante omnes, *cui vincla iugalia curae.* Inhiat extis, an spondeant, Aenean esse amaturum. *Heu fati ignarae mentes!* Nam si scirent, quot ac quantae calamitates ex illo Aeneae amore nascerentur, amorem et coniugium non optarent. Homines vulgo nesciunt, quid precentur. Argumentum gravissimum, saepe a philosophis tractatum, ut a Platone in Alcibiade, duobus Dialogis, unde Iuvenalis pulcherrimam Satyram X. composuit. Poetae saepe exclamationem de errore humano in hac re interserunt. Eaque exclamatio gravis et elegans mihi de Didone videtur, licet nonnulli reprehenderint. Animi lectorum excitantur, et iam nunc ad coniiciendas infelicis feminae miserias praeparantur. Virgilius iterum adhibuit X. Aeneid. 501, ubi Turnus spolio ovat, et gaudet potitus: *Nescia mens hominum fati sortisque futurae! Turno tempus erit, magno cum optaverit emtum, Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque Oderit.* Heynius illa laudat et miratur, parum sibi constans, qui eadem de Didone vix excusavisset. Sed Heynius ibi suum ipse iudicium et sensum sequitur; hic, aliorum opinione, reprehendentium, aliquantum erat occupatus. Tanti est, servare libertatem. Comparari autem possunt Ovidii Metam. VI. 434. *gratata est scilicet illis Thracia: Disque ipsi grates egere: diemque, Quaque data est claro Pandione nata tyranno, Quaque erat ortus Itys, festam iussere vocari. Usque adeo latet utilitas!* Glareanus fatetur, se non posse explicare, quid illud ἐπιφώνημα significet. Burmannus, quamquam minime esse obscurum dicat, ita tamen interpretatur, ut non intellexisse appareat. Voluit Ovidius: diem istam habuerunt festam, sed habere debuerant nefastam. Adeo *homines nesciunt, quid ipsis utile* et felix sit. Phaedrus hoc Burmanno ostendere potuisset, in I. Fab. 12. *O me infelicem, qui nunc demum intelligo, Utilia mihi quam fuerint, quae despexeram, Et, quae laudaram, quantum luctus habuerint!* Ovidius in Metam. VI. 472. eandem sententiam sic informavit: *Proh superi! quantum mortalia pectora coecae Noctis habent! ipso sceleris molimine Tereus Creditur esse pius.* Statius Theb. V. 718. *proh! sors, et coeca futuri Mens hominum!* Pro VATVM seu VATV emendavi FATI. Ita Lucan. II. 14. *Sit coeca futuri Mens hominum fati.* Silius II. 206. *coeca fati.* Statius II. Theb. 92. *proh! gnara nihil mortalia fati Corda sui!* Cuningha-

Interea, *et* tacitum vivit sub pectore volnus.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens; qualis coniecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius: illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictaeos; haeret lateri letalis arundo.
Nunc media Aenean secum per moenia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam;
Incipit effari, mediaque in voce resistit.
Nunc eadem, labente die, convivia quaerit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.

mus corrigebat *Heu fatum ignarae mentes*. Interea Appul. X. Metam. pag. 682. *vatum* legisse videtur: *heu medicorum ignarae mentes!*

Quid vota furentem, Quid delubra iuvant. Eam, quae in votis ac delubris auxilium contra furorem quaerit. Nec pulchre statim repetitur, tota *vagatur urbe furens*.

Est mollis flamma medullas. *Mollis* flamma non convenit *furenti*. Hoc et alii viderunt, et Wagnerus. Ergo iungunt *mollis medullas*. Scio *molle pectus*, *cor*, similia, *mollis medullas* ita appellatas nescio. Est epitheton fastidii plenum. Virgilius, credo, dixisset *imas medullas:* ut Seneca Medea 819. *imas urat serpens Flamma medullas*. Guietus ad Lucani VI. 629. haec pro spuriis habet.

Interea, *et tacitum*. Iam scribendum est: *Interea tacitum vivit sub pectore volnus*. Oratio autem optime cohaeret. Dido deos in templis precatur, exta consulit. Infelix, nescit quid optet. Amor interea crescit. Iam similis est furenti. Coniunctio *et* in duobus MSS. deest.

Haeret lateri letalis arundo. Ambros. de Caino et Abele I. 5. *velut cervus sagittatus in iecore haeret saucius*.

Incipit effari, *mediaque in voce resistit*. Statius X. Theb. 151. *Et medio affatu verba imperfecta relinqui*.

Iliacosque iterum demens audire labores. Ovidius Art. II. 127. de Calypsone: *Haec Troiae casus iterumque iterumque rogabat*.

Exposcit, *pendetque iterum narrantis ab ore*. Post hunc versum ponendos esse arbitror: *Aut gremio Ascanium*, *genitoris imagine capta*,

Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos:
Sola domo moeret vacua, stratisque relictis
Incubat. Illum absens absentem auditque videtque.
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non coepta assurgunt turres; non arma iuventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minaeque
Murorum ingentes, *aequataque machina coelo.*
  Quam simul ac tali persensit peste teneri

Detinet, infandum si fallere possit amorem. Non enim honestum est, Didonem, solam, media nocte, in domo vacua, Ascanium in gremio tenere: neque etiam vero simile, patrem, cuius omnis cura stabat in nato, passurum, noctem in aliena domo transigere Ascanium.

Stratisque relictis Incubat. Quae Aeneas modo reliquerat, ubi in convivio accubuerat. Wagnerus accipit de *toro viduo*, quem Dido antea cum Sychaeo partiri solebat. Sed hoc in urbe Tyri fuit. Et *strata* non dicuntur *relicta* a marito, et occupata a coniuge, ad memoriam mariti revocandam, nisi ille brevi ante reliquerit.

Portusve aut propugnacula bello Tuta parant. Schraderus coniiciebat *portasve.* Vere puto. *Portae* et *propugnacula* melius iunguntur. Nec tam recte *portus* parantur, quam, quod alibi Virgilius dixit, *effodiuntur.* Ovid. Heroid. VII. 122. de eadem Didone, vix in Africam appellente: *Bella tument: bellis peregrina et femina tentor; Vixque rudes portas urbis, et arma, paro.* Quod Burmannus non intellexit, et perversa emendatione corrupit. Dido vix portas urbis parabat, *cum simul* arma parare debebat, ab hostibus nempe statim petebatur. *Vix — et*, pro *vix — cum*, satis notum est. Vide Wagnerum Quaest. Virgil. XXVIII. 3.

Aequataque machina coelo. Multo concinnius desinitur in *minaeque murorum ingentes.* Non portae, non turres parantur, non muri aedificantur. Et quid est *machina* illa? Servius per epexegesin ad *muros* refert. Alii *tigna* interpretantur statuta et colligata ad muros aedificandos, alii *instrumenta bellica*, alii *turres* per muros dispositas. Heynius *molem*, *aedificium.* Alii legendum putant *aequandaque.* Est, credo, supplementum grammatici, vocabulum ponentis, quod ei primum tolerabile in mentem veniret, neque a metro abhorreret.

Cara Iovis coniunx, nec famam obstare furori;
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Una dolo divom si femina victa duorum est.

Cara Iovis coniunx. Nullam invenire potui probabilem caussam, cur Iuno hic *cara Iovis coniunx* appelletur. Longe praestaret *magna Iovis coniunx.*

Magnum et memorabile numen. In multis Codd. *nomen.* Interpretes hi *numen*, illi *nomen* praeferunt. Sententiae ac Latinitati magis convenit *nomen.* Tu et puer tuus egregiam laudem refertis. Magnum et memorabile nomen, si una femina victa est a duobus numinibus. Pone *numen.* Habebis: *magnum est numen*, si una femina victa est a duobus divis. Dicendum erat *magna ac memorabilia numina.* Sed accipiunt *numen* pro potestate: *vestrum numen*, dicunt, magnum erit et memorabile. Enimvero, Ironica et acerba oratio postulat exclamationem *Magnum ac memorabile nomen!* Sive exclamationis signum ponere malis post *duorum est!* Et omnes, quos vidi scriptores, adiectiva iungunt cum *nomine*, *facto*, non cum *numine*, *potestate.* Affertur Ovidii Metam. IV. 410. *Tum vero totis Bacchi memorabile Thebis Numen erat; magnasque novi matertera vires Narrat ubique dei!* Sed in quatuor MSS. legitur *nomen.* Recte. Apparet ex sequentibus *novi Dei.* Bacchus antea non habebatur pro deo. Nunc miraculo adeptus erat *nomen* memorabile, et omnes novum deum agnoscebant. Iunxit Virgilius *laudem*, *spolia*, *nomen*, tamquam de re praeclare in bello gesta. Thucyd. I. I. *πόλεμον μέγαν τε καὶ ἀξιολογώτατον.* Livius XXXIX. 51. *nec magnam nec memorabilem ex inermi proditoque Flaminius victoriam feret.* Silius IV. 184. *Egregium Ausoniae decus ac memorabile nomen.* Ambros. Oper. T. I. pag. 395. *Magnum et memorabile beneficium dei.* Hegesippus de Excidio Hieros. V. 29. *Ineunt consilium magnum et memorabile.* Omitto frequens illud in historicis, facinus *memorabile* et *memorandum*, non omitto Terentii Heaut. II. III. 73. *Non fit sine periculo facinus magnum et commemorabile.* Alia exempla laudavit Burmannus. Quapropter verum indico *nomen*, etiam quia video Ovidium expressisse locum Virgilii, X. Metam. 608. *habebis Hippomene victo magnum et memorabile nomen.*

Una dolo divom si femina victa duorum est. Scholiasta ad Ovidii Ibin 307. affert versus Grammatici ficto nomine Menephronis: *quis honos, quae gloria, si vos Turbaque nec*

Nec me adeo fallit, veritam te moenia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamina tanta?
Quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.
Olli (sensit enim simulata mente locutam,
Quo regnum Italiae Libycas averteret oras)
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Iupiter unam
Esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis,
Miscerive probet populos, aut foedera iungi.
Tu coniunx; tibi fas animum tentare precando.
Perge; sequar. Tum sic excepit regia Iuno:

minima, exsuperastis virginem, et unam. Partim ex Metam. VI. 524. *et virginem et unam Vi superat.*

Habes, tota quod mente petisti. Auctor Queroli vs. 245. *Habes nunc plane, tota mente quod rogas.*

Quo regnum Italiae Libycas averteret oras. Regnum gentium, mundi, esse debebat in Italia. Iuno cupiebat esse in Africa. Italia nondum habebat regnum. Aeneas in eo erat, ut inferret. Regnum adeo Italiae non potest alio averti. Si Iulius Caesar vel Augustus sedem imperii Carthaginem transtulissent, hoc fuisset regnum Italiae oras Libycas avertere, ex Italia in Libyam transferre. Ita nostra memoria regnum Portugaliae aversum est in Brasiliam. Scribendum puto: *quo regnum Italia Libycas averteret oras.* Et sic volebat Wakefieldus. Iuno optat, quod Aeneae suadet Dido apud Ovid. Heroid. VII. 151. *Ilion in Tyriam transfer felicius urbem.* Virgilius saepe dixit Troas *arcere, avertere Latio.* Idem est avertere *regnum.* Nam in Troianis et Aenea erat hoc regnum mundi.

Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat,
Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Aeneas unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixta grandine nimbum,
Dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru coelum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opaca;
Speluncam Dido dux et Troianus eandem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio iungam stabili propriamque dicabo.

Mecum erit iste labor. Mihi cordi et curae illud negotium erit. Non obliviscar. Ea, quae cara sunt, nobiscum habemus et servamus. Virgil. IV. Aeneid. 29. *ille habeat secum servetque sepulcro.* Differt hoc ab altero Aeneid. I. 76. *tuus labor.* Atque hic, si possim, locum Valerii Flacci emendabo, VI. 331. Incola Scythiae loquitur: *feror Arctois nunc liber in arvis Cuncta tenens mecum: omnis amor iacturaque plaustri Sola.* Muta distinctionem: *Cuncta tenens, mecum omnis amor, iacturaque plaustri Sola.* Quod amo et mihi carum est, mecum habeo. Hoste appropinquante, fugimus. Nullam facimus iacturam praeter plaustri. Liberi vagamur in arvis. Sunt immetata. Nihil proprium est cuiquam. Igitur tenemus cuncta arva. Omnia sunt omnium.

Dum trepidant alae. Locus difficilis. Videtur tamen *alae* dictum pro *equitibus.* Potuisset Virgilius *dum trepidant equites.* Mox occurrunt *Massyli equites.* Silius illa respexit II. 418. *subitoque exterrita nimbo Occultant alae venantum corpora silvis. Alae venantum* occultant sua corpora silvis. Heynius minus recte interpretatur Silium.

Tua si mihi certa voluntas. Si tua certa voluntas est mihi, si mihi adest, ea fidere possum. Valer. Flaccus IV. 471. *namque est tibi nostra voluntas.* Heinsius ibi frustra corrigebat: *et tibi nostra voluntas.* Fortasse tamen in Virgilio melius scribetur: *tua si tibi certa voluntas.* Si tu idem vere et ex animo cupis, quod ego cupio. Ovidius Art. III. 617. *adsit modo certa voluntas.* Vide Burmannum.

Connubio iungam stabili propriamque dicabo. Versus male repetitus ex Aeneide I. 73. *Connubium* his verbis significatur plane legitimum,

Hic Hymenaeus erit. Non adversata petenti
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
It portis, iubare exorto, delecta iuventus.
Retia rara, plagae, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi

solemni ritu initum. Sed tale connubium ita in spelunca contrahi non poterat. Imo in spelunca *aliquid* fieret, unde connubium stabile oriretur. Hoc *aliquid* Iuno honeste *Hymenaeum* appellat. Quare et Silius II. 416. *Hinc et speluncam furtivaque foedera amantum Callaicae fecere manus.* Loquitur de Didone et Aenea. Dido quidem hoc vocabat postea *coniugium*, sed Aeneas se non in ea foedera venisse testabatur.

Dolis risit Cytheraea repertis. Doli Iunonis Venerem non latebant. Ex Hymenaeo illo nasceretur matrimonium. Aeneas maneret in Africa. Regnum mundi ab Italia averteretur. Carthago non deleretur. *Dolis repertis*, cum dolos reperisset, *deprehendisset.* Nescio cur Heynius hoc vix satis ex usu sermonis putet. Plautus Mostell. V. I. 62. *Malefacta vestra reperi radicitus.* Ovid. Fast. III. 846. *furta reperta.* Ubi plura Heinsius. Claudian. Eutrop. I. 88. *fraude reperta, cautior.* Consul. VI. Honorii 235. *Cuius consilium non unquam reperit hostis.* Sic *inventus* pro *deprehensus* apud Valer. Flaccum IV. 365. de Iove, qui Io vaccam Iunoni roganti negare non audebat: *qua fraude negaret, Aut quos inventos timuisset Iupiter astus?* Quae sic corrigenda esse iudico: *qua fronte negaret, Aut quos inventus finxisset Iupiter astus? Inventus* erat in MS.

Retia rara, plagae, lato venabula ferro. Versus non pulcher, et suspectus. *Retia* et *plagae* vix satis differunt, ut in tali descriptione iungantur. Et quod verbum omissum cogitabimus? Servius dicit, vel *portantur*, vel per Zeugma *ruunt.* Utrumque durum. Aequius ferrem, si scriptum esset: *Retia rara humeris, lato et venabula ferro.* It iuventus. Retia erant in humeris. Seneca quidem verba, ut nunc sunt, novit. Hippol. 43. sq. *alius raras Cervice gravi portare plagas Alius teretes properet laqueos — Robur lato dirige ferro.* Longe tamen melius *portare plagas.* Modestius quoque Horatii composita sunt illa Epist. I. VI. 58. *Gargilius, qui mane plagas, venabula, servos, Differtum transire forum populumque iubebat.*

Poenorum exspectant; ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur, magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Nec non et Phrygii comites, et laetus Iulus,
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnis
Infert se socium Aeneas, atque agmina iungit:
Qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;
Ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem

Frena ferox spumantia mandit. In Hamb. *mordet.* Alterum venustius. Apollonii IV. 1608. comparavit Ruhnken. Epist. Crit. II. pag. 226. *ἀργινόεντα δ' ἐνὶ στομάτεσσι χαλινὰ Ἀμφὶς ὀδακτάζοντι παραβλήδην κροτέονται.* Venuste iterum Virgil. VII. 279. *fulvum mandunt sub dentibus aurum.* Sedulius Carm. IV. *phaleris qui pictus et auro Ore cruentatum mandenti concutit aurum.* Recentiores Virgilio poetae hic pulchrum vocabulum *vexare* adhibent. Silius V. 147. *Stat sonipes vexatque ferox humentia frena.* Conf. Oudendorp. ad Lucani IV. 751. Quod Graece in Anthol. I. pag. 66. *θυμῷ δέσμα βιαζόμενος.*

Pharetra ex auro. Amant poetae repetitionem *auri.* Sic omnia ex auro fuisse clarius apparet. Exempla ubique adsunt. Vide et Burmannum ad Ovidii Metam. II. 107.

Agmina iungit. Iungit agmina sibi, hoc est, se iungit agminibus. Fluxit ex Latina in linguam Francicam. Nonnulli interpretes minus bene intellexerunt. Burmannus, quod saepe facit, etiam hic reprehendit Vondelium, interpretem Neerlandum, magni nominis poetam, Latine non satis scientem. Cur hoc fecerit Burmannus, ignoro. Interim Heynius ipsum quoque Burmannum erravisse ostendit.

Instauratque choros. Melius in MS. Leid. *instaurant.* Cretes et Dryopes et Agathyrsi instaurant choros et fremunt circum altaria, in honore Apollinis. Ipse graditur per iuga Cynthi.

Qualis ubi hibernam. Schol. Iuvenalis VII. 221. *Qualis ob hibernam.* Error librarii.

Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
Tela sonant humeris. *Haud illo segnior ibat*
Aeneas; *tantum egregio decus enitet ore.*
Postquam altos ventum in montis, atque invia lustra,
Ecce ferae, saxi deiectae vertice, caprae
Decurrere iugis; alia de parte patentis
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montisque relinquunt.

Haud illo segnior ibat Aeneas. Quamquam non omnes comparationis partes semper ad rem comparatam referantur, hic tamen magnificus Apollinis incessus et ipsa dei pulchritudo tam accurate descripta sunt, ut non opus sit addere, talem fuisse et incessisse Aenean, quia praecedit: *Aeneas se socium infert agmini*, in quo erat Dido praecipua. Maiestas agminis ex Didonis imagine intelligitur. Neque Apollo celeritate utebatur. *Graditur*, lento passu et decoro incedit. Ergo non convenit *haud segnior* ibat Aeneas. Grammatici saepe huiusmodi comparationes suppleverunt. Memorabile exemplum est in eodem hoc libro IV. 256, 257, 258. *Haud aliter terras inter coelumque volabat* sq. Omnes fere eruditissimi et elegantissimi homines eos versus eiecerunt. Et tamen in nullo fere MS. desiderabantur. Quis igitur inique ferat, idem me hoc loco experiri?

Tantum egregio decus eminet ore. Imitati videntur Ovid. Heroid. IV. 78. *Et levis egregio pulvis in ore sedet.* Valerius Flac. V. 368. *Tyndarides ipse egregio supereminet ore.* Statius Theb. VI. 563. *quis Maenaliae Atalantes Nesciat egregium decus?* Nisi Grammaticus ipse hinc petierit.

Invia lustra. Illustrat Burmannus ad Valerii Flacci III. 593. *Heu miserae, quibus ille, ferae, quibus incidit usquam Immeritis per lustra viris.* Ubi mallem, *Heu miseri per lustra viri!*

Deiectae. Fera *deiecta* est *prostrata*, occisa, in venatu. Vide Wagnerum, et interpretes ad Nepotem VIII. 3. Sed hic additur *deiectae vertice.* Itaque Virgilius cavit, ne pro *occisis* accipi posset. Latinum est *feram de saxo deiicere.* Venatores, seu qui feras commovent et e lustris excitant, *deiiciunt* eas e vertice. Heynius putabat se *ipsae* deiiciunt ferae. Recte Virgilius capras appellat *feras.* Alioquin *capreas* posuisset. Vide Oudend. ad Appul. VIII. Metam. p. 514.

Montisque relinquunt. Venatores venerant in montes. *Postquam altos ventum in montis.* Capreae deiectae fugiunt. Alia de parte, ubi non sunt montes, cervi excitantur. Cervi in locis gratis erant, ad fontes. Legamus *fontisque relinquunt.*

At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; iamque hos cursu, iam praeterit illos,
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure coelum
Incipit. Insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Troiana iuventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere. Ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Troianus eandem
Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Iuno
Dant signum: fulsere ignes, et conscius aether

At puer Ascanius. Locum ornavit Statius Silv. V. II. 118. *Gaetulo sic pulcher equo, Troianaque quassans Tela, novercales ibat venator in agros Ascanius, miseramque patri flagrabat Elisam.*

Prima et Tellus et pronuba Iuno dant signum. Heinsius *primae*, omisso *et.* Elegantius. Sed quid significat *prima* vel *primae?* Wagnerus dicit: »Vel *primum*, vel scribendum *Furiae et Tellus*, vel in *prima* inest vis, quae nos fugit." Haec Wagnerus. De *Furiis*, has cum *Tellure* et *Iunone* parum commode iungi, ipse vidit. Neque apparet cur Tellus et Iuno *primae* dederint signum, nisi opponatur *ululatui* Nympharum, qui sequebatur. Addidisset, credo, Virgilius, *tum* ulularunt Nymphae. Tota imago, quam poeta informavit, ni fallor, haec est. Dido et Aeneas inibant coniugium, quasi legitimum, sed soli, sine testibus, sine solemni ritu, voluntate Iunonis ac Veneris. Iuno omnem rem susceperat et curabat. Signa et indicia, tale coniugium esse initum, requirebantur. *Ignes, fulmina* erant pro facibus nuptialibus, *ululatus* Nympharum pro carmine, Iuno ipsa erat *auspex* et pronuba. Talia signa non laetissimi quidem erant ominis, ipsa tamen per se in tali hac conditione non adeo infausta. De Nymphis Didonem scribentem fecit Ovid. VII. Heroid. 95. *Audieram voces; Nymphas ululasse putavi: Eumenides fatis signa dedere meis.* Ergo Nymphas non infaustas iudicavit. Fortasse pro PRIMA ET scribendum est TREMVIT. *Speluncam Dido dux et Troianus eandem Deveniunt: tremuit tellus, et pronuba Iuno Dat signum; fulsere ignes et conscius aether Connubiis.* Tota tempestas erat opus Iunonis. Coelum incipiebat mur-

Connubiis; summoque ulularunt vertice Nymphae.
Ille dies primus leti primusque malorum
Caussa fuit. Neque enim specie famave movetur,
Nec iam furtivum Dido meditatur amorem:
Coniugium vocat; hoc praetexit nomine culpam.
  Extemplo Libyae magnas it Fama per urbis;
Fama malum, quo non aliud velocius ullum;
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo;
Parva metu primo, mox sese attollit in auras,

mure misceri. Vix Dido et Aeneas in speluncam venerant et matrimonium contraxerant, quum Iuno illud per vehementissimum tonitru ac fulmen confirmavit. *Tellus tremuit*, ignes fulsere. Ad ea territae Nymphae ululant. Apollonius Rhodius utrumque iunxit III. 1218. *Πίσεα δ' ἔτρεμε πάντα κατὰ στίβον· αἱ δ' ὀλόλυξαν Νύμφαι ἑλειονόμοι ποταμηΐδες:* qui locus interpretes non effugit. Valerius Flaccus II. 536. *Idaeaque Mater Et chorus et summis ulularunt collibus amnes.*

Ille dies primus leti primusque malorum Caussa fuit. Non iusto ordine ponuntur *leti et malorum.* Postulatur *malorum et leti.* Virgilium scripsisse arbitror LABES pro LETI. *Ille dies primus labes primusque malorum Caussa fuit.* Frequens est illud *prima mali* et *malorum labes.* Virgilius Aeneid. II. 97. *Hinc mihi prima mali labes.* Sed *labes* saepe habet aliud substantivum adiunctum. Valerius Flaccus II. 239. *Ast aliae Thressas labem causamque furoris Diripiunt.* Iustinus XVII. 1. *Haec illi prima mali labes, hoc initium impendentis ruinae fuit.* Gualterus Alexandr. I. 466. *Unde mali labes et prima effluxit origo Iliaci casus.* Muretus in Var. Lect. XIII. 16. putat Virgilium Thucydidis fuisse studiosissimum, atque hoc ex eo depromsisse; *Ἥδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει.* Eiusdem loci similitudo adverterat Wyttenbachium. Hic Homeri addidit *νῆες ἀρχέκακοι*, unde Herodotum V. 97. sumsisse *νῆες ἀρχὴ κακῶν*, quod Plutarchum T. II. 861. A, mutasse in *ναῦς ἀρχεκάκους.*

Coniugium vocat. Ovid. Metam. VII. 69. *Coniugiumque vocas, speciosaque nomina culpae Imponis, Medea, tuae?*

Parva metu primo. Varias interpretum opiniones de loco difficili non enumerabo. Postquam Heynius in annotatione explicaverat de *Fama* malum imminens nuntiante, unde *metus* animos incessit, melius in Excursu III. sic scripsit: »Fatendum tamen, esse alia, quae subtiliori iudicio vix satis

Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira irritata deorum,
Extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis;
Monstrum horrendum, ingens; cui, quot sunt corpore plumae,
Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
Nocte volat coeli medio terraeque per umbram,
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbis;
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Haec tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Aenean, Troiano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido;
Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere,

se probent, a viris doctis non animadversa. Versu 176 male interpositum est *metu*, quod ita a Fama, in deam mutata, nos revocat ad *abstractum*, quod dicimus, ad *ipsum rumorem;* debebat esse parva *primo motu*, *cursu*, *volatu*. Nec verborum positus admittit, ut *metu* sit *ad metum*, ut *metum iniiciat*. Haec vere Heynius indicavit. Schraderus coniiciebat *parva modi*, vel *modo:* Goesius, *parva ortu primo*. Si consideres, quam parum VENIT a METV abeat, dices Virgilium scripsisse: *Parva venit primo, mox sese attollit in auras.* Sic imago Famae egregie servatur, et Latine dicitur primo *parva venire*, id est *in parva corporis specie*. Exempla dedi ad Horatii Carm. I. 19. Virgilius expressit Homeri Iliad. *Δ*. 442. de Eride: *Ἥ τ' ὀλίγη μὲν πρῶτα κορύσσεται, αὐτὰρ ἔπειτα Οὐρανῷ ἐστήριξε κάρη, καὶ ἐπὶ χθονὶ βαίνει.* Quid, quaeso, *ὀλίγη μὲν πρῶτα κορύσσεται* aliud est, quam *parva venit primo?* Et *venit*, pulchrius quam Homericum *surgit*. Quamquam non sint eaedem imagines.

Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere. Wyttenbachius putabat Virgilium cogitasse recentis memoriae negotium, Antonii et Cleopatrae, similiter luxuriantium, de quo Plutarchus II. p. 942, et Dio Cassius

Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.
Protenus ad regem cursus detorquet Iarban,
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
  Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Iovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit; vigilemque sacraverat ignem,
Excubias divom aeternas, pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
Isque amens animi, et rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina divom,
Multa Iovem manibus supplex orasse supinis:
Iupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
Adspicis haec? an te, genitor, quum fulmina torques,
Nequidquam horremus? caecique in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent?

V. 6. Formula *hiemem fovere*, explicanda est, puto, ut *noctem fatigare*, et similia: *se fovent per hiemem*, *se fatigant per noctem.*

Rumore accensus amaro. Valerius Flaccus II. 358. *monitis accensus amaris.*

Caecique in nubibus ignes. Caecus non videt, quo ignes iaculetur. Ignes igitur facile possunt evitari. Ignes, quos *caecus* iaculatur, ipsi vocantur *caeci*, et sunt vani. Virgilium fere descripsit Silius XII. 628. *coecum e nubibus ignem*, *Murmuraque a ventis misceri vana docebat.* Vide interpretem Livii XL. 10. qui ista Patavini ex Virgilio illustrat: *sed*, *ne sint coecae*, *pater*, *exsecrationes tuae*, *discerne et dispice insidiatorem et petitum insidiis.* Apparet *coecas exsecrationes* appellari proprie, ubi non discernitur, uter per eas esset petendus. Lucianus, in Timone pag. 100, fulmen appellat *ψυχρόν*, et Iovem dicit *δαλόν τινα ἐπανατείνασθαι*, *ὡς πῦρ μὲν ἢ καπνὸν ἀπ' αὐτοῦ μὴ δεδιέναι.*

Et inania murmura miscent? Animos miscent, hoc est *turbant*, non probandum. Ignes *miscent* murmura, pro *adiuncta habent*, *faciunt*, multo minus probandum. Nam humile est, si fulmina ignibus immiscent inane murmur. Omnino reponendum arbi-

Femina, quae nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit, cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Repulit, ac dominum Aenean in regna recepit.
Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Maeonia mentum mitra crinemque madentem

tror: *et inania murmura misces.* Eleganter, Iupiter *miscet* murmura, *facit murmura* e diversis sonis composita, varia murmura. Hinc loca, in quibus murmur fit, ipsa murmure *miscentur.* Heynius et ad Aeneid. II. 298. et alibi explicavit. Si *miscent* servandum est, accipere debemus pro *miscentur.* Sed *misces* etiam Paullinus vidit. Scripsit enim Carm. X. *Qui trifido igne micat, nec inania murmura miscet.*

Dominum Aenean in regna recepit. Vere Servius: »Vehemens accusatio: me maritum respuit, et Aenean non virum, sed *dominum* recepit." Caeterum Sallust. B. Iug. X. non dissimili valde modo dixit: *Te in meum regnum accepi.*

Cum semiviro comitatu. Quod inprimis ex vestitu conficit. Ecclesiastici accommodavere ad Bacchum. Lactant. I. x. *Delatus Cretam cum semiviro comitatu.* Firmicus pag. 15. *Liber, proiectis infulis, quas pampineis coronarum circulis illigabat, cum semiviro comitatu fugiens.*

Maeonia mentum mitra crinemque madentem Subnixus. In uno MS. est *subnexus.* Servius: »*subnixum* et *subligatum habens.*" Unde et eum legisse diceres *subnexum.* Sed discrimen unius literulae nihil apud me valet. Videndum utra scriptura melius Latinitati conveniat. Et *subnexus* et *subnixus* suos patronos, magni nominis viros, invenit. Marklandus utrovis modo recte dici arbitratur, nihilque adeo adversus exemplaria mutandum. Heynius *subnixus* esse putat exquisitius, et sic explicat: *quodcumque subligatam sibi habet aliquam rem, illud* subnixum *ea re videri potest.* Sed, si istam explicationem ad locum nostrum accommodamus, hinc oritur singularis imago. Mentum habet mitram *subligatam*, ergo mentum nititur mitra, mitra est sub mento, mentum supra mitram. *Subniti* aliqua re, significat, *niti aliqua re supposita*, inniti. Sic Virgilius, optimus sui ipsius interpres, Aeneid. I. 506. *Solio subnixa resedit.* III. 402. *Subnixa Petelia muro.* Coelius historicus, teste Servio, dixerat: *Petelia imposita est excelso muro.* Talia sunt apud alios scriptores, *subnixus verticibus, iugis.* Mitra igitur *subnixa* est crinibus et mento, crines et mentum non subnixa mitrae. Imago Heynii in eo falsa est, quod *mitra* ipsa non est *subligata* mento,

Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
  Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
Regia, et oblitos famae melioris amantis.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:
Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis:
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Exspectat, fatisque datas non respicit urbis,
Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genetrix pulcherrima talem
Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis:
Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem

sed per funiculos constricta, qui sub mentum alligati sunt. Si quis magnum habet mentum, quod pectori incumbit, dici potest *innixus mentum pectore*, nunquam *innixus mento pectus*. Verum adeo arbitror *subnexus*.

Talibus orantem dictis, arasque tenentem. Abest versus a Cod. Menag. Iudice Burmanno abesse poterat. Gravitas orationis ipsa augebitur, puto, si tollis. Addidit Grammaticus ex Aeneid. VI. 124. *Talibus orabat dictis, arasque tenebat.*

Sed fore, qui gravidam imperiis. Servius: »Alii hunc ordinem volunt: sed fore, qui Italiam, gravidam bello, frementem *imperiis regeret.*" Legisse videntur: *qui gravidam bello imperiisque frementem.* Caeterum illud de Aenea non satis intelligo. Venus non talem Aenean promisit, sed qui Italiam regeret et totum orbem terrarum domaret. Hoc dici tantum poterat de Romanis, praecipue de Augusto. Aeneas prodidit et propagavit genus a sanguine Teucri. Illud genus rexit Italiam et orbem vicit, non Aeneas, *sed domus Aeneae. Auctores generis* interdum facere dicuntur, quod nepotes faciunt. Sed tunc illi auctores non tam directe indicantur. *Hic erit, qui regat*, vix alius esse potest, quam Aeneas. Et *qui genus proderet*, ista omnino debebant praecedere. Fieri potest, ut versus, *Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem*, sit glossa, et Virgilius scripserit: *Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem Italiam regerent, genus alto a sanguine Teucri.* Venus nobis Aeneam non talem promisit, qui, fati oblitus, regnum mundi in Africa conderet: sed ex eo fore, qui Italiam aliquando

Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem:
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget! Haec summa est; *hic nostri nuntius esto.*
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: et primum pedibus talaria nectit,
Aurea, quae sublimem alis, sive aequora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentis, alias sub Tartara tristia mittit;
Dat somnos adimitque, *et lumina morte resignat.*

regerent, genus illud Iulium, ex sanguine Ascanii haeredis, ex Teucro. Sic Aeneid. I. 235. *Certe hinc* (ex Troianis, Aenea) *Romanos olim — Hinc fore ductores, revocato sanguine Teucri.*

Hic nostri nuntius esto. Alii accipiunt Mercurium *nuntium*, alii *rem* ab eo nuntiatam. Verba, utrovis modo sumas, sunt valde otiosa. Scribi poterat *hoc nostri nuntius esto.* Ut dicimus *hoc auctor est.* Sed Wagnerus docet *hic nuntius* poni pro *huius rei* nuntius. Enimvero Iovis oratio gravius finitur *haec summa est.* Servius explicat: *totum propter quod mitteris. Haec est praeceptorum meorum collectio.* Bonus poeta his verbis non adderet *horum nuntius esto.* Et Heumannus recidebat.

Dat somnos adimitque. Fortasse Ennianum, vel alterius antiqui poetae, interpretati Homerica Odyss. XXIV. 4. *τῇ τ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει ὧν ἐθέλει, τοὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνώοντας ἐγείρει.* Illud antiquum et Horatius in Satyr. II. III. 288. expressisse videtur: *Iupiter, ingentes qui das adimisque dolores.*

Et lumina morte resignat. Dictu difficile est, quid sit *morte resignat lumina.* Hinc tot tamque variae explicationes: *claudit, aperit* in morte, *aperit mortuis, post mortem aperit, solvit lumina, ademtis viribus, rursus occludit, resignat a morte, iamiam morientes in vitam revocat, resignat morte, ne claudantur.* Alii acceperunt *limina*, quod in duobus MSS. legebatur: alii coniecerunt

Illa fretus agit ventos, et turbida tranat
Nubila. Iamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, coelum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento
Praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
Misit, avi similis, quae circum litora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat aequora iuxta.

nocte resignat. Additum puto hemistichium versus explendi caussa. Nam ipsa illa verba sunt tam obscurae et ambiguae significationis, ut probabilem inde sententiam elicere non possis: et de Mercurio oculos mortuorum vel aperiente, vel vivorum claudente, nihil aliunde constat: denique in MS. Vatic. totus versus ad calcem paginae erat reiectus. Auctor illius MS. genuinam versus partem simul cum spuria, in exemplo, quod sequebatur, sola notata, in imo margine ponere potuit, vel imprudens, vel alia de caussa. Neque propterea, si extremam versus partem rescindimus, cogemur et priorem rescindere. Statius I. Theb. 304 sq. Virgilium sic expressit, ut cum eo certasse videatur: *Paret Atlantiades dictis genitoris, et inde Summa pedum propere plantaribus illigat alis. Tum dextrae virgam inseruit, qua pellere dulces Aut suadere iterum somnos, qua nigra subire Tartara, et exsangues animare assueverat umbras.* In quibus *subire Tartara* et *animare umbras* est Virgilianum *evocat* et *mittit.* Illud *lumina morte resignat* Statius non vidit. Caeterum et Circae erat sua virga. Valerius Flaccus VII. 246. Medea illi dicit: *Redde diem noctemque mihi; da prendere vestes Somniferas, ipsaque oculos componere virga.* Optat Medea, vel solo contactu vestium Circes somnum capere. Venus habitum Circes mentiebatur, ut poeta dixerat vs. 212. *mutata deam, mentitaque pictis Vestibus et magica Circen Titanida virga.* Interpretes non recte de *stragulis* vel ipso *somni amictu* accipiunt. Burmannus se haec non satis perspicere fatetur.

Glacie riget horrida barba. Lactantius ad Statii Theb. III. 264. *rigentes* explicat *erectas, horribiles*, ut Virgilius *riget horrida tergo Palla.* Errorne memoriae, an vidit *tergo riget horrida palla?*

Haud aliter terras inter coelumque volabat,
Litus arenosum ac Libyae ventosque secabat,
Materno veniens ab avo. Cyllenia proles
Ut primum alatis tetigit magalia plantis:
Aenean fundantem arces ac tecta novantem
Conspicit. Atque illi stellatus iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena,
Demissa ex humeris: dives quae munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altae
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis! heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse deum tibi me claro demittit Olympo

Haud aliter terras inter coelumque volabat. Multi hunc et duos sequentes versus interpolatori tribuunt. Ne scilicet apodosis comparationis deesset, ficti sunt. Et erat ista interpolandi facillima opportunitas. Ubi enim praecedunt: *hinc Mercurius se praeceps misit, sicut avis, quae volat circum litora, scopulos et aequora;* vel cogitando supplemus: *ita, ut illa avis, se praeceps misit Mercurius.* Multa manum imperitam et fraudem produnt. Ut omittam MSS. in quibus hic est solito maior discrepantia, unus etiam versus alio ordine positus, dicendum erat: sic se Mercurius *misit*; non enim hic agi potest de altiore volatu. Tum *Mercurius* iterum et inepte memoratur; *haud aliter* non sic ponitur, nisi in apodosi sit gravitas; denique *litus arenosum ac Libyae* vix Latina sunt, ut sonus *volabat, secabat*, ingratus. Wagnerus rem ita demonstravit, ut nihil, quod adderem, reperire potuerim.

Atque illi stellatus iaspide fulva Ensis erat. Illud *atque* Heynium offendit, adeo etiam ut Virgilium in *conspicit* desiisse putaret, caetera autem a Tucca et Vario addita. Immerito. *Atque* poni solet in re inexspectata, mira, subito oculis obiecta. Vide Wagner. Quaest. Virgil. XXXV. 22.

Tyrioque ardebat murice laena. Valerius Flaccus VI. 526. *Barbarica chlamys ardet acu.* Vide Heinsium. Pro *Tyrio*, Schol. Iuven. Satyr. III. 283. habet *vario*. Error, puto, librarii.

Demissa ex humeris. Silius XV. 421. *Fraternum laena nitebat Demissa ex humeris donum, quam foederis arcti Trinacrius Libyco rex inter munera pignus Miserat.*

Ipse deum. Statius II. Theb. 115. *Ipse deum genitor tibi me miseratus ab alto Mittit.*

Regnator, coelum et terras qui numine torquet;
Ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras:
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem;
Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli
Respice; cui regnum Italiae Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
Mortalis visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
  At vero Aeneas adspectu obmutuit amens,
Arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
Ardet abire fuga, dulcisque relinquere terras,

Nec super ipse tua moliris laude laborem. Versus deest in Mediceo et aliis quibusdam MSS. Neque requiritur. Ratio oppositionis iam est in: *Si te non movet — Ascanium respice.* Et Virgilius caeteram orationem Mercurii variavit, ne plane eadem esset ac Iovis.

Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli Respice; cui regnum Italiae Romanaque tellus Debentur. Ego primum non laudo nomina *Ascanii et Iuli* sic coniuncta. Omnino sufficit memorasse *Iulum*, auctorem gentis Iuliae. Deinde, quod et supra de Aenea dixi, *regnum Italiae* nec *Romana tellus* debebantur *Iulo*, sed Caesari et Augusto. Aliorum locorum, ut vs. 355. *Quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis*, alia quaedam ratio est. Hic quidem si pro ASCANIVM scribis ATNATVM, et QVIS, hoc est *quibus*, pro CVI, praeclaram sententiam nancisceris. *At natum surgentem, et spes heredis Iuli Respice, quis regnum Italiae Romanaque tellus Debentur.* Respice natum tuum, haeredem tuum Iulum, respice spem illius, quam spem efficiunt genus et nepotes, illi, quibus Italia debetur. *Posteri* dicuntur *spes* viventium. Virgil. Aeneid. II. 503. *Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum.* Ubi plura interpretes. Quam pulchrum sit *at natum*, non est quod dicam. Virgil. Aeneid. I. 543. *Si genus humanum et mortalia temnitis arma, At sperate deos memores fandi atque nefandi.* Res satis illustrata ab iis, qui de Particulis scripsere.

In tenuem ex oculis evanuit auram. Sedulius Carmine Paschali: *in vacuas fugiens evanuit auras.*

Attonitus tanto monitu imperioque deorum.
Heu, quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? quae prima exordia sumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Haec alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum:
Classem aptent taciti, sociosque ad litora cogant;
Arma parent, et, quae rebus sit caussa novandis,
Dissimulent: sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quae mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Imperio laeti parent, ac iussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem!)
Praesensit, motusque excepit prima futuros,

Reginam ambire furentem. Valerius Flaccus VII. 256. *Dumque illam variis moerentem vocibus ambit.*

Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc. Hic et sequens versus etiam inveniuntur Aeneid. VIII. 20. Heynius habet suspectos, Brunckius sustulit. Heinsius corrigit *utque animum.* Non credo esse Virgilii. Sequens versus aberat a MS. Gud. et fortasse a fragm. Vatic. Angor Aeneae iam satis expressus est his *Heu quid agat?* sq. Illud *atque* nullam vim habet. Wagnerus sic defendit: »Decernit Aeneas Carthaginem relinquere; sed haeret ac nescit, quomodo rem, quae celari Didonem non poterat, ita ei aperiat, ut eius animus non nimis offendatur; *ac* propterea varia agitat consilia. Tandem haec animo sedit sententia." Vel in ista Wagneri oratione prosa *ac* equidem delendum censerem. Caesar aut Livius nunquam addidissent.

Arma parent. Aberat totus versus a MS. Gud. Sed carere non possumus, licet non pulchre statim sequatur *quis rebus dexter modus.*

At regina dolos. Locum imitatus est Valerius Flaccus VIII. 408. si tamen illa sint Valerii. Excellentia Virgilii ex imitatione talium poetarum magis elucet. Pro *dolos*, in Venet. *dolo.* Ita iungere oporteret *fallere dolo.* Sic Aeneid. I. 684. *falle dolo.* Neque universe vera est sententia. Multae enim amantes falluntur, non omnes *dolo.*

Omnia tuta timens. Eadem impia Fama furenti

Omnia tuta timens. Quae timet *omnia tuta*, frustra timet, ubi non timendum est. Ovid. VII. Metam. 47. *Quid tuta times?* Iscanus B. Troi. V. 442. *Omnia certa timet.* Hoc igitur de Didone dici non potest. Nam non frustra nunc timet. Servius exponit: »deest *etiam*, nedum illa quae timebat." Fortasse Servius sive voluit, sive scripsit: *Omnia timens, etiam tuta, nedum illa, quae nunc timebat.* Sic Ovidius IV. Trist. III. 13. *quamvis tuta. Crede quod est; quamvis ac desine tuta vereri. Deque fide certa sit tibi certa fides.* Paullin. Carm. 18. *tuta etiam timuit.* Sed, ut alias difficultates in explicatione Serviana praeteream, dura est ellipsis vocabuli *etiam*, neque castigati scriptores ita loquuntur. *Omnia* et *tuta* non separantur. Virgil. Aeneid. I. 587. *Omnia tuta vides.* Valerius Flaccus VII. 250. *infestaque cerno omnia.* Si Virgilius totum hunc locum sic concepisset: *At regina dolos (quis fallere possit amantem?) Praesensit, motusque excepit prima futuri Omina, cuncta timens*, nemo haberet vel minimum, quod reprehenderet. OMINA et OMNIA, TVTA et CVNCTA, ut literarum formam habent simillimam, ita in MSS. centies sunt permutata. Eleganter et Latine *praesensit dolos*, et *prima excepit omina motus futuri*, prima, ante alios omnes *omina*, *indicia* et signa instantis discessus animadvertit. Didonem quippe non latuit Aenean subito ad se vocasse Mnesthea, Sergestum et Cloanthum, socios clam urbem relinquere, ac trepidare. Haec erant quasi omina futuri. Hinc nihil boni ominabatur. Cuncta timens, ut solent amantes. Ovid. VI. Metam. 522. *cuncta timentem:* VII. Metam. 719. *cuncta timemus amantes.* III. Art. 720. *Et quia amans semper, quod putat esse, timet.*

Eadem impia Fama. Interpretes ista, tamquam facillima, silentio praetereunt. Ne explicant quidem. Audiamus igitur Servium: »*eadem*, quae et Iarbae nuntiaverat, *impia*, quia supra *Fama malum*." Illud *de Iarba* totis versibus centum viginti quinque praecessit, adeo ut hic fere iam obliti simus, quid supra de Fama dixerit. *Eadem* repeti potest exiguo intervallo, ut Statius repetiit in eadem caussa, II. Theb. 205. *Socias it Fama per urbes* — 208. *Nec minus Ogygias eadem dea turbida Thebas Insilit.* Neque epitheton *impia* placet. Appellavit quidem *malum*, sed addidit *quo non velocius aliud ullum*, et addidit *nuntia veri.* Est quidem *malum*, sed non huiusmodi, ut universe *impia* nominari possit. Neque intelligo, qua ratione haec ita coniuncta accipiantur: Dido praesensit et prima excepit motus futuros, *et Fama ei detulit armari classem.* Si Fama eodem momento detulit, Dido non habebat, quod praesentiret. Tempus

Detulit, armari classem, cursumque parari.
Saevit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur: qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
Tandem his Aenean compellat vocibus ultro:
Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas? tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,

quidem inter suspicionem Didonis et nuntium Famae fuit exiguum, tamen aliquod. Virgilium scripsisse puto ET IAM IMPROBA pro EADEM IMPIA. Regina (quis fallat amantem?) praesensit dolos, et ante omnes abitum parari animadvertit, dum cuncta timet. Neque frustra timuisse, brevi vel potius statim apparuit. Fama enim classem armari detulit. *Iam*, *iamque*, *et iam*, de rerum temporumque vicibus ac progressu, saepe a Virgilio usurpatur, et idem est atque *statim post*, *continuo:* Wagnerus Quaest. XXIV. 8. explicavit. *Fama* autem rectissime *improba* appellatur, quae spargendis rumoribus nunquam satiatur, quae nunquam quiescit, nec fatigatur. Hinc ipse hominum *labor improbus.* Dixi nonnulla de hoc vocabulo eiusque permutatione in MSS. cum *impia* ad Horatii Carm. III. I. Adde interpretes ad Valerii Flacci VI. 702. et Oudend. ad Lucani VII. 760. Tres Virgiliani imitatores meam coniecturam confirmant. Tribuerunt *Famae* idem epitheton Valerius Flaccus V. 82. *Fama per extremos quin iam volat improba manes.* Silius IV. 5. *Fama per Ausoniae turbatas spargitur urbes — Diros canit improba motus*, *Et gliscit gressu.* Paullinus Petrocorius de Vita S. Martini Lib. II. *barbaricos affert Fama improba motus.* Denique Iustus Vondelius locum ita interpretatur: *de zelve onrustige Faem brogt de kranckhoofdige vrouw over.* Atque eam et similes Vondelii, ut et Bilderdykii, interpretationes pro magno veritatis testimonio semper accepi. Fuere poetae excellentissimi omnium, quos Neerlandi unquam vidimus. Et quamquam Bilderdykius melius Latine sciret quam Vondelius, neuter tamen satis sciebat, ut loca corrupta bene emendare possent. Sed suus illis sensus vere poeticus saepe tacite ostendebat, quid Latinus poeta scribere debuisset. Ita Vondelius hic *impia* reddidit *onrustige*, probe animadvertens illud requiri, sed nesciens Latine dici *improba*, non *impia.*

Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequor?
Mene fugis? Per ego has lacrimas dextramque tuam te,
(Quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui)
Per connubia nostra, per inceptos hymenaeos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam
Dulce meum: miserere domus labentis, et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
Odere; infensi Tyrii; te propter eundem
Exstinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,

Moritura. Cui mors certa instat. Conf. interpretes ad Vellei. Paterc. II. 5.

Troia per undosum peteretur classibus aequor? Imitatur Ovidius et alibi, et Heroid. XIII. 127. *Quis velit in patriam vento prohibente reverti? A patria pelago vela vetante datis.* Valerius Flaccus II. 404. *sic portus fugeret ratis, aspera si te Plias in adversae tenuisset litore Thraces?* Seneca Natur. Quaest. V. 18. *Incertam fortunam experimur, vim tempestatum nulla ope humana superabilem, mortem sine spe sepulturae. Non erat tanti, si ad pacem per ista veheremur.*

Quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui. Mea ipsius culpa nihil aliud mihi superest, totam me tradidi in tuam potestatem. Etiam si possem, vi ut maneres non te cogerem tamen. Adeo te amo.

Si bene quid de te merui. Statius I. Theb. 60. *si bene quid merui.*

Quidquam dulce meum. Honeste. Conf. interpretes ad Terentii Andr. II. I. 25. Ovid. Heroid. VII. 177. *Pro meritis, et, si qua tibi praebebimus ultra, Pro spe coniugii tempora parva peto.* Quae non intelligo, nisi emendentur: *Per merita, et, per, si qua tibi praebebimus ultra, Pro spe coniugii.* Locus ex Virgilio videtur expressus.

Exstinctus pudor. Dido non servaverat pudicitiam. Vivebat cum Aenea, matrimonio non iuncta. Hinc etiam apparet versum *Ante Pudor quam te violem aut tua iura resolvam*, recte a me esse deletum.

Fama prior; cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater
Destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?

Qua solasi dera adibam, Fama prior. Fama pudicitiae. Albinov. Eleg. I. 41. *Quid tibi nunc mores prosunt, actumque pudice Omne aevum, et tanto tam placuisse viro? Quidque pudicitia tantum inviolata bonorum, Ultima sit laudes inter ut illa tuas?* Quae sic restituenda esse censeo: *actumque decore*, et: *Quidque pudicitiae fama inviolata, bonorum Ultima sit laudes inter ut illa tuas?*

Cui me moribundam deseris, hospes? Sulpitius Severus Histor. p. 537. *Cur nos pater deseris? Aut cui nos desolatos relinquis?*

Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat. Ovid. Heroid. VII. 167. *Si pudet uxoris, non nupta, sed hospita dicar.* Cicero Tusc. Quaest. II. 8. *O nate, vere hoc nomen usurpa patri.* Redditum est ex Graeco Sophocl. in Trachin. 1064. ὦ παῖ, γενοῦ μοι παῖς ἐτήτυμος γεγώς. Unde dicerem scribendum: *o nate, vere hoc nomen usurpem pater.*

Quid moror? Servius: »Utrum, quid *in hac terra moror*, an, quid *in vita moror?*" Claudianus VI. Cons. Honor. 315. ostendit, quomodo acceperit: *infensi comites, odere propinqui, Quid moror invisam lucem?* Potius tamen sequor alterum, *in hac terra.* Non possum in Africa manere, si tu abeas. Possem fortasse manere, si soboles mihi de te fuisset suscepta. Sic non omnino capta viderer. Nam captiva sine dubio fiam Iarbae. Oratio apta ad misericordiam Aeneae excitandam, eumque praeparandum ad audiendas preces, ut, si tamen discederet, Didonem secum duceret. *Quid moror?* Quid hic sto etiam, et maneo? Similis est locus Ovidii, sed corruptus, III. Amor. VI. 75. *Cur modo Vestalis taedas invitor ad ullas Turpis, et Iliacis inficianda focis? Quid moror? en digitis designor adultera vulgi. Desit famosis, qui notet ora pudor. Hactenus; et vestem tumidis praetendit ocellis: Atque ita se in rapidas perdita misit aquas.* Scribendum est: *Quid moror? an digitis dum signer adultera vulgi? Di, sit famosis, qui notet ora, pudor.* Illud *Di* saepe ab Ovidio interiicitur. Vide Heinsium ad Heroid. XVIII. 102. *Sit pudor*, ut III. Amor XI. 16. *Eveniat nostris hostibus ille pudor.*

Captam ducat Gaetulus Iarbas? Ovid. VII. Heroid. 125. *Quid dubitas vinctam Gaetulo tradere Iarbae?* III. Fast. 551. *Protinus invadunt Numidae sine vindice regnum, Et potitur capta Maurus Iarba domo.*

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam suboles; si quis mihi parvulus aula
Luderet Aeneas, qui te tamen ore referret;
Non equidem omnino capta ac deserta viderer.
Dixerat. Ille Iovis monitis immota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quae plurima fando
Enumerare vales, nunquam, Regina, negabo
Promeritam; nec me meminisse pigebit Elissae,
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam, nec coniugis unquam
Praetendi taedas, aut haec in foedera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam

Parvulus aula Luderet Aeneas, qui te tamen ore referret. Minus recte quaedam MSS. *parvus in aula*, et *tantum* pro *tamen*. *Tantum* erat etiam in MS. Front. Maii pag. 542. Indicia imitationis sunt in Statio XII. Theb. 348. *parvoque torum Polynice fovebo.* Appul. Metam. V. p. 345. *Sic in hoc saltem parvulo cognoscam faciem tuam.* Auctor Carm. de Aetna 594. *Sub truce nunc parvi ludentes Colchide nati.* Paullin. Carm. 21. *Et nunc in aula parvulus ludit Dei.*

Tandem pauca refert. Quae Aeneas refert, non sunt adeo pauca. Aliud est, quando ipsa dicit *pauca loquar.* Habet illud excusationem, quod non longa oratione usurus esset ad factum defendendum, qualem orationem Dido requiri arbitrabatur. Neque eleganter Virgilius dicit de Aenea, *pauca refert*, Aeneas de se *pauca loquar.* Mallem DICTA pro PAVCA. *Tandem dicta refert. Dicta referre*, pro *respondere*, satis notum est.

Dum spiritus hos regit artus. Bene *regit*, non *reget*. Lucan. I. 363. *Dum movet haec calidus spirantia corpora sanguis.* Ibi non poterat in MSS. esse *movebit.*

Pro re pauca loquar. Multa ac magna tua de me sunt merita. Ea nunquam obliviscar. Sed ad rem ipsam veniamus, et ad consilium meum: illud paucis defendam. Seneca Herc. Furente 401. *pauca pro caussa loquar nostra.*

Me si fata meis paterentur ducere vitam Auspiciis. Seneca Oedip. 882. idem sic enuntiavit: *Fata si liceat mihi Fingere arbitrio meo.*

Auspiciis, et sponte mea componere curas:
Urbem Troianam primum dulcisque meorum
Reliquias colerem; *Priami tecta alta manerent*,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae iussere capessere sortes.
Hic amor, haec patria est. Si te Carthaginis arces,

Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent. Non memorabo, quam diversae sint interpretum de sententia horum verborum opiniones. Sententia autem non esse potest alia, nisi haec: Incolerem locum, ubi Troia stetit, ubi sunt rudera et reliquiae aedium, quondam a civibus meis habitatarum; hunc igitur locum incolerem, et palatium Priami non esset vastatum, sed integrum staret. Prior pars se recte habet, altera cum priore non convenit. Optare poterat, *ut palatium Priami non esset vastatum*, efficere non poterat. Si reliquias Troiae incolere vellet, debebat et *urbem et palatium restituere;* sed hoc nemo ita expressit *palatium maneret.* Nam, ut dixi, *maneret* est *incolume staret.* Vide Virgil. Aeneid. II. 56. *Troiaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.* II. 455. *dum regna manebant.* Ovid. II. Art. 439. *Troia maneret, Praeceptis Priami si foret usa sui.* Metam. VIII. 114. *superata iacet* (patria). *Sed finge manere.* Virgilius iunxit *urbem Troianam et reliquias* pro *reliquias urbis Troianae:* addidit *meorum*, perspicuitatis caussa. Burmannus ad Valerii Flacci II. 395, *colerem* interpretatur *instaurarem.* Vix Latinum.

Et recidiva manu posuissem Pergama victis. Melior esset consecutio *colerem* et *ponerem.* Si mihi meo arbitrio vivere liceret, incolerem locum, ubi Troia stetit, Troiam restituerem, et ponerem nova Pergama. Virgilius bis alibi *Pergama* appellavit *recidiva.* Nec video, cur hic suos nominet *victos.* Troiani recte nominantur *victi* per invidiam, a Junone et inimicis scilicet. Si se ipsi sic nominant, hoc accidit ad misericordiam movendam, ut: *Non ea vis animis, nec tanta superbia victis.* Virgilius potius scripsisset: *Et recidiva manu posuissem Pergama Teucris.*

Hic amor, haec patria est. Italia est meus amor, Italia est mea patria. Quamquam Latine dicatur *hic amor*, mallem tamen *haec amor, haec patria est.* Formam versus adumbrat Statius IX. Theb. 186. *Hic amor, hoc una timidi fortesque sequuntur, Nobilitare manus.* Ovidius Remed. 283. *Hic amor, hic pax est.* Posuit adverbialiter.

Phoenissam, Libycaeque adspectus detinet urbis:
Quae tandem, Ausonia Teucros considere terra,
Invidia est? Et nos fas extera quaerere regna.
Me patris Anchisae, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago;
Me puer Ascanius, capitisque iniuria cari,
Quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis;
Nunc etiam interpres divom, Iove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeris mandata per auras
Detulit. Ipse deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere teque querelis;
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem iamdudum aversa tuetur,

Quae tandem invidia est. Papinius Statius I. Theb. 279. *me Tantaleis consistere tectis Quae tandem invidia est?* Et Burmannum ista comparasse video.

Me puer Ascanius. Repetendum est verbum ex antecedentibus, *admonet.* Parum eleganter. Nam et verbum *admonet* non separari potest ab *in somnis*, et propius est verbum *terret.* Requiritur, puto, novum aliquod verbum, quale: *Me movet Ascanius.* Quid Virgilius scripserit, non facile est ad coniiciendum. Alterum, *admonet*, somniis fere proprium est. Egregie illustravit Heins. ad Ovidii Metam. XIII. 216.

Incendere. Bene Servius: *exagitare.* Sallust. Cat. XXXVIII. utrumque verbum coniunxit. Adde Cort. ad Cicer. Epist. ad Div. I. ix.

Italiam non sponte sequor. In D'Orv. *quero.* Heynius putat, indocte ex interpretamento. Credo magis ex transpositione literarum ortum esse errorem.

Talia dicentum iamdudum aversa tuetur. Imitando secuti sunt Ovidius Metam. IX. 27. *Talia dicentem iamdudum lumine torvo Spectat.* Valer. Flaccus V. 520. *Talibus orantem vultu gravis ille minaci Iamdudum fremit, et furiis ignescit opertis.* Ubi scribendum: *Talibus orabat:* ex Virgilio Aen. IV. 437. Claudian. B. Gild. 518. *Talia grandaevum flammata fronte loquentem Obliquisque tuens oculis, non pertulit*

Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quae me ad maiora reservo?

ultra. Hinc dicitur *oculos obliquare*, de quo breviter Gronov. ad Senec. Oedip. 339. quod omnino idem est atque *aversa tuetur.* Prae indignatione Aenean adspicere non potest *rectis oculis.* Burmanno non displicebat *adversa*, quia alterum non satis convenit cum *totum pererrat. Adversa* habent multi Codices. Sed animus et ira Didonis etiam in eo conspicitur, quod, quamvis sit difficilius, tamen Aenean aversis oculis *oblique* totum pererrat. Euander Aeneid. VIII. 153. idem facit, sed magis rectis oculis, non iratus: *Dixerat Aeneas, ille os oculosque loquentis Iam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.*

Luminibus tacitis. Scholiast. Lucani VIII. 171, et IX. 355. utitur hoc loco. Refert *tacitis* ad ipsam Didonem.

Aut quae me ad maiora reservo. Non sunt *maiora*, non *peiora*, ad quae me reservem. Sed nemo se ipse *reservat*, *servat*, ut sortem infeliciorem perpetiatur. Fata interdum hominem *reservant ad peiora*, ut Aeneid. XI. 159. *Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem.* Ibi plura dicemus. Sententia igitur verborum, quibus nunc utitur Dido, haec est: »Si maiora et peiora essent, quae mihi accidere possent, me ad ea reservarem, neque Aenean nunc magis incenderem. Parcerem maledictis, ut graviorem olim iniuriam acciperem." Atqui hoc ineptum est. Ergo non silentio erat praetereundum, quod nonnulla MSS. habent *quid me ad maiora reservo?* Et Heinsius ex altero, ubi legebatur *quod*, fecit *quo.* Atque ita scribendum est: *quid me ad maiora reservo?* Inveni tamen aliud, elegantius ac gravius, quod esse verum minus dubitavi tunc, quum idem Schradero in mentem venisse vidi: *aut quae me ad meliora reservo?* Nihil dissimulabo. Non verebor Aenean iratis verbis exagitare. Nam *meliora* sperare non possum. Ad meliora igitur frustra me servarem. Ipse Virgil. Aeneid. I. 207. *Durate, et vosmet rebus servate secundis.* Et sic legisse videtur Orosius II. x. *Se ad meliora tempora reservent.* MAIORA et MELIORA non multum differunt. Nonnulli interpretes in *reservo* aliquid posuerunt, quod non est Latinum, sed barbarum, nempe *me contineo.*

Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est?
Quae quibus anteferam? Iam iam nec maxima Iuno,
Nec Saturnius haec oculis pater adspicit aequis.
Nusquam tuta fides. Eiectum litore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios a morte reduxi.
Heu furiis incensa feror! Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso
Interpres divom fert horrida iussa per auras.

Num lumina flexit? Seneca Consol. ad Marciam 15. *Flente populo Romano, non flexit vultum.* In Cod. Mentel. *texit.* Si fuerit *tinxit*, quod Heynius suspicatur, hoc vulgato peius est.

Quae quibus anteferam? Cui rei *quam rem* anteferam? Qua re quid est indignius toleratu? Omnia sunt leviora, quam quod nunc non ingemuit, non lumina flexit, non lacrymas dedit, non miseratus est amantem. Huic crudelitati (*quibus*) quam (*quae*) crudelitatem anteponam?

Nec Saturnius haec oculis pater adspicit aequis. Valerius Flaccus IV. 1. *Atque ea non oculis Divum pater amplius aequis Sustinuit.* Ubi praestaret *adspicere aequis Sustinuit.*

Amissam classem, socios a morte reduxi. Servius: »subaudis, *renovavi.*" Heynius: »classem, quae iam *pro amissa* haberi posset, una cum Troianis ad loca tuta reduci iussi." Wagnerus: »convenit perturbato Didonis animo, ut verbum *servavi* supprimat." Bryantius totum versum delebat, et Heynio videbatur languidior. Virgilium pro AMISSAM scripsisse coniicio A FLAMMIS. *A flammis classem, socios a morte reduxi.* Tyrii classem Aeneae voluerunt incendere. Aeneid. I. 525. *prohibe infandos a navibus ignis.* Socios voluerunt interficere. Aeneid. I. 541. *Bella cient, primaque vetant consistere terra.*

Furiis incensa. Reddendum Valerio Flacco IV. 9. *Iam quibus incertam bellis — quanta trepidam formidine cernam.* Lege *incensam*, id est *ardentem*, periclitantem.

Nunc Lyciae sortes. Servius in parte annotationis: »*quod lupus ei primus post interemptum Pythonem, ex eo loco, qui appellatur Tempe, aurum attulit.* Hemsterhusius in annot. MSS. vere corrigit *laurum.*

Fert horrida iussa per auras. Valerius Fl. III. 47. *Mygdoniae Pan iussa ferens saevissima matris.*

Scilicet is Superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, sequere Italiam ventis; pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido

Scilicet is Superis labor est. Lucan. VI. 492. *Quis labor hic Superis, cantus herbasque sequendi Spernendique timor?* Ioseph. Iscan. B. Troi. III. 133. *haec scilicet angit Cura Deos, aevi tacitos vexare recessus, Et rerum librare vices.* Male Wakefield. *scilicet* refert ad antecedentia.

Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt. Duos versus valde corruptos arbitror, facile tamen restituendos. *Si quid numina possunt*, est, in tali re, formula inusitata. Dido non dubitabat an possent, sed optare debebat, ut iniurias Aeneae non negligerent. Ergo precibus erant movenda. Neque ipsa oratio hic satis concinna: spero te poenas daturum, si qua est deorum potentia.

Supplicia hausurum scopulis. Novum quidem et inusitatum, *haurire* et *exhaurire supplicium*, non est. Statius Achill. I. 667. *iuvenemque premat, fortassis acerbas Hausurum poenas.* Silius VI. 286. *Heu quantis luimus mox tristia proelia damnis! Quantaque supplicia et quales exhausimus iras!* Sed *exhaurire* aliud est, et significat *ad finem usque perferre*, diu tolerare. Quod de Aenea dici non potest. Tum *haurire supplicia*, est magis, *contrahere* et *contracta ferre;* ut apud Statium, si Deidamia Achillem accusasset, Achilles ex illa accusatione poenas contraheret, ea accusatio ipsi caussa esset poenarum. Et sic alia fere exempla sese habent. Cicero I. Tuscul. 35. *Pompeius propagatione vitae quot quantas quam incredibiles hausit calamitates?* Nec quisquam Latine scribet: Aeneas supplicium perfidiae in scopulis *hausit*, sed *dedit*, *solvit*, *luit*, *perpessus est.* Virgilius fortasse locum sic concepit: *Spero equidem, modo si quid apud pia numina possunt Supplicia, haesurum scopulis. Si modo*, ut Aeneid. IV. 109. *Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur. Pia numina*, quae bonis et infelicibus favent: Aeneid. I. 603. *Si qua pios respectant numina.* Aeneid. II. 536. *Di, si qua est coelo pietas, quae talia curet. Supplicia* de *precibus* usurpari, vel ex Sallustio constat. *Si quid possunt* est Virgilianum. Aeneid. IX. 446. *Si quid mea carmina possunt.* Lucanus idem alio modo enuntiavit, V. 778. *quod si sunt vota, Deisque audior.*

Saepe vocaturum. Sequar atris ignibus absens;
Et, quum frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus Umbra locis adero. Dabis, improbe, poenas;
Audiam, et haec Manis veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Aegra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,

Sequar atris ignibus absens. Habet eximius hic locus cum alias difficultates, tum hanc imprimis, quod dicit: *absens* te sequar, *et quum mortua ero*, ubique tibi adero: dabis poenas; hoc audiam, et fama poenae tuae ad me in Orcum veniet. Haec inter se non conveniunt. Nam si Aeneae ubique umbra adesset, videre poterat poenam, neque opus erat fama cognoscere. Omnia sic esse ordinanda censeo: *Sequar atris ignibus, absens Omnibus umbra locis adero. Dabis improbe poenas. Et, quum frigida mors anima seduxerit artus, Audiam, et haec Manis veniet mihi fama sub imos.* Tamquam Furia, facibus armata, te sequar; imaginem deceptae a te Didonis ubique videbis; ea tibi semper ante oculos versabitur, teque vexabit. Omnibus locis, quamvis absens, tibi tamen adero, *ut umbra tua tuum corpus sequitur.* Et quum mortua ero, audiam poenas tuas, nam poenas dabis. Grandis et lucida sententia. Pulchre *absens adero:* Aeneid. IV. 83. *illum absens absentem auditque videtque.* Terentius Eunuchi I. ii. 112. *Cum milite isto praesens, absens ut sies. Umbra*, de assiduo comite, notum. Plautus Casin. I. i. 3. *certum est mihi, Quasi umbra, quoque ibis tu, te persequi.* Ovid. I. Trist. ix. 11. *Utque comes radios per solis euntibus umbra.* Atque huc simul referendum proverbium de male sibi consciis, qui *suam ipsi umbram timent: adero umbra*, pro *tamquam* umbra. Quominus *umbra* accipiamus de *umbra Didonis mortuae*, hoc etiam prohibet: umbrae eorum, qui interfecti sunt, interfectores vexant. Aeneas autem neque Didonem interfecerat, neque Dido nunc de se interficienda cogitat. Lactantius ad Statii Theb. V. 163. Virgiliana laudavit: sed nihil ad interpretationem proficimus.

Manis veniet mihi fama sub imos. Silius XI. 255. *mihi fama sub umbras Te feret oppressum Capuae cecidisse ruinis.* Ubi plura interpretes.

His medium dictis sermonem abrumpit. Valerius Flacc. II. 161. *sic fata, querelas Abscidit, et curis pavidam lacrymisque relinquit.*

Seque ex oculis avertit et aufert. Putabam aliquando nos alterutro verbo posse carere. Seneca tamen imitatione probavit, Consol. ad Marciam 23. *Eripit se aufertque ex oculis perfecta virtus.*

Linquens multa metu cunctantem, et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulae, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas,
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore;
Iussa tamen divom exsequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et litore celsas
Deducunt toto navis. Natat uncta carina;
Frondentisque ferunt remos et robora silvis
Infabricata fugae studio.
Migrantis cernas, totaque ex urbe ruentis;
Ac velut ingentem formicae farris acervum
Quum populant, hiemis memores, tectoque reponunt;
It nigrum campis agmen, praedamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt
Obnixae frumenta humeris; pars agmina cogunt,
Castigantque moras; opere omnis semita fervet.
Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus!

Multa parantem dicere. Ovid. X. Metam. 72. *Orantem, frustraque iterum transire parantem Arcuit.*

Frondentisque ferunt remos. In multis Codd. *ramos.* Burm. ad Ovid. Amor. III. VIII. 43. dicit in *optimis* Codd. et *ramos* praefert. De optimis Codd. dubito. Et ego *ramos* praefero. Magis indicatur studium celeritatis, et melius convenit cum *roboribus*, quae pro *malis* essent, ut *rami* pro *remis.*

It nigrum campis agmen. Ambrosius Hexaem. VI. 4. totum locum adumbravit: *Nigro convectatur agmine praeda per campos, fervent semitae comitatu viantium, et, quae comprehendi angusto ore non possunt, humeris grandia frumenta truduntur.*

Quis tibi tum, Dido. Burmanno, quia animadverterat librarios centies *tunc* pro *nunc* dedisse, placebat *hunc.* Caussa non satis idonea. *Tum*, ex persona poetae dictum, accommodatius videtur. Secutus est Sedulius in Carmine Paschali: *Quis tibi tunc, lanio, cernenti talia sensus? Quosve dabas gemitus, cum vulnera fervere late Prospiceres arce ex summa, vastumque videres Misceri ante oculos tantis plangoribus aequor?*

Quosve dabas gemitus, quum litora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrimas, iterum tentare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori,
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
  Anna, vides toto properari litore? Circum
Undique convenere; vocat iam carbasus auras,
Puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero. Miserae hoc tamen unum

Tantis clamoribus. In uno *vastis.* Si in aliquo esset *laetis*, arriperem. Et clamor nautarum in tali re *laetus* est, et pulchre opponeretur moestitiae Didonis.

Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat. Ne quid *inexpertum* relinquat, nec fortasse *frustra moriatur*, si non prius tentet, an Aeneas moveri possit ad manendum. Nam si moveretur, Dido *frustra* periret, *sine caussa*, *gratis*, *mortem perdidisset.* Illud *frustra* explicarunt Burmannus ad Aeneid. II. 348. et Schultingius ad Senecae Suasor. VI. Non igitur placet interpunctio: *Ne quid inexpertum (frustra!) moritura relinquat.* ut *frustra* poeta de suo interposuerit.

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem. Stephanus vidit MS. in quo erat *spectare.* Idque Burm. T. I. Anthologiae Latin. pag. 721. non improbat. Sed *sperare* longe exquisitius, et confirmat Quintil. Instit. VIII. 2. » *contrarium* (proprietati) *est vitium id, quod apud nos improprium, ἄκυρον apud Graecos vocatur: quale est* — tantum sperare dolorem." Sententiam Heynius sic exposuit: » praevidere hunc Aeneae discessum poteram, itaque pectus firmabo ad ferendum." Puto contrarium: » non potui exspectare hunc dolorem, ergo non perferre potero. Si potuissem exspectare, me ad eum ferendum praeparare potuissem." Ita Valerius Flaccus I. 321. *Dividimur: nec ad hos animum componere casus Ante datum.* Omne, quod fit subitum et inexspectatum, nos vehementius percellit. Dido non potuit *sperare*, quia non merita erat. Et Aeneas Italiae iam erat oblitus. Itaque Mercurius, a Iove missus, eum fati sui admonere debuit.

Hoc tamen unum. Dolorem non perferre potero, sed succumbam Hoc unum tamen tentabo.

Exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri mollis aditus et tempora noras.
I, soror, atque hostem supplex affare superbum:
Non ego cum Danais Troianam exscindere gentem
Aulide iuravi, classemve ad Pergama misi;
Nec patris Anchisae cinerem Manisve revelli:
Cur mea dicta negat duras demittere in auris?
Quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
Exspectet facilemque fugam, ventosque ferentis.
Non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,

Te colere. Dido vel sorori hanc notitiam Aeneae invidet. Varro scripsit, Aenean ab Anna fuisse amatum. Vide Servium ad Aeneid. V. 4. et IV. 682. Adde Ovidium Fast. III. 623.

Mollis aditus et tempora noras. Ovidius Metam. IX. 610. *Non adiit apte; non legit idonea, credo, Tempora: nec petiit horamque animumque vacantem.*

Hostem supplex affare superbum. Respicit responsum Aeneae: *Ego te, quae plurima fando* sq. Virgilius hoc dicit ex sensu Romano. Responderat *superbe*, tamquam rex. Illa voluerat responsum tamquam amantis. In eo vocabulo saepe non est notatio vitii aut sceleris, sed nimiae maiestatis, quod tamen in liberis civitatibus pro vitio habetur. Nepos Vita Pausaniae III. *Apparatu regio utebatur: aditum petentibus conveniendi non dabat: Superbe respondebat.* Conf. Gronov. ad Senecae Oedip. 804. Melius autem interpunges: *supplex affare superbum. Non ego* sq. Est enim oratio Didonis ad Annam, ut ostendat, se dignam esse, pro qua Aenean alloquatur. Anna uti poterat his argumentis, sed hoc Dido ipsius arbitrio relinquit. Poetae tamen imitatores ita acceperunt, quasi Dido dixisset: *haec refer Aeneae.*

Non ego cum Danais. Similis forma orationis apud Valerium Flaccum II. 601. *cinerique, precor, mea reddite dicta: Non ego* sq. Silius VI. 504. *Non ego Amyclaeum ductorem in proelia misi.*

Nec patris Anchisae cinerem Manisve revelli. Statius IX. 9. *non aliis ultum Cadmeia pubes Insurgunt stimulis, quam si turbata sepulcris Ossa patrum, monstrisque datae crudelibus urnae.* Ubi legendum videtur: *ventisque datae*; hoc est, cineres in ventum spargerentur.

Non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro. Ovid. Remed. 273. *Non ego, quod primo (memini) spe-*

Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat:
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam (miserere sororis);
Quam mihi quum dederis, cumulatam morte remittam.

raro solebam, Iam precor, ut coniux tu meus esse velis.

Tempus inane peto, requiem spatiumque furori. Varie olim interpretatum *inane tempus*. Vide Serviana. Optime, *quasi non magnam rem.* Talia sunt Ovidii Remed. 277. *Ne properes, oro. Spatium pro munere posco. Quid minus optari per mea vota potest?* Hoc est ipsum illud *inane tempus*, tempus exiguum, *rem inanem*, quam facile sine damno tuo tribuere potes. Idem Ovidius VII. Heroid. 178. *Pro spe coniugii tempora parva peto. Dum freta mitescunt et amor, dum tempore et usu Fortiter edisco tristia posse pati.* Ovidius utroque loco Virgilium secutus est. Statius Theb. X. 704. *Da spatium tenuemque moram.* Seneca Medea 293. *Parumne misera temporis lacrimis negas?* Theocrit. Eidyll. XXVII. 4. *κενὸν τὸ φίλαμα λέγουσιν.* Caeterae veterum interpretationes apud Servium non tanti sunt. In his, *tempus quo Aeneas vacuus et otiosus est.* Quamquam ita legatur apud Valerium Flaccum III. 650. *si finibus ullis Has tolerare moras et inania tempora possum.* Alii interpretabantur tempus *inane*, *sine officio matrimonii.* Dignum ingenio Grammatici non elegantis. Ita Schol. Lucani II. 342. accipiebat: *da tantum nomen inane Connubii*, pro *sine concubitu*. Quod in eo loco recte se habet.

Extremam hanc oro veniam. Nunquam duos hos versus a Virgilio factos credidi. Quae caussa esse poterat, cur adeo dubitaret, an soror hoc facere vellet necne? Si res cum praesenti vitae periculo esset coniuncta, ardentius petere non potuisset, quam nunc petiit, ut Aenean conveniret illa soror, cui Aeneas etiam sensus arcanos credere solebat. Et, quasi non sufficeret *oro extremam hanc veniam*, additur *miserere sororis!* Ut scilicet aliquid faceret, quod factu esset longe facillimum. Nec pulchre *oro*, et mox *orabat.* Praeterea iam supra dixerat: *extremum hoc miserae det munus amanti.*

Quam mihi quum dederis, cumulatam morte remittam. Haec nemo unquam intellexit, neque intelliget. Iam antiqui interpretes haerebant. Ferebatur varia scriptura *quam mihi cum dederis cumulatam:* et *quam mihi cum dederit cumulata.* Priorem, ut dicit Servius, Tucca et Varius probabant. Sed hoc est commentum vetustioris Grammatici, a quo Servius se decipi passus est, si ea

Talibus orabat, talisque miserrima fletus
Fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri deus obstruit auris.
Ac velut annoso validam quum robore quercum
Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant; it stridor et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa haeret scopulis, et, quantum vertice ad auras
Aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas;
Mens immota manet; lacrimae volvuntur inanes.

verba sint ipsius Servii. Nam Tucca et Varius, qui ediderunt Aeneidem, non addiderunt varias lectiones. Longum est memorare, quid Burmannus, Heynius et alii ad hunc locum explicandum composuerint. Wagnerus habet in desperatis. MSS. hic sunt turbata, quod suspicionem interpolati versus auget. Varietates hae sunt: *mihi tu dederis*, *cum dederit cumulata morte*, *cumulatim*, *remittam*, *relinquam*, *remissum*. Omitto etiam virorum doctorum coniecturas, quarum nulla ad aliquam veri similitudinem accedit. Ipse vix probabilem sententiam hinc elicio, etiam si liberum sit ipsa verba comminisci: »Ora Aenean hoc extremum. Si mihi id concesserit, tum me, certa morte liberatam, relinquat." Hoc saltem intelligeretur. Sed quis verba, ut nunc leguntur, ad eam sententiam conformabit?

Fertque refertque soror. Fert et iterum fert. Ovid. Trist. I. VII. 6. *In digito qui me fersque refersque tuo*, id est: effigiem meam in anulo tecum et semper ubique circumfers. Bene Servius, quamquam a Burmanno reprehensus. Alteram versus partem ante oculos habuit Hegesippus de Excidio Hieros. V. 32. *Complevit sermonem Iosephus*, *sed nullis Ioannes fletibus movetur.*

Fata obstant, *placidasque viri deus obstruit auris.* Post hunc versum in Codice Gothano insertus est: *Ne sint ammotae neque sistant gaudia mente.* Pro *viri* Wakefieldus recte legebat *viro.*

Lacrimae volvuntur inanes. Didoni non profecturae. Schol. ad Iuvenalis Satyr. XIII. 133. accepisse videtur pro lacrimis *falsis*, utens hoc loco ad explicandum *humorem coactum.*

Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat; taedet coeli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, turicremis quum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festa fronde revinctum:
Hinc exaudiri voces et verba vocantis
Visa viri, nox quum terras obscura teneret;
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Saepe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque praeterea vatum praedicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quaerere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,

Mortem orat. Quos oraret, nisi deos? Et cur *oraret*, quod sibi ipsa dare poterat, et dare decreverat? Scribendum potius *mortem optat.* Et Dido nunc est paullo sedatior. Deliberat. Explicandus inde Horatius Serm. II. III. 281. *Libertinus erat — qui unum me surpite morti, Dis etenim facile est, orabat.* Horatius eum fuisse insanum dicit. Poterat enim ipse facere, quod orabat.

Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori. Pulchre dictum. Sed unde Virgilius novit?

Agit ipse furentem. Valerius Flaccus VII. 142. *Saevior ipse Turbat agitque sopor.* Conf. interpretes ad Ovid. Art. II. 496.

Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus. Sic Dido in somnis agitur ab Aenea. *Agmen* dicitur de tribus. Statius IV. Silv. VIII. 44, *quem non hoc agmine vincas?* (trium insontium) Seneca Herc. Furente 101. *agmen horrendum anguibus Megaera ducat.* Idem Medea 958. vocat *turbam Furiarum.* Vide Gronovium ad Thyest. 523. *Agmina*

Et solem geminum, et duplicis se ostendere Thebas;
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,

etiam Latinum est. Sic certe Virgilium secutus est Valerius Flacc. VII. 147. *Turbidus ut Poenis caecisque pavoribus ensem Corripit, et saevae ferit agmina matris Orestes.* Et II. 227. *Tantum oculos pressere metu: velut agmina cernant Eumenidum.* Quamquam ibi cernere potuerint ingentem Furiarum numerum, tot Furias, quot mulieres Lemniacas cernebant.

Et solem geminum, et duplicis se ostendere Thebas. Seneca Agam. 728. *Sed ecce gemino sole praefulget dies; Geminumque duplices Argos attollit domos.* Valerius Flacc. eleganter de ebriis, III. 65. *Qualis in Alciden et Thesea Rhoetus iniqui Nube meri, geminam Pholoen, maioraque cernens Astra ruit.*

Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes. Eruditi homines haec patienter tulerunt, imo admirati sunt, donec Marklandus in Epist. Crit. pag. 123. emendavit *Poenis agitatus*, eamque emendationem in Annotat. ad Statii Silv. III. iii. 15. confirmavit. Multi ingeniosum inventum laudarunt. Burmannus sibi non constitit: ad Anthol. Latin. T. I. pag. 170. praeferendum dicit *scenis*, singulari usus argumento, quia nempe sequitur: *ubi concepit furias evicta dolore.* Repudiandum quidem propterea *furiis agitatus*, sed nihil facit ad repudiandum *Poenis.* Idem Burmannus ad Propert. IV. viii. 1. legendum dicit *Poenis* non *Scenis*, et eam *Poenarum*, quae Graece *Ποιναὶ* *Ἀλάστορες* et *Ἐριννύες* appellantur, significationem illustrat; quibus addi possunt ea, quae annotarunt interpretes ad Silii II. 551, et XIII. 604. Heynius lectionem Marklandi amplecteretur, si declaratum videret *scenis agitatus* habere aliquid quod poeta indignum sit. Iungit: *velut Orestes in scenis furit, quum fugit agitatus.* Neque *scenae* mentio Wagnerum offendit, quia in condenda Carthagine *theatrum* iam memoratum est. Iungit autem *scenis agitatus*, et explicat *saepe in scena agitatus.* De sensu pulchri, difficile est disputatu. Habet suum quisque. Ut meum alteri non obtrudam, ita nec meum mihi ab altero eripi patiar. Ego totam *scenam* Virgilio, et quovis non pessimo poeta, in tali causa indignam arbitror. Virgilius ostendere voluit magnum Didonis furorem. Hunc furorem exemplo illustrat. Exemplum Orestis sumit. Recte. Nam illius furor, ut ex miserrimo scelere ortus, tristitia ac vehementia aliorum fere omnium furores superavit. Hunc furorem intelligimus, horremus, et incredibili misericordia commovemur. Ea nimirum est vis naturae ac veritatis. Ecce autem subito tantum *calorem ingens frigus* excipit. Poeta a naturae veritate ad artem, a vita ipsa, ad sce-

Armatam facibus matrem et serpentibus atris

nam delabitur, et hoc dicit: *Didonis furentis talis est imago, qualis Orestae in scena;* talis est Dido, qualis Orestes in scena ostenditur. Poeta paullo ineptior fortasse addidisset nomen histrionis, qui Orestem agere solebat. Nam, si *scenae* mentio fit, multum interest, quis partes Orestis habeat. Mali artifices v. c. personam Orestis pessime tuerentur, ita ut Tragoedia magis referret Comoediam. Itaque Dido non erat similis *cuivis Oresti* in scena, sed Oresti, quem Athenis Polus, vel Romae Roscius imitabatur. Quomodocumque illud de *scena* explices, cogitatio *rei fictae* semper manet. Oratores et alii saepe utuntur imagine *scenae* in caussa Orestis et Furiarum, sed ut vel aliquid *doceant*, vel *rideant*, vel ea ratione, quae a maiestate loci Virgiliani maxime abhorret. Aristoph. Pluto 422. *Ἴσως Ἐριννύς ἐστιν ἐκ τραγῳδίας. Βλέπει γέ τοι μανικόν τε καὶ τραγῳδικόν.* Propert. II. xvi. 29. *Tunc me vel Tragicae vexetis Erinnyes.* Ut de *comoedia* Plautus Mostell. V. ii. 30. *Optimas frustrationes dederis in Comoediis.* Hinc *senes comici* apud Ciceronem, et Telephus *Tragicus* apud Horatium ad Pisones, 96. Cicero in Pison. 20. *Ego te non tragico illo Oreste aut Athamante dementiorem putem.* Fere ut Iuvenal. Satyr. XII. 23. *poetica tempestas.* Iuncus apud Stobaeum § 116. pag. 595. Voluptates et malitiae *μονονουχὶ μάστιξι καὶ κέντροις, ὥσπερ ἐπὶ σκηνῆς αἱ τῶν τραγῳδῶν Εὐμενίδες, τὸν νέον ἐλαύνουσιν.* Nobilissimus omnium est locus Aeschinis contra, Timarch. § 194. *Μὴ γὰρ οἴεσθε, τοὺς ἠσεβηκότας, καθάπερ ἐν ταῖς τραγῳδίαις, Ποινὰς ἐλαύνειν καὶ κολάζειν δᾳσὶν ἡμμέναις:* quem imitatus est Cicero et in Orat. pro Roscio Amer. 24. et in Leg. I. 14. *ut eos agitent insectenturque Furiae, non ardentibus taedis, sicut in fabulis, sed angore conscientiae.* Denique Quintil. Instit. II. 10. *Nam magos et pestilentiam et responsa et saeviores tragicis novercas, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter sponsiones et interdicta quaeremus.* Haec exempla, quae partim interpretes ad varios scriptores laudarunt, partim ipse inveni, non huiusmodi sunt, ut vulgatam in Virgilio lectionem commendent, sed magis non esse tolerandam demonstrent. Nec quisquam, puto, Romanus, aetate Augusta, *scenis agitatus Orestes* aliter accepisset, nisi Orestes, *cuius furor est nobile ac frequens Tragoediarum argumentum.* Ita Claudian. I. in Eutrop. 292. *Thebas ac funera Troiae Tristis Erechthei deplorat scena theatri.* Iulius Firm. de Error. Prof. Relig. pag. 15. *Qui qualia fecerit scelera, in scenis quotidie a tragici carminis auctoribus traditur.* Et sic accepit Mythographus a Maio

Quum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.

editus T. III. Auct. Class. pag. 53. *Hic namque Orestes, quia optimus tragoedus fuit in scenis celebratus.* Ubi fortasse legendum *tragoediis. Orestes scenis agitatus* etiam significare potest, quem poetae in scenis *traduxerunt, riserunt*, prosciderunt. Ausonius Epigr. 70. *Herculis haeredi quam* (libidinem) *Lemnia suasit egestas, Quam toga facundi scenis agitavit Afrani.* Manifesta imitatio, quae ostendit, quo verba detorqueri possint. Marklandus in Epist. Critica h. l. Ausonii non praetermisit, et alia addidit argumenta, cur *scenis* corruptum iudicaret: Virgilium non recte a vera re ad fictam subito transire; si de Oreste scenam adhibuerit, adhibere etiam debuisse de Pentheo, cum utriusque causa par esset; *agitatus* esse *turbatus*, sed non semper *furore*, et *agitatus* non poni nisi cum adiectivo caussae. Burman. ad Ovidii Trist. II. 395. scribit: nemo magis, ut Virgilius dicit, *agitatus fuit*, quam Orestes. Burmannus ibi non cogitabat de Virgilio illustrando, sed verbis eam tribuit sententiam, quam quivis tribueret. Et sic interpretatur Servius: *famosus, celebratus tragoediis.* Et erat hoc argumentum vere celebratissimum non modo Graecis, sed etiam Romanis, Ennio, Naevio, Pacuvio, fortasse et Attio. Vid. Burmannus l. l. Neque hoc praetereundum. Omnes hi versus de Oreste sunt nobilissimi, et poetae imitatores certatim in iis exprimendis elaboraverunt. *Scenam* apud neminem invenies. Quae quum ita sint, Virgilium *scenis agitatus* non scripsisse iudico. Marklandi *Poenis agitatus*, propterea non verum arbitror, quia statim sequitur: *ultricesque sedent in limine Dirae.* Nam *Poenae* et *Dirae* sunt eaedem. Pro SCENIS AGITATVS conieci SCELERE EXAGITATVS. Virgil. III. Aeneid. 331. *scelerum furiis agitatus Orestes.* Cicero Verr. I. XI. *quorum scelerum poenis agitatur.* Pro Roscio Amer. 24. *suum quemque scelus agitat.* Livius XXI. 41. *Hannibalem nisi Saguntinum scelus agitaret.* Sed etiam *exagitatus* in hac re usitatum est. Horat. Satyr. II. VI. 54. *at omnes di exagitent me.* Schol. Cruq. »Exagitatur a diis, qui ob scelus perpetratum furore concutitur." Iuvenal. Satyr. VI. 29. *Dic qua Tisiphone, quibus exagitare colubris.* Sueton. Nerone 34. *Nero saepe confessus exagitari se materna specie, verberibusque Furiarum ac taedis ardentibus.* Silius II. 296. *Exagitant manes iuvenem Furiaeque paternae.*

Quum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae. Statius Theb. XII. 509. *Oedipodae Furias et funus Olynthi Texit, et a misero matrem summovit Oreste.* Ubi Scholiasta: »Quia Orestes, cum post absolutionem fureret, ad hanc aram,

Ergo, ubi concepit furias, evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit, et, moestam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam, (gratare sorori)
Quae mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem
Ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum:
Hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,

Pylade amico trahente, confugit, et resipuit, matrem autem summovit Virgiliane. Nam sibi imminere non Furia sed mater videbatur occisa, ut: *armatam facibus matrem et serpentibus atris confugit, ultricesque sedent in limine Dirae.* »Quae sic scribenda sunt: *matrem* autem *summovit*, Virgiliane, ut *armatam* sq. *Nam sibi* sq. Illud *confugit* pro *cum fugit* erat etiam in duobus MSS. *Dirae* autem *sedent in limine.* Quo *limine?* Servius docuit ex Pacuvio, Orestem propter vitandas Furias Apollinis templum fuisse ingressum. Unde cum vellet exire, a Furiis invadi. Si non excidit versus, quo indicatum fuit templum Apollinis, Virgilius obscure scripsit. Valerius Flaccus locum bis ante oculos habuit, V. 446. *Ultrices spectant a culmine Dirae.* II. 235. *diras aliae ad fastigia taedas Iniiciunt, adduntque domos: pars ignibus atris Effugiunt propere: sed dira in limine coniux Obsidet.* Ovidius eandem fere rem in Athamante magis perspicue exposuit, IV. Metam. 487. *monstris exterrita coniux, Territus est Athamas: tectoque exire parabant: Obstitit infelix, aditumque obsedit Erinnys.*

Inveni, germana, viam. Valer. Flaccus III. 396. *nostra requiret cura viam. Memori iam pridem cognita vati Est procul, ad Stygiae devexa silentia noctis, Cimmerium domus, at Superis incognita.* Locum melius interpunxi, et emendavi *at* pro *et;* opposita sunt *cognita vati*, *at Superis incognita.* Statius Theb. V. 109. *Inveni, promitto, viam — qua renovanda Venus.*

Hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos. Monstrata, non ipsa quaesivit. Nam invita ad has artes descendit. Emendandus hic est Silius VIII. 99. *Ad magicas etiam fallax atque improba gentis Massylae levitas descendere compulit artes.* Lege: *Massylae vates. Vates*, quae hic *sacerdos.*

Hesperidum templi custos, epulasque draconi
Quae dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Haec se carminibus promittit solvere mentis,
Quas velit; ast aliis duras immittere curas;
Sistere aquam fluviis; et vertere sidera retro;
Nocturnosque movet Manis; mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artis.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige, et arma viri, thalamo quae fixa reliquit
Impius, exuviasque omnis, lectumque iugalem,

Hesperidum templi custos, epulasque draconi Quae dabat. Illud *que* post *epulas* tolerari non potest. Wagnerus accipit, quasi scriptum esset *quae custos erat et dabat.* Ita scriptum oportebat, si *epulasque* recte se haberet. Fortasse Virgilius reliquit: *Hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos Hesperidum templi, succos epulasque draconi Quae dabat.* Animadverte quam non dissimilia sint SVCCOS et CVSTOS. Sacerdos templi Hesperidum, gentis Massylae, pro *ex gente Massyla.* Mox *succos* poeta explicat *humida mella* ut *epulas* vocat *soporiferum papaver.* Ovidius VII. Metam. 149. *Pervigilem superest herbis sopire draconem. Hunc postquam sparsit Lethei gramine succi.*

Et sacros servabat in arbore ramos. Silius IV. 636. *Quid domus Hesperidum, aut luci favere Dearum, Fulvos aurifera servantes arbore ramos.*

Spargens humida mella soporiferumque papaver. Imitatur Valer. Flaccus 1. 60. *tantoque silet possessa dracone Vellera, multifidas regis quem filia linguas Vibrantem, ex adytis cantu dapibusque vocabat, Et dabat hesterno liventia mella veneno.* Medea ferum draconem cantu et veneno mulcebat, quasi magis tractabilem faciebat, ut ali posset ac vellet. *Hesternum* venenum, quod maximam vim amiserat, ut draco, inebriatus furorem remitteret, non occideretur. Sic Massyla sacerdos suo draconi dedit *soporiferum* papaver, non quo dormiret, sed torperet. Atque ita fere accepit Turnebus. Schraderus versum eiicere volebat.

Quo perii, superimponant. Abolere nefandi
Cuncta viri monumenta iuvat monstratque sacerdos.
Haec effata silet; pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis praetexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychaei.
Ergo iussa parat.
At regina, pyra penetrali in sede sub auras
Erecta ingenti taedis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funerea; super, exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
Stant arae circum, et crinis effusa sacerdos
Ter centum tonat ore deos, Erebumque, Chaosque,

Cuncta viri monumenta iuvat monstratque sacerdos. Alii *iubet.* Recte Wagnerus alterum praetulit. *Iubet* et *monstrat* hoc loco tam parum differunt, ut sit pene tautologum. Melius, *et me ipsam iuvat*, et praecipit sacerdos. *Monstrare* est medicorum. Horat. Epist. II. II. 149. *Si vulnus tibi monstrata radice vel herba Non fieret levius.*

Nec tantos mente furores concipit. Non opus est emendatione *concipere.* Ovidius X. Metam. 403. *nec nutrix etiamnum concipit ullum Mente nefas.*

Graviora timet quam morte Sychaei. Recte Servius: »Graviora timet posse contingere, quam quae morte Sychaei vel fecit vel passa est Dido." Viri docti centies hanc dicendi formulam illustravere. Proxime accedit Horat. II. Carm. XIV. 26. *mero Tinguet pavimentum superbo Pontificum potiore coenis.*

Ter centum tonat ore deos. Dubitant interpretes iungendumne *ter centum*, an *ter tonat.* Silius quidem I. 91. *ordine centum Stant arae coelique deis Ereboque potenti. Hic, crine effuso, atque Hennaeae numina Divae, Atque Acheronta vocat Stygia cum veste sacerdos.* Iunxit igitur *ter tonat centum.* Et plurima in huiusmodi sacris *ter* fieri solebant. Non tamen omnes dei vocabantur, sed inferi. Virgilius ambiguum vitare potuisset, scribendo: *Ter Noctis tonat ore deos.* Ut Ovidius XIV. Metam. 404. *Et Noctem, Noctisque deos Ereboque Chaoque convocat.* Idem VII. Metam. 182. sq. ubi Medea *Egreditur tectis, vestes induta re-*

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni;
Falcibus et messae ad Lunam quaeruntur aenis
Pubentes herbae, nigri cum lacte veneni;
Quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
Et matri praereptus amor.
Ipsa mola manibusque piis altaria iuxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
Testatur moritura deos, et conscia fati
Sidera; tum, si quod non aequo foedere amantis
Curae numen habet iustumque memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem

cinctas Nuda pedem. Ter se convertit: ter sumtis flumine crinem Irroravit aquis: ternis ululatibus ora solvit. Tuque triceps Hecate — Dique omnes Noctis adeste.

Unum exuta pedem vinclis. Mos erat in multis sacris vincula pedibus demere. Vide interpretes ad Ovidii Fast. V. 431. *Ille memor veteris ritus, timidusque deorum, Surgit: habent gemini vincula nulla pedes.* Adde Delrionem ad Senecae Medeam 752. De *uno* pede exuto, nulla apud scriptores est mentio, nisi Artemidorum. Quod sane mirum, quum poetae toties magica ista describant, et Virgilium ante oculos habuerint. Quare aliquando legendum putavi *Nudum exuta pedem vinclis.* Idque confirmari quodammodo potest ex Ambrosio de Isaaco et Anima 4. *Exi quasi exuta vinculis pedem, et nudo exserta vestigio.* Sed retinent nos monumenta veterum, in quibus imagines *unum exutae pedem* conspiciuntur. Vide Heynium. Ovidii quidem in Ibin 347. de Lycurgo dictum, *In gemino dispar cui pede cultus erat,* huc non pertinet.

Nox erat. Hunc locum, puto, respexit Cestius Smyrnaeus, Rhetor, apud Senecam Controv. III. 17. »*Soleo dicere vobis Cestium Latinorum verborum inopia, hominem Graecum, laborasse, sensibus abundasse: utique, cum se ad imitationem magni alicuius ingenii duxerat. Nam in narratione, cum fratrem traditum sibi describeret, placuit sibi in hac explicatione una et infelici:* Nox erat concubia, et omnia, Iudices, canentia sideribus muta erant. *Montanus Iulius, qui comis fuit, quique egregius poeta, aiebat illum imitari voluisse Virgilii descriptionem.* Nox erat, et terras animalia fessa per omnes Alituum pecudumque genus sopor altus habebat."

Corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
Aequora, quum medio volvuntur sidera lapsu,
Quum tacet omnis ager, pecudes, pictaeque volucres,
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno positae sub nocte silenti:
Lenibant curas, et corda oblita laborum.
At non infelix animi Phoenissa, neque unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curae; rursusque resurgens
Saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En, quid ago? rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,

Cestius, puto, hunc locum Virgilii conatus est imitari, non ex Aeneid. VIII. 26. idque puto etiam propter mentionem *siderum.* Schultingius emendat *canentia sub sideribus.* Verum credo, *canentia cum sideribus muta erant.* Voluit Graeculus *omnes aves et sidera* fuisse muta. Noctis autem descriptio est unus e locis poetarum communibus. Graeci praeivere Romanis. Nonnulla indicavit Ruhnkenius Epist. Crit. II. pag. 218. Alia alii. Ego huiusmodi comparationibus abstineo, nisi faciant ad scripturam vocabuli aliquam vel confirmandam vel mutandam.

Lenibant curas, et corda oblita laborum. Versus deest in Med. aliisque optimis MSS. neque Servius eum vidit. *Curae* non recte tribuuntur bestiis *Lenibant* male subiicitur praesenti *tacet.* Merito reiecerunt Heynius et Wagnerus. Conflatus esse videtur ex Aeneid. IX. 224. *Caetera per terras omnes animalia somno Laxabant curas et corda oblita laborum.*

At non infelix animi Phoenissa. Verbum ex antecedentibus facile assumitur; *corpora carpunt soporem.* Silvae quiescunt, ager tacet, aves positae somno, omnia adeo ubique quiescunt. Infelix Dido non *quiescit.*

Rursusne procos irrisa priores Experiar? Wunderl. et Iahnius *irrisa* pro *ab Aenea irrisa* acceperunt. Iungenda esse videntur *rursus irrisa*, ego, quae olim procos irrisi, dedignata sum. Locum cogitabat Seneca Medea 218. *petebant tunc meos thalamos proci Qui nunc petuntur.* Atque hoc femina honesta indignum. Sallust. B. Catil. 25. *Libido sic accensa, ut saepius viros peteret, quam peteretur.*

Quos ego sim toties iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
Iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos,
Aut bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusve superbis

Quos ego sim toties iam dedignata maritos? Vim oratoriam mire augebis, et exquisitam Latinitatem poetae reddes, si scribas: *Experiar, Nomadumque petam connubia supplex? Quosne ego sum toties iam dedignata maritos?* Petamne Nomadum connubia? Non iuvabit. Nam eos iam toties dedignata sum. Eadem forma est in sequentibus: An igitur sequar ultima Teucrorum iussa? Neque hoc iuvabit. Nam sunt ingrati. Apponam exempla, e quibus elegantia istius sermonis sentiatur. Catull. Epithal. Pelei, 180. *An patris auxilium sperem? Quemne ipsa reliqui, Respersum iuvenem fraterna caede secuta? Coniugis an fido consoler memet amore? Quine fugit, lentos incurvans gurgite remos?* Sallust. B. Iug. 14. *Nunc vero exsul — quo accedam, quos appellem? Nationesne an reges, qui omnes familiae nostrae ob vestram amicitiam infesti sunt.* Ubi scribendum: *Nationesne an reges? Quine omnes familiae — infesti sunt?* Haud valde dissimile est illud C. Gracchi, laudatum a Cicerone de Oratore III. 56. *Quo me miser conferam, quo vertam? In Capitolium? At fratris sanguine redundat. An domum? Matremne ut miseram, lamentantemque et abiectam videam?* Conf. Columna ad Ennium pag. 206 sq. Ovidius VIII. Metam. 110. et alia Virgilii imitatur, et hoc: *nam quo deserta revertar? In patriam? Superata iacet.* Propius accedit Seneca Medea 454. *Quae maria monstras? Pontici fauces freti? Per quas revexi nobiles regum manus, Adulterum secuta per Symplegades?* In Virgilio scripsi *sum*, quod erat in Palatino MS. Pleraque omnia *sim:* quod vix admitti potest, etiam si vulgatum serves.

Ultima Teucrum iussa sequar? Recte Heynius laudat interpretationem Pomponii Sabini: »Si naviget cum Troianis, sit futura serva." Ea interpretatio confirmatur similibus in simili casu dictis. Catull. Epithal. Pelei, 160. *Attamen in vestras potuisti ducere sedes, Quae tibi iucundo famularer serva labore.* Ovid. VII. Heroid. 167. *Si pudet uxoris, non nupta, sed hospita dicar. Dum tua sit Dido, quidlibet esse feret.*

Quiane auxilio iuvat ante levatos. Statius X. Theb. 592. *Quiane ante duci bene credita nostra Consilia?*

Quis me autem, fac velle, sinet? Nonnulla MSS. *sinat.* Rectius *sinet.*

Invisam accipiet? nescis, heu perdita, necdum
Laomedonteae sentis periuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantis?
An Tyriis omnique manu stipata meorum
Inferar? et, quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela iubebo?
Quin morere, ut merita es; ferroque averte dolorem.
Tu, lacrimis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras, atque obiicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam

Statius XI. Theb. 690. *Finge autem tentare. Sines?*

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam Degere, more ferae. Locus difficillimus, cuius tamen habemus antiquissimum interpretem Quintil. Inst. Orat. IX. 2. *Est Emphasis, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur, ut apud Virgilium:* non licuit — more ferae. *Quamquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit eius affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum.* Quintilianum, quamvis non nominet, legerat Scaliger de Re poetica III. 79. *quamquam coniugii poenitebat Didonem, tamen ut aliquo modo contexeret excusationem cum accusatione, sic locuta est. Quid enim aptius ad excusandum, quam ostendere vitam illam, quam optabat, esse ferarum ac brutorum vitam, hanc autem hominum, ac propterea non damnandam?* Hinc igitur rediret haec sententia: utinam abstinuissem matrimonio, quamquam talis vita est vitae ferarum similis; nam ferae abstinent matrimonio. Sententia neque ipsa vera, neque huic loco accommodata. Servius putavit Virgilium respexisse lyncas. Nam citat verba Plinii in Hist. Naturali: »Lyncas post amissos coniuges aliis non iungi." Et sunt muta animalia, ut scribit Ambrosius de Abrahamo I. 2. *quae nullis tenentur legibus, sunt tamen aliqua, quae non solum paribus suis copulae servent fidem, verum etiam coitus unius castitatem custodiant.* Sed Virgilius, si rem exemplo voluisset illustrare, *lyncem* nominasset. Quis enim nunc de *lynce* cogitat? Ea tamen lyncis mentio esset etiam magis ridicula, quam cogitatio. Unicum fere exemplum, quo honeste et eleganter uti potuisset, erat *turtur.* Heynius, postquam lectionem *fere*, in multis MSS. inventam, et coniecturas *more meo* et *more fero* repudiavit, interpretatur: *ferino more seclusam a iucunda societatis coniunctione, solam, et hominum, adeo-*

Degere, more ferae, talis nec tangere curas!

que et virorum commercia fugientem, vivere. »Nihil amplius, addit, in sententiam est assumendum, quam abhorrens ab humaniore cum aliis consuetudine ac consortio natura." Sed primum, non iste mos est omnium ferarum, ut vivant solae ac separatae. Cum *pare quaeque suo*, quod est apud Ovidium, *coeunt volucresque feraeque:* et multae inter se habent commercia ac consortia. Et Dido versari poterat in oculis et luce hominum, in societate virorum principum, et altero matrimonio tamen abstinere, castitatem certe servare poterat. Nec verba, ut nunc leguntur, interpretationem Heynianam admittunt. Significant enim: Non licuit mihi vivere *more ferae*, quae vivit sine connubio et crimine; hoc est, fera neque ferae iterum nubit neque impudica est. Aliud est, cur illud *more ferae* nunquam Virgilii putaverim. Nominato semel *thalamo*, Virgilius comparationem *ferae* diligenter vitasset, quia Didonem, nisi Messalinam libidine superasset, dedeceret. Scriptores in causa matrimonii *feras* non nominant, nisi turpissimam consuetudinem, ab omni humanitate longe remotam, significare velint. Sunt isti *vagi concubitus*, ut Horatius appellat. Lucretius V. 930. *Volgivago vitam tractabant more ferarum —— Et Venus in silvis iungebat corpora amantum.* Horat. Serm. I. III. 109. *Quos Venerem incertam rapientes more ferarum.* Livius III. 48. *Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere?* Ovid. Metam. VII. 386. *in quo cum matre Menephron Concubiturus erat saevarum more ferarum.* Lucan. VIII. 397. *num barbara vobis Est ignota Venus, quae ritu coeca ferarum Polluit innumeris leges et foedera taedae Coniugibus, thalamique patent secreta nefandi Inter mille nurus?* Seneca Herc. Furent. 478. *Pecorumque ritu virginum oppressi greges.* Claudian. Rapt. Pros. III. 42. *pecudum si more pererrant Avia — Haeccine vita iuvat silvestribus abdita lustris, Indiscreta feris?* Ad eam igitur normam dixisset regina Dido: Cur mihi non licuit vivere more ferae, sine matrimonio, et cum quolibet concumbere? Atque ita fere accipiendum putabat Is. Vossius in annotatione MS. ad h. l. Locus, inquam, difficillimus, quem expedire non scio, nisi pro MORE FERAE scribamus VAE MISERAE. *Non licuit thalami expertem sine crimine vitam Degere, vae miserae! tales nec tangere curas.* Est illa interiectio *vae miserae* et *misero* satis frequens in omnibus poetarum carminibus, ut exempla afferre supervacuum videatur. Vide tamen Heinsium ad Ovidii Heroid. VIII. 88.

Tales nec tangere curas. Heynius *dolores animi.* Voluit, credo, *amorem.* Debebam post Sychaeum omni

Non servata fides, cineri promissa Sychaeo!
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus iam rite paratis.
Huic se forma dei voltu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est,

omnino amore abstinuisse, neque res huiusmodi et ineptias iterum attigisse. Res *tales*, curae *tales*, honestum et verecundum ipsius vocabuli *amoris* silentium. Ea vis est in *talia*, *ista*, *haec*, *ταῦτα*. Virgilium imitatur Valerius Flaccus II. 398. *thalamos excussaque vincla quod ausae Induere*, *atque iterum tales admittere curas*. Apparet quomodo Virgilium acceperit. Ovid. Heroid. VI. 117. *Dos tibi Lemnos erit*, *terra ingeniosa colenti; Me quoque res tales inter habere potes*. Pronomine *hic* utitur saepe Plautus, et *iste*. Amphitr. Prol. 105. *Quam liber harum rerum multarum siet*. Ubi legendum: *Quam liber harum rerum*, *et multarum siet*. *Multarum* nempe *mulierum amicus*, ut Terentius dixit *sum paucorum hominum*, et Curio apud Sueton. Caesar. 52. *Caesarem* appellavit *omnium mulierum virum*, *et omnium virorum mulierem*. Plautus Merc. IV. III. 37. *Nihil Hercle istius quidquam est*. IV. v. 13. *Pol haud censebam istarum esse operarum patrem*. Conf. Gronov. ad l. l. Amphitryonis, et eleganter annotata ab Heraldo ad Arnob. pag. 133.

Non servata fides, *cineri promissa Sychaeo!* Vel *Sychaeus* est adiectivum, vel *Sychaeo* contractum ex *Sychaeio*. Nomina gentilia non recte cum nominibus propriis comparantur, nam illa magis habent naturam adiectivorum, quam haec. Wagnerus *leo Numida* etiam audacius dictum putat, quam *cinis Sychaeus*. Sed *Numida* est *aliquis ex Numidia*, sive leo, sive homo, idem adeo atque *Numidicus*. Si tamen nomina propria accurate intuemur, in his quoque naturam adiectivorum plerumque deprehendemus. De *Augusto*, unde *aetas Augusta*, nihil dicam. Sed lex *Manilia*, et omnes fere leges, satis ostendunt illam vim adiectivam, ostendunt Porticus *Claudia*, *Minutia*, aliae. Ad hanc igitur rationem Virgilius nomen barbarum formare potuit, neque necessarium erat novum adiectivum cudere *Sychaeius*. Et *cineri Sychaeo* exquisitius est, quam *Sychaei*, quod Apronianus praetulit, et in Mediceo invenitur.

Obtulit in somnis, *rursusque ita visa monere est*. In Cod. Goth. additus hic versus: *Duraque magnorum longe dat iussa deorum*.

Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crinis flavos, et membra decora iuventa:
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quae te circum stent deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat aestu.
Non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
Iam mare turbari trabibus, saevasque videbis
Collucere faces, iam fervere litora flammis,
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
Femina. Sic fatus nocti se immiscuit atrae.
  Tum vero Aeneas, subitis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Praecipites vigilate, viri, et considite transtris;
Solvite vela citi. Deus, aethere missus ab alto,
Festinare fugam, tortosque incidere funis,
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o, placidusque iuves, et sidera coelo
Dextra feras. Dixit; vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnis simul ardor habet; rapiuntque, ruuntque;
Litora deseruere; latet sub classibus aequor;
Annixi torquent spumas, et caerula verrunt.

Omnia Mercurio similis. Valer. II. 105. *pinumque sonantem Virginibus Stygiis nigramque simillima pallam.*

Nec Zephyros audis spirare secundos. Valerius Fl. II. 372. *Zephyrosque audire vocantes Dissimulant.*

Illa dolos dirumque nefas in pectore versat. Valerius Fl. II. 568. *tacitusque dolos dirumque volutat Corde nefas.*

Certa mori. Valerius Flacc. VIII. 316. *Non aliud, quam certa mori.*

Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
Regina e speculis ut primum albescere lucem
Vidit, et aequatis classem procedere velis,
Litoraque et vacuos sensit sine remige portus:
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventisque abscissa comas, Pro Iupiter! ibit
Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis?

Et iam prima novo spargebat lumine terras. Si haec sunt Virgilii, sequentia, *ut primum albescere lucem vidit*, manere non possunt. Nam omnino est idem. Et *iam lux albescere incipiebat*, regina, *ut vidit lucem albescere.* Quamquam haec essent tolerabiliora, iisdem verbis expressa. Omitto ingratam repetitionem, *prima* et *primum.* Virgilius ab Aenea rursus venit ad Didonem, ab extrema nocte ad primum mane transit. Recte fit transitus *Et iam:* recte fit, *Regina e speculis:* Recte fit per utrumque *Et iam* — *Regina e speculis.* Sed alterum utrum vel de *lumine* vel de *luce* inepte tautologum est. Wagnerus iudicavit versum *Regina e speculis*, *ut primum albescere lucem vidit*, post superiora languere. Sine dubio languet, sed, eiectis superioribus, vim recipit. Nec *Regina e speculis* carere possumus. Facile erat Grammatico hos versus ex Aeneid. IX. 459, ubi prorsus iidem leguntur, huc adiicere. Servius quidem haec ita distinxit, ut prima *aurora* sit designatio temporis, non diei descriptio. Sensit igitur difficultatem, non sustulit. *Dies venit* est, credo, designatio temporis. Regina *videt diem venire*, ni fallor, etiam est.

Litoraque et vacuos sensit sine remige portus. Cur hic *sensit?* Nam ubi viderat classem provectam, litora et portus esse vacuos ipsa intelligere poterat. *Sensit* nimirum est cum tacito ac gravi moerore cernit. Et est talis solitudo, ubi paullo ante grata et hilaris erat frequentia, ad sensum tristissima.

Flaventisque abscissa comas. In Cod. Reg. *flaventes abscissa comas.* Hoc equidem flebilius arbitror. Pro *abscissa* in multis MSS. *abscisa*, de quo multi multa dixere, quos laudavit Rupertus ad Silium III. 552. Sed in Medic. *abscissa*, quod non sollicitandum docuit Wagnerus ad Georg. II. 23.

Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis? Nulla est in MSS. varietas, nisi *Hinc*, *ait.* Et tamen mallem: *Pro Iupiter! ibit*, *Ibit*, *et hic nostris illuserit advena regnis?* Tota oratio mire concitata est. Auge-

Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
Deripientque rates alii navalibus? Ite,
Ferte citi flammas, date tela, impellite remos. —
Quid loquor? aut ubi sum? Quae mentem insania mutat?
Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt?
Tum decuit, quum sceptra dabas. — En dextra fidesque,

tur concitatio, repetito *ibit*. Neque *hic* recte ab *advena* separatur, *hic* ibit, et *advena* illuserit.

Nunc te facta impia tangunt? Male in nonnullis *fata*. Aeneas *impius*, quia Didonem fefellit. Catullus Carm. XXVII. *Nec facta impia fallacum hominum coelicolis placent.* Ovidius Heroid. X. 99. *nec facta luisses Impia funeribus, Cecropi terra, tuis.*

Tum decuit, quum sceptra dabas. Illud, *quum sceptra dabas*, non intelligo. Significat, quum *sceptra dabas Aeneae*, hoc est, ut alibi de eadem re legitur, quum *dominum Aenean in regna recipiebas, demens in parte regni locabas.* Sed tunc nihil erat, quod Dido de Aenea quereretur. Aeneas nihil impium commiserat. Nulla Aeneae facta Didonem tangere tunc poterant. Heynius accipit pro *re impie facta* ab ipsa Didone, quod nempe Aeneae sceptra dedisset. Wunderlichius: *tum decuit cogitare de perfidia eius*, eamque cavere. Idem censet Wagnerus, et orationem in tali perturbatione paullo esse abruptiorem iudicat. Sed ante quam Aeneas a Iove Africam relinquere iuberetur, apud Didonem locus suspicioni esse non poterat. Virgilius interdum ipsa orationis forma turbatum loquentis animum pulcherrime exprimit. Sed in ea forma regnat sana ratio, neque impedit difficultas, aut officiunt tenebrae, qualibus hic laboramus. In omnibus exemplis nullum huic simile vidi. Livius XXX. 44. *Vestrae ista lacrimae abhorrentes atque absurdae sunt. Tunc flesse decuit, quum ademta nobis arma.* Claudian. in Eutrop. II. 10. *Tunc decuit sentire nefas, tunc ire recentes Detersum maculas, veteri post obruta morbo Corpora, Paeonias nequidquam admoveris herbas.* Ambrosius de Tobia 5. *Sera haec consideratio. Tunc decuit metuisse tuis, cum acciperes aliena:* ex Virgilii Aeneid. X. 94. *Tum decuit metuisse tuis, nunc sera querelis Haud iustis assurgis.* Hegesippus de Excidio Hieros. II. 9. *Tunc decuit restitisse, quum ad servitium vocaremini.* Ioseph. Iscan. B. Troi. VI. 845. *Sed sera ira. Tunc tempus, cum somnus erat.* Vides, ubique facile intelligi illud, *quid deceret*, et *quando deceret.* Sententia quid postulet, nemo non perspicit, nempe: *nunc te facta impia Aeneae tangunt? Tunc debuerant tangere*,

Quem secum patrios aiunt portare Penatis!
Quem subiisse humeris confectum aetate parentem! —
Non potui abreptum divellere corpus, et undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis? —
Verum anceps pugnae fuerat fortuna. — Fuisset;
Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,
Implessemque foros flammis, natumque patremque
Cum genere exstinxem, memet super ipsa dedissem. —

quum eum in tua potestate habebas, neque in altum erat provectus. Sed tunc tempus inutiliter precando terebas. Nunc sero est. Ad eam sententiam aptum vocabulum non inveni. Conieci quidem: *Tum decuit, cum se ista dabant.* Neque multum abeunt SE ISTA et SCEPTRA. Et Latinum est *cum se ista dabant*, se mihi praebebant, ut de rebus facere possem quod cuperem, cum etiam res ista et vindicta erant in manibus meis. Ita *res se dare* dicuntur alicui, ubi sunt consilio illius opportunae. Virgilius Georg. I. 287. *Multa adeo gelida melius se nocte dederunt.* Aeneid. IV. 627. *Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires.* Statius Silv. II. II. 38. *largeque volantis Ungula se det equi.* Theb. II. 489. *si fratrem fortuna dares.* Adde Heinsium ad Ovidii Heroid. XVI. 161. Gronovium ad Liv. XXVIII. 5. *prout tempus ac res se daret.* Cortium ad Ciceronis Epist. ad Div. II. 8. et Marklandum ad Statii Silv. I. IV. 49. Sic igitur conieci quidem, relinquo tamen potius feliciori alterius curae. Sententiam quidem aperui.

Patriisque epulandum ponere mensis. In uno Cod. *apponere.* Et hoc vidit Quintil. Declam. pag. 270. *qui hominem apposuit epulandum.*

Quem metui moritura? Statius V. Theb. 623. *Quid enim metuam moritura fateri?* Conf. Oudendorp. ad Appul. Metam. IV. pag. 304.

Cum genere exstinxem. Servius: » Utrum *omne genus*, an morte Aeneae et Ascanii? quoniam illis extinctis interitura gens omnis esset." Scio *Troianos* fortasse appellari posse *genus Aeneae*, quatenus Aeneas nunc erat unicus Troianorum rex, dux, pater ac servator, sed Troiani tamen sic potius appellabantur post mortem Aeneae. Aliud est V. Aeneid. 45. *Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom.* Nam et *multi* revera ex Dardano genus ducebant, et Dardanus dudum obierat. Mallem hoc loco *Cum gente exstinxem.*

Memet super ipsa dedissem. Seneca Hercule Oeteo, 345. *Si quid e*

Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum et conscia Iuno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbis,
Et Dirae ultrices, et di morientis Elissae,
Accipite haec, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est,
Et sic fata Iovis poscunt, hic terminus haeret:

nostro Hercule Concepit Iole, manibus avellam meis — Me nuptiali victimam feriat die Infestus, Iolen dum supra exanimem ruam.

Ululata. Quae ulularis, quam ululant. vide Heinrichium ad Iuvenal. Satyr. VI. 314. Proprie dicendum erat, *propter quam ululant*, id est, in cuius honore, *cui ululant.* Eadem est ratio in *plangere Deam*, *τύπτεσθαι*, *κόπτεσθαι θεάν*, de quo Heynius ad Tibull. I. VII. 28.

Et Dirae ultrices, et Di morientis Elissae. Abhorret a veterum more ac religione *Diras* et *Deos* sic simul invocari. *Dirae ultrices* sunt, quae interfectorum animas ulciscuntur, ut supra de Oreste: *ultricesque sedent in limine Dirae.* Ammian. Marcellin. XXVIII. pag. 392. *accelerarunt ultrices Dirae caesorum.* Iam Dido se quidem propter Aenean erat interfectura, Aeneas quidem haberi poterat caussa mortis, non tamen ipse suis manibus occiderat. Nec regula iuris, qua *occidisse aliquem* dicitur, qui *causam mortis* praebuit, huc pertinet. Tum *Di morientis* explicatu est difficile. Genios Didonis, Manes Sychaei, etiam *ultores* Elissae interpretantur. Ultimum sane ex his optimum. Melius puto *Et Divae ultrices et Di morientis Elissae. Dei* et *deae* saepe in gravissimis obtestationibus iunguntur. Vide annotata ad Horatii Epod. V. *Divae* et *Di* neminem offendat. Ipse Virgilius: *Diva Deam.* Silius XIII. 508. *Divis regique Deorum.*

Meritumque malis advertite numen. Malis hominibus, scelestis, Aeneae. Magna saepe vis est in numero plurali. Iam dei, qui sunt *numina*, advertunt *numen*, animum oculos, vultum, divinos et potentes. Numen *advertite improbis*, ne improbi vos lateant, et poenam vestram effugiant. Ovidius Trist. II. 223. de Augusto: *Lusibus ut possis advertere numen ineptis.* Fast. IV. 828. *Et genitor Mavors Vestaque mater ades: Quosque pium est adhibere Deos, advertite cuncti.* Seneca Thyeste 132. *Alpheus stadio notus Olympico Advertat placidum numen.*

Et sic fata Iovis poscunt, hic terminus haeret. Claudian. in Eutrop. II. 292. *immobilis haeret Termi-*

At bello audacis populi vexatus et armis,
Finibus extorris, complexu avolsus Iuli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera; nec, quum se sub leges pacis iniquae
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur:
Sed cadat ante diem mediaque inhumatus arena.
Haec precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique haec mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec foedera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,

nus: haec dudum nato placuere Tonanti.

Sed cadat ante diem mediaque inhumatus arena. Oratio talis est, ut non videatur absoluta. *Cadet inhumatus* non bene iunguntur. Nec proficies, *ante diem et inhumatus cadat*, iungens. Fortasse hemistichium excidit, v. c. *Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena Praeda feris iaceat.*

Hanc vocem extremam cum sanguine fundo. Lucanus VIII. 142. *accipe numen, Si quod adhuc mecum es, votorum extrema meorum.*

Stirpem et genus omne futurum. Scilicet *Aeneae.* Silius accepisse videtur de Tyriorum genere, II. 423. ubi Dido: *Mandabat Tyriis ultricia bella futuris.*

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor. Difficile, quamvis neminem laborasse viderim. Servius Anaxagorae homoiomerias adhibet, dicit etiam Poenos *ex ossibus* statuere oriri, quos alii statuunt *ex sanguine;* tum, *ex ossibus*, quia post longum tempus Hannibal nascetur. Omnes intelligunt, quid sint huiusmodi interpretationes. Heynius fecit, quod potuit: *post me veniat aliquis, qui persequatur.* Primum, nunquam de femina legitur *oriatur aliquis ex ossibus meis*, sed *e gremio*, *utero*, *ventre.* Deinde Dido nullam habuit prolem. Itaque ex *ossibus* illius nihil oriri poterat. Tyrii fortasse appellari possunt *genus Didonis*, sed non, ut ex ossibus Didonis propterea stirps nascatur. Scribendum puto: *Exoriare aliquis nostris hinc ossibus ultor. Hinc, ex hac terra, populo*, regno meo, aliquis oriatur, *ultor meis ossibus*, *qui ossa mea ulciscatur*, cinerique meo haec munera mittat, Romanos ferro, igne vexet. Cicero Verr. II. 5. *Ex sua calamitate cineri atque ossibus filii sui solatium vult aliquid reportare.* Ovid. VIII. Heroid. 119. *Per patris ossa*

Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires.
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.
Haec ait, et partis animum versabat in omnis,

tui — quae tibi debent Quod se sub tumulo fortiter ulta iacent. Seneca in libro de Ira III. 18. *Hic illum* (Marium Gratidianum) *ante bustum Q Catuli carpebat, gravissimus mitissimi viri cineribus.* In libro Lipsii erat *gravissimus livor.* Verum credo: *gravissimus ultor.* De eodem Mario Lucanus II. 173. *Quid sanguine manes Placatos Catuli referam? cum victima tristis Inferias Marius, forsan nolentibus umbris, Pendit.*

Fluctibus undas. Virgilius noluit antiquum *fluctibu' fluctus.* Solent alioquin in hac re eadem vocabula repeti. Tamen et mutantur. Lucanus I. 6. *infestisque obvia signis Signa, pares aquilas, et pila minantia pilis.* Ubi potuisset *aquilis aquilas.* Statius VI. Theb. 455. *axibus axes Inflicti, radiisque rotae:* pro *inflicti radiis radii.*

Pugnent ipsique nepotesque. Illud *ipsi* non habet, quo commode referatur. Ad *Tyrios*? Contra quos *illi*, qui nunc vivebant, pugnarent? Refertur ad *populos*? Populus Aeneae nondum, multo minus Romani erant. Iahnius explicat: Dido apprecatur aeternum odium et perpetuum certamen, ut pugna maneat et *ipsos*, Aenean et socios, et nepotes eorum. Wagnerus hanc sententiam ornat et amplificat, ut aeterno bello Aeneas et posteri vexarentur, ut nunquam sentirent otii pacisque dulcedinem, atque hoc dictum vult non tantum de bellis Carthaginiensium, sed omnium populorum. Sed Dido alloquitur *Tyrios.* Precatur, ut Tyrii stirpem et omne futurum genus Aeneae, Romanos, odiis persequantur; ut ex Tyriis aliquando ultor suis ossibus oriatur; litora, undas, arma Tyriorum, omnia Tyria sperat fore contraria Romanis: *pugnent* (Tyrii) *ipsi et nepotes.* Dicere debuisset *pugnate.* Sed hoc ipsum est furentis animi, ut personae in verbo mutentur. Idem supra fecit, vs. 369. *Num fletu ingemuit nostro.* Apparet, credo, haec non recte ad Aenean et posteros referri. Nec satis vehemens est *pugnent*, pro *bellis vexentur perpetuis*, nunquam in pace vivant. Nonnulli, in quibus et Schraderus, hemistichium delent. Vide an stare possit, si pro IPSIQVE legamus NATIQVE, — *fluctibus undas Imprecor, arma armis: pugnent natique, nepotesque. Natique nepotesque*, omnes in posterum Tyrii, ut: *et nati natorum et qui nascentur ab illis.*

Invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sychaei:
Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam cara mihi nutrix huc siste sororem;
Dic, corpus properet fluviali spargere lympha,
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,
Perficere est animus, finemque imponere curis,
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anilem.
At trepida et coeptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementis

Invisam quaerens quam primum abrumpere lucem. Silius II. 597. *abrumpere vitam Ocyus attoniti quaerunt, lucemque gravantur.*

Nutricem affata Sychaei. Caram habebat nutricem, etiam propter memoriam coniugis. Ac propter hunc versum non possumus carere sequenti versu, quia tum non intelligeremus, cur Dido hoc mandatum dederit nutrici Sychaei, non suae. Bene hoc vidit Wagnerus.

Monstrata piacula ducat. Virgilius supra vs. 498. *monstrat sacerdos.* Valerius Flacc. VII. 390. *Et iam iam magico per opaca silentia Colchis Coeperat ire sono, monstrataque condere vultus Numina, cumque suis avelli collibus amnes.*

Dardaniique rogum capitis permittere flammae. Versus obscurus, et Virgilio indignus. Sive iungas *flammam* Dardanii capitis, sive *rogus* Dardanii capitis, sententia manet aeque impedita. Rogus, in quo monumenta et effigies Aenea comburuntur, dici non potest *Aeneae.* Sufficit *sacra perficere*, et *finem curis imponere.* Sacra illa quae sint, satis apparet ex antecedentibus.

Gradum studio celerabat anilem. Antiqua scriptura *celebrabat* a Servio memoratur. De hoc verbo vide Burm. ad Ovid. Metam. IV. 304. Ambrosius de Abrahamo I. *Quamvis senilem studio celeraret gradum.* Is igitur et *celerabat* et *anilem*, non *anili*, legit.

Maculisque trementis Interfusa genas. Valerius Flaccus II. 104. *effera et ingens Et maculis suffecta genas.* De maculis, vere dixit Virgilius. Observatum est nuper in Francia, eos, quibus crines et pars tunicae in cervicibus abscinduntur, ut mox securi

Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.

Guillotina percutiantur, plerumque in vultu flavas et coeruleas maculas contrahere. Nescio an recte explicaverit Scaliger de Re poetica III. pag. 268. *Non continuus rubor, quia contrarium naturae est, ut idem sibi noceat, idem sit agens et patiens. Idcirco pugna animi, pugna humorum. Pallor tamen validior ob mortem.* Haec Scaliger.

Pallida morte futura. Ovidius XIII. Metam. 74. *trepidantem morte futura.* Lucanus VII. 129. *multorum pallor in ore Et mors ventura est, faciesque simillima fato.*

Non hos quaesitum munus in usus. Servius: »Quem Aeneas non ad hunc usum reliquerat." Servius respicit vs. 496. *arma viri thalamo quae fixa reliquit.* Quapropter Faber non recte verbis Servii utitur ad confirmandam emendationem suam *non hosce relictum munus in usus.* Virgilius vs. 507. iterum memorat *ensem relictum.* Sed ego non percipio, cur Virgilius ensem appellet *munus.* Ergo Aeneas Didoni *ensem* muneri dederat? Mirum *munus* feminae. Ex vs. 261. *atque illi* (Aeneae) *stellatus iaspide fulva Ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena Demissa ex humeris; dives quae munera Dido Fecerat* — hinc ergo videmus Didonem Aeneae dedisse *ensem.* Atque hunc, puto, *ensem* Aeneas, fugae studio, reliquerat. Hunc Dido olim sibi paraverat, quaesiverat, ut Aeneae donaret. Sed illud munus tunc ignorabat se parasse in tam tristes usus. Interea Ovidius accepit de munere Aeneae, Didoni dato: VII. Heroid. 184. *gremio Troicus ensis adest — Quam bene conveniunt fato tua munera nostro — Praebuit Aeneas et caussam mortis et ensem.* Accepit et Silius VIII. 148. *Haec dicens* (Dido) *ensem media in praecordia adegit, Ensem Dardanii quaesitum in pignus amoris.* Virgilius magis perspicue scripsisset: *ensemque recludit Dardanium, non hoc quaesitum in munus.* Ensem, ab Aenea relictum, quem Aeneas sibi non paraverat, ut aliquando in *hoc munus, in hanc rem, in hunc usum* adhiberetur. Ita plane Ovidius Metam. XI. 128. *Coniiciunt thyrsos, non haec in munera factos* (ut Orpheus occideretur). Sed tum caetera non expedio. Et Latinum est *non in hos usus.* Ovid. V. Metam. 110. *Tu quoque Iapetide non hos adhibendus in usus.* Frequens porro est illa pronominis significatio, *non in hoc*, sed longe aliud. Valerius VI. 406. *Miserat infelix non haec ad proelia Tibris.* Idem dicitur *non ita miserat.*

Hic, postquam Iliacas vestis notumque cubile
Conspexit, paullum lacrimis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:
  Dulces exuviae, dum fata deusque sinebat,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
Vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem praeclaram statui; mea moenia vidi;
Ulta virum, poenas inimico a fratre recepi:
Felix, heu nimium felix, si litora tantum
Nunquam Dardaniae tetigissent nostra carinae!

Paullum lacrimis et mente morata. In vestibus et cubili moratur, dum lacrimas fundit et de praeteritis cogitat. Virgilius Aeneid. VII. 253. *Quantum in connubio natae thalamoque moratur.* IX. 439. *in solo Volscente moratur.* Ovid. XIII. Metam. 125. *oculos paullum tellure moratos.* Manifesta est imitatio Valerii Fl. II. 169. *Oscula iamque toris iamque oscula postibus ipsis Ingeminant: lacrimisque iterum visuque morantur.*

Et nunc magna mei sub terras ibit imago. Mallem haec tali ordine esse locata: *Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi. Ulta virum, poenas inimico a fratre recepi; Urbem praeclaram statui, mea moenia vidi; Et nunc magna mei sub terras ibit imago.* Primum enumerat, quae fecit. Ulta virum, fratrem punivi, quia, Tyro relicta, cum Tyriis meam ipsa urbem condidi, adeoque fratris potentiam minui, et thesauros Sychaei eripui. Propter ea omnia nunc magna cum nominis fama et tamquam regina morior. Lucanus V. 667. servavit eundem ordinem: *sat magna peregi: Arctoas domui gentes, inimica subegi Arma metu — quamvis plenus honorum Et Dictator eam Stygias et Consul ad umbras.* Imprimis Silius ostendit, qui totum Virgilii locum expressit VIII. 143, ubi Dido loquitur: *Aeneae coniux, Veneris nurus, ulta maritum, Vidi constructas nostrae Carthaginis arces. Nunc ad vos magni descendet corporis umbra.* Etiam tres Codices *Ulta virum* ponunt ante *Urbem praeclaram.*

Felix, heu nimium felix. Illud *heu* nonnulli ferre non potuerunt, et maluerunt *et* vel *ter.* Sed vide Burmannum. Seneca Herc. Oeteo 1803. etiam *proh nimis felix* dixit.

Nunquam Dardaniae tetigissent nostra carinae. Ovid. Fast. I. 519. *Et iam Dardaniae tangent haec*

Dixit; et, os impressa toro, Moriemur inultae;
Sed moriamur! ait. Sic, sic iuvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.
Dixerat. Atque illam media inter talia ferro
Collapsam adspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria; concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis, gemituque, et femineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus aether:
Non aliter, quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros flammaeque furentes

litora pinus. Ubi Heinsius volebat *Dardanides.* Sed in Virgilianis MSS. nulla est varietas. Ovidius alteram formam saepe praetulit. Vide Heins. ad Heroid. IX. 73.

Os impressa toro. Quod interdum in summo corporis dolore fieri solet, hoc Dido fecit in dolore animi, ac desperatione. Burmannus non recte cum Barthio explicavit ex consuetudine morientium, qui *toros*, *humum*, morsu invadunt. Statius V. Theb. 252. *Hic impressa toris ora.* Valerius Flacc. VIII. 7. *Quosque fugit, complexa toros crinemque genasque, Ante per antiqui carpsit vestigia somni. Atque haec impresso gemuit miseranda cubili.* Ubi perversa est Burmanni coniectura *in presso.* Idem est *imprimo os toro*, atque *ore torum.* Appul. Metam. VIII. pag. 533. *At illa toro faciem impressa, lacrimis emanantibus genas cohumidat.* Ovid. Heroid. XII. 63. sic enuntiavit: *Disiectamque comas, aversaque in ora iacentem Invenit, et lacrimis omnia plena meis.* Non diversum est *in faciem cubare*, πρηνὴς κατακείμενος apud Homerum de Achille, qui Patroclum deflebat.

Sic, sic iuvat ire sub umbras. Servius: »Quasi interrogatio et responsio, (*sic? sic iuvat*) vel *hoc genere mortis*, et hoc eam se loco intelligimus percussisse.'' Burm. *sic* explicat *vel sic quoque*, vel *inultam* iuvat mori. Quod etiam in Servianis proponitur. Nec melius novi, quamquam tum magis perspicuum fuisset illud ipsum *vel sic iuvat.* Seneca bis in Herc. Oeteo huc respexit, vs. 344. *Ire, ire ad umbras Herculis nuptam libet, Sed non inultam:* et vs. 845. *Eat per artus ensis exactus meos: Sic, sic agendum est.* Postremum accedit ad Servianam rationem, verba fuisse Didonis se ferientis.

Culmina perque hominum volvantur perque deorum.
Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror foedans, et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? Eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce deos, sic te ut posita, crudelis, abessem?
Exstinxsti te meque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date, volnera lymphis
Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,

Hoc illud, germana, fuit? Ipsa formula satis cognita est: novum, quod volebat Burmannus ad Petron. 93. ea esse legenda sine nota interrogationis. Credo, si addatur nota exclamandi, *fuit! petebas! parabant!* orationem fore graviorem et tristiorem.

Me fraude petebas. Graviter pronuntiandum *me*, sororem, quae te adeo diligebam.

Date, volnera lymphis abluam. Omnes editiones ante Wagnerum: *Date volnera lymphis, Abluam.* Idque vulgo sic accipiebant, quasi dictum esset pro *date lymphas vulneribus*, eamque figuram appellabant Hypallagen. Grammatici per figuras suas verae antiquarum linguarum intelligentiae nocuerunt: multi enim, in figuris istis acquiescentes, non ulterius indagare conati sunt, quid v. c. Latini sermonis indoles ferret, quid non ferret. Desideramus hodie quoque, in hac literarum luce, bonam Rhetoricam, in qua abusus figurarum ostendatur, et linguae, qua fortasse nulla unquam magis fuit rationi consentanea, ratio explanetur. Hypallage est somnium et fabula. *Dare lymphas vulneribus* est, *dare lymphas ad vulnera abluenda*, ut Aeneid. I. 701. *Dant famuli manibus lymphas;* vel etiam proprie *dare lymphas ipsis vulneribus. Vulnera dare lymphis*, sani non est scribere. *Date vulneratum corpus lymphis*, vix fortasse explicari posset, *date mihi vulneratum corpus, ut abluam lymphis*, quas paratas habeo. Sed Anna non diceret: *date mihi sororem vulneratam*, nam ipsa adstabat, neque lymphae aderant. Si quis forte incidat

Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa, gravis oculos conata attollere, rursus
Deficit; infixum stridit sub pectore volnus.
Ter sese attollens cubitoque adnixa levavit:
Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quaesivit coelo lucem, ingemuitque reperta.

in pulchros versus Pacuvii, servatos a Gellio N. Attic. II. XXVI. ille ne contra me utatur; ita leguntur: *Cedo tamen pedem lymphis flavis: flavum ut pulverem Manibus isdem, quibus Ulyssi saepe permulsi, abluam.* Nam hi versus ita emendandi esse videntur: *Cedo tamen pedem mi, lymphis flavis flavum ut pulverem Manibus isdem, quibus Ulyssi saepe permulsi, abluam.* Sive igitur dicas *vela dare ventis*, sive *ventos velis*, sive *detergere robiginem gladio*, sive *gladium robigine*, haec et alia eodem redeunt. Wagnerus igitur recte omnium editionum lectionem mutavit, et sic ego iam a. MDCCCXXVI in Biblioth. Crit. Nova Vol. II. pag. 22. suaseram. Sed ibi non recte expressum est *Date. Volnera lymphis Abluam.* Volueram enim *Date.. volnera lymphis Abluam.* Anna in maxima animi perturbatione exclamat *Date..* Quid dari velit, eleganter omittitur, et satis intelligitur ex sequentibus. Ita Prudentius Peristeph. Hymn. IV. 193. *Nos pio fletu, date, perluamus Marmorum sulcos. Lymphis abluere*, Ovid. Metam. XIII. 531. *Quid moror interea crudelia vulnera lymphis Abluere?* Statius Theb. III. 398. *Vulnera dum lymphis Epidaurius eluit Idmon.*

Ter sese attollens. Ruhnk. Epist. Crit. II. pag. 217. comparavit cum Apollonio Rhodio 655. *τέτρατον αὖθις Λέκτροισι πρηνὴς ἐνικάππεσεν εἰλιχθεῖσα.* Orosius III. 1. eleganter ad *spem* transtulit: *donec assurgendo aegre, ac misere recidendo, confecta.*

Oculisque errantibus alto Quaesivit coelo lucem. Valer. Fl. VI. 277. *extremus cum lumina corripit error.* v. Burm. ad Ovid. Metam. XV. 198. Ennius apud Servium ad Aeneid. X. 396. *Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.* Quem versum ad suum carmen transtulit Varro Atacinus. Ruhnken. Epist. Crit. II. pag. 226. putabat Varronem transtulisse ex Apollonio IV. 1525. *πολλὴ δὲ κατ' ὀφθαλμῶν χέετ' ἀχλύς.* Propius accedunt ista Latina ad Ennianum: Silius V. 11. *Frustra seminecum quaerentia lumina coelum.*

Tum Iuno omnipotens, longum miserata dolorem
Difficilisque obitus, Irim demisit Olympo,
Quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoque accensa furore,
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per coelum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso sole colores,
Devolat, et supra caput adstitit: Hunc ego Diti
Sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextra crinem secat. Omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

Seneca Herc. Oeteo, 519. *Ille iam quaerens diem Tabem fluentem vulneris dextra excipit.* Ammian. Marcell. XVI. pag. 90. *Alii semineces labente iam spiritu, lucis usuram oculis morientibus inquirebant.* Statius Theb. VIII. 648. *quater iam morte sub ipsa Ad nomen visus deiectaque fortiter ora Sustulit; illam unam neglecto lumine coeli adspicit.*

Tum Iuno omnipotens, longum miserata dolorem. Ovid. IV. Metam. 530. *At Venus immeritae neptis miserata labores.*

Stygioque caput damnaverat Orco. Silius V. 241. *nisi quem deus ima colentum Damnasset Stygiae nocti.*

In ventos vita recessit. Ammian. Marcell. XIX. p. 148. *animis in ventum solutis.*

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER QUINTUS.

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
Moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae

Interea medium Aeneas iam classe tenebat Certus iter. Medium iter, i. e. *in medio aequore*, litore et locis periculosis iam evitatis, ita ut caeteram viam sine impedimento continuare posset. Lucanus III. 1. *Propulit ut classem velis cedentibus Auster Incumbens, mediumque rates tenuere profundum.* Hinc ipse Aeneas dicitur *certus* tenere iter. Virgil. Aeneid. IX. 96. *certusque incerta pericula lustret Aeneas?* Mare altum est *certum*, vada *incerta*. Horatius Epod. IX. 32. *aut fertur incerto mari.* Conf. Gronov. ad Senecae Consol. ad Marciam 10. *Certus* alii explicavere *certus itineris sui*, persistens in consilio proficiscendi in Italiam. Sed Aeneas h. l. consilium non capit, sed iam perficit. Recte Virgil. Aeneid. IV. 554. *certus eundi*, et Ovid. Heroid. VII. 7. *certus es ire tamen.* Et hoc vidit Wagnerus, qui interpretatur, *recto, non erratico itinere cursum intendens.* Hoc, puto, omnes faciunt, nisi vel animi causa huc illuc vela facientes, vel adversis ventis coacti, sicuti brevi post fecit ipse Aeneas, quum vela in ventos obliquabat.

Moenia respiciens. Schol. Lucani III. 4. »Mos enim respicere illuc, unde invitus abscesseris." Et Aeneas dicit Aen. VI. 460. *Invitus regina, tuo de litore cessi.* Silius VIII. 108. *Respiciens aegerque animi tum regna reliqui Vestra.*

Collucent flammis. Quae tantum accenderit ignem,
Caussa latet; duri magno sed amore dolores

Quae iam infelicis Elissae Collucent flammis. Non pulchre repetitum *iam.* Et tamen neutro loco bene abesse potest. Respexit h. l. Silius VI. 312. *Vidissem moenia flammis Phoenissae ruere.* Ubi *moenia Phoenissae* iunxit. Quod in Virgilio quidem mallem, ut iungeremus *moenia Elissae.* Sed fieri non potest.

Duri magno sed amore dolores polluto. Non est dubium, quin recte dicatur *sacra polluere, religionem, foedera, pacem,* similia, pro *violare.* Sic ipse Virgilius VII. 467. *polluta pace.* Propert. III. 19. *Pollueritque novo sacra marita toro. Amorem polluere,* nusquam inveni, nec, puto, invenietur, quia non castum est in tali substantivo verbum. Heynius sic deducit: »Amor violata fide ab altero amante *pollui* proprie dicitur *ex adulterio,* concubitu vetito. Poeta idem nunc dixit pro fide amoris laesa omnino et violata ab Aenea." Sed neque ita Aeneas amorem Didonis *polluit.* Polluisset, si alteram amasset, quamvis tamen inter Aenean et Didonem non esset matrimonium legitimum, et ipse Aeneas Didoni nunquam in id fidem dederit. *Laedere* autem et *violare* amorem, nunquam aliter positum est, nisi novus amor priorem excipiat. Exempli causa est Medea apud Ovid. II. Trist. 387. *Tingueret ut ferrum natorum sanguine mater, Concitus a laeso fecit amore dolor.* Aeneas adeo *amorem* Didonis *sprevit, fefellit, reliquit,* non *violavit,* non *polluit.* Si praeterea cogitamus *polluere* usurpari plerumque de feminis, per scelus ac stuprum violatis, eo minus tale verbum hic adhibuisse Virgilius videbitur. Quare scribendum arbitror ABRVPTO pro POLLVTO. Hoc et Latinum et verecundum est, neque aliud huic loco convenit. Aeneas discessu amorem deseruit, et subito abrupit. Ipse Virgilius Aeneid. IV. 292. *quando optima Dido Nesciat, ac tantos rumpi non speret amores.* Similis est locus Catulli Carm. LXVIII. 81. de Laodamia a Protesilao deserta, ut hic ad Troiam proficisceretur, sicuti Aeneas Didonem reliquit, ut in Italiam iret: *Coniugis ante coacta novi dimittere collum, Quam veniens una atque altera rursus hyems Noctibus in longis avidum saturasset amorem, Posset ut abrupto vivere coniugio.* Propert. I. XIII. *Tu, quod saepe soles, nostro laetabere casu, Galle, quod abrupto solus amore vacem.* Amica Propertii *amorem* abruperat. Scholiasta Iuvenalis Virgilium bis respexit, semel nominavit, ut Satyr. X. 329: *dum laesa aut contemta erubescit, dum laesus amor irascitur,* ut Virgilius. Idem ad Satyr. VI. 649: *sexus femininus caelandi causa omnia audet facere, dum magnos amore dolore pollutos quae neque offerre.* Ubi legendum puto: *sexus*

Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla
Occurrit tellus, maria undique, et undique coelum:
Olli caeruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Colligere arma iubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non, si mihi Iupiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere coelo.
Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aer.

femininus zelandi causa omnia audet facere, duros magno amore dolores polluto quia nequit ferre. Zelandi causa pro *ex zelotypia.* Scholiasta interdum barbaris vocabulis utitur, et verba Virgilii adhibet, nomine illius non addito.

Furens quid femina possit. Ideo Aeneas apud Silium dicit VIII. 112. *Sed cur, heu seri monitus, cur tempore tali Incustodito saevire dedistis amori?* Hoc est, Didonem custodire, observare debebatis, non solam linquere. Interpres non intellexit.

Obliquatque sinus in ventum. Partem velorum, qua ventum oblique excipientes, contra eum fere adversum navigabant. Veteres non habebant lignum illud laterale, quod apud nos tollitur et deprimitur. Ideo utebantur remis, ne nimium a cursu recto deflecterent. *In ventos*, ut Valerius Flaccus V. 102. *altius in ventos recipit ratis:* recipit se altius, magis in medium mare, ut ventos excipiat. Sic *obliquare vela in ventum*, non est contra ventum, sed ita ponere, ut ventum obliquum excipias. Livius XXVI. 39. *aliae ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectae sunt.*

In nubem cogitur aer. Ambrosius Hexaem. II. 3. *dicant, quemadmodum aer cogatur in nubem.* Cod. Sprot. *aether.* Bene reiectum a Burmanno.

Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos,
Si modo rite memor servata remetior astra.
Tum pius Aeneas: Equidem sic poscere ventos
Iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere navis,
Quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisae gremio complectitur ossa?
Haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis;
Et tandem laeti notae advertuntur arenae.
At procul ex celso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae;

Nec nos obniti contra, nec tendere tantum. Rectius fortasse: *obniti tantum nec tendere contra.* Ita mox: *frustra cerno te tendere contra.*

At procul ex celso miratus vertice montis. Bene praetulit Wagnerus alteri *excelso.*

Occurrit Acestes. Servius: »Bene temperato usus est verbo, ne videretur aut quasi inhospitalis dolere, aut exsultare, voti nescius Troianorum.» Ea Servii annotatio spectare videtur alteram lectionem *accurrit*, quae memoratur a Donato. Mihi magis placet *accurrit.* Hoc decebat Troianum Troianos procul videnti, et mox Acestes suos populares *laetus* excipit.

Horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae. Equidem omnino post *horridus* distinguendum puto, ut putabat etiam Heynius. Acestes occurrit *horridus*, horrida specie et habitu, quippe qui iacula et pellem gestabat, et quem iacula et pellis decebant, cui apta erant. Finge Acesten fuisse parvo ac debili corpore, vultu muliebri, talis, licet in iaculis et pelle ursae, non fuisset *horridus*, sed ridiculus. *In iaculis, in pelle*, semper sola et seiuncta ab adiectivo esse sumenda contendo. Adiectivum apponitur, ut species, quam *in iaculis et pelle* spectantibus praebet, magis appareat. Neque aliter accipi potest.

Troia Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gaza laetus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.

Nam *in iaculis* est iaculis instructus, *in armis*, armatus, in *pelle*, pellitus, *in toga*, togatus. Hoc pulchre ostendit Salmasius ad Trebellium Pollion. Script. August. T. II. pag. 344. Quamvis igitur *in armis* sit substantivum cum praepositione, (nam *in iaculis* uti non possum, quia non dicimus *iaculatus*) infert tamen notionem adiectivi *armatus*. Iam nemo dicet occurrit *horridus armatus*, sed *horridus*, *armatus*. Et sic est in omnibus exemplis, quae allata sunt ab Heinsio et Burmanno ad Valerium Flaccum, imprimis V. 349; ad Ovidium et alios, a Graevio ad Auson. Epigr. 130. *Laudo Timomachum, matrem quod pinxit in ense*. Adde *horridam;* nunquam iunges *Medeam horridam in ense*, sed *Medeam horridam*, *in ense*, ense instructam. Servius h. l. Ennii verba laudavit: *levesque sequuntur in hastis:* id est *hastati* sequuntur, levis armaturae, ut hastati primis temporibus erant. Pro lectione *horridus in iaculis* valere non potest Val. Flacci I. 486. *Agnoscit Acastum Horrentem iaculis et parmae luce coruscum*. Nam ita scriptum oportuisset *Horrentem in iaculis*, ut volebat Heinsius. Vel sic tamen Heynius, et recte, malebat *Acastum Horrentem*, *in iaculis*. Sed ibi distinguendum censeo: *Acastum Horrentem*, *iaculis et parmae luce coruscum:* *coruscum iaculis*, ex Virgilio Aeneid. II. 470. *primoque in limine Pyrrhus Exsultat*, *telis et luce coruscus aena*. Atque eadem est ratio in Graecis. Hi ἐν ἐσθῆτι, ἐν αἰχμαῖς, ἐν ὅπλοις absolute ponunt.

Conceptum flumine. Adiectivum *conceptus*, revocat mihi in memoriam substantivum apud Senecam de Tranq. Animi 15, loco difficili, unde se Lipsius non extricabat: *Singula*, *propter quae laeti ac tristes sumus*, *sibi quisque proponat*, *et sciat verum esse*, *quod Bion dixit; omnia hominum negotia similia initiis esse*, *nec vitam illorum magis sanctam aut severam esse*, *quam conceptus inchoatos*. *Initia* sunt *hominum initia*, quando primum concipiuntur in utero materno. *Initia* et *conceptus inchoati* idem est. Ovid. Metam. VII. 125. *Utque hominis speciem materna sumit in alvo*, *Perque suos intus numeros componitur infans*, *Nec nisi maturus communes exit in auras*. Hieron. Epist. T. V. p. 194. *Sicuti semina paullatim formantur in uteris*, *et tamdiu non putantur homicidium*, *donec elementa confusa suas imagines membraque suscipiant*.

Postera quum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies; socios in coetum litore ab omni
Advocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:
  Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, maestasque sacravimus aras.
Iamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic di voluistis), habebo.
Hunc ego, Gaetulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenae;
Annua vota tamen sollemnisque ordine pompas,
Exsequerer, strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,

Condidimus terra. MSS. quaedam *terrae.* Vide Wagnerum et hoc loco, et ad Aeneid. VI. 84.

Iamque dies, ni fallor, adest. Valerius Flacc. II. 107. *Iamque dies aderat, Thracas qui fuderat armis.* Conf. Heinsius et Burmannus ad Ovid. Metam. III. 519. In Valerio Burmannus male coniicit, *iamque redux aderat*, quia durum sit, *dies fundit Thracas.* Imo elegans est *dies fudit*, pro homines eo die *fuderunt.* Est ipsum illud Tibulli II. 1. *Hunc fore* (diem) *Aquitanas posset qui fundere gentes.* Ubi plura interpretes, et ad Taciti Agricol. 34. Pro *nisi*, Servius *ni.* Wagnerus acute de discrimine significationis disputat. Fatetur tamen interdum promiscue usurpari; Ovidium Fast. IV. 623. cogente metro, dixisse: *Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro Atria libertas coepit habere sua.* Quod ad metri necessitatem attinet, ea apud bonum poetam nunquam efficere potuit, ut aliquid scriberet, quod esset contra morem et ingenium linguae. Si Ovidius ibi posuit *ni fallor*, ut posuit, Latinum est. Si non esset Latinum, alio modo versum informasset. Potuisset v. c. *Hac quoque, nec fallor.* Interea ad aures meas iucundius accidit: *Iamque dies, ni fallor, adest.*

Hunc ego, Gaetulis. Dissentiunt interpretes, sitne ἀναντapόδοτον, an iungenda *si hunc agerem.* Hoc praefero. Locum reddidit Paullinus Carmine 23. *Hunc ego si Geticis agerem male subditus armis, Inter et immites celebrarem laetus Alanos.*

Haud equidem sine mente reor, sine numine divom,
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et laetum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos, atque haec me sacra quotannis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in navis; adhibete Penatis
Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.
Praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem,
Prima citae Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax

Haud equidem sine mente reor, sine numine divom. Valerius Fl. V. 255. *Haud sine mente dei.* Ubi vide Burmannum. Wagnerus comma, quod erat post *mente*, sustulit, ut iungerentur *equidem reor*. Dubito an *equidem* a *reor* ita separari possit. In oratione prosa diceremus: *non sine deorum consilio ac voluntate, ut arbitror, ut equidem arbitror.* Virgilius *equidem* pro *quidem* posuisse videtur. Hoc nisi voluisset, scripsisset potius: *Haud sine mente, equidem reor, haud sine numine divom.*

Poscamus ventos. Obscurum. Celebremus inferias Anchisae. Petamus ab eo ventos secundos, nobisque concedat, ut haec sacra, has inferias quotannis ipsi in urbe et suis templis faciamus. Non intelligo, cur Anchisae tanta tribuatur potestas. Tamen ita accepit Lactant. Inst. I. 15. *Cui Anchisae Aeneas non tantum immortalitatem verum etiam ventorum tribuit potestatem.* Pro *ventos*, Waddelius coniicit *veniam;* Wagnerus *manes;* in Cod. Iaeckii *vestos.* Mihi in mentem venit: *Poscamus votis, atque haec* sq. *Atque velit*, pro *ut velit.* Illud *velit* est deorum, et fati. Ut apud Silium I. 107. *si fata negarint Dedecus id patriae nostra depellere dextra, Haec tua sit laus, nate, velis.* Ubi scribendum *velint.* Hannibal non poterat dedecus depellere, si vellet.

Quique pedum cursu valet. Locum ante oculos habuit Iosephus Iscan. B. Troi. V. 23. *qui iaculis longe, qui cominus ense, Qui pede, qui cursu fidit, vel classe mereri Promptior.*

Et qui viribus audax Aut iaculo incedit melior levibusque sagittis. Audax viribus convenit cestui, non sagittis. Requirebatur in quodam sagittarum vel arcus tendendi certamine

Aut iaculo incedit melior levibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cestu:
Cuncti adsint, meritaeque exspectent praemia palmae.
Ore favete omnes, et cingite tempora ramis.
  Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius; sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho

vis et robur, sed de tali certamine hic non quaeritur. Itaque Servius annotavit quosdam de *lucta* accepisse. Versus, credo, sunt transponendi: *et qui viribus audax Se crudo fidit pugnam committere cestu, Aut iaculo incedit melior.* Simile quid iam Farnabium tentasse, nec sine veterum Codicum auctoritate, postea vidi.

Aut iaculo incedit melior. Iacula et *sagittae* revera differunt. Iaculorum fuisset longe aliud certamen, quam sagittarum. Certamen iaculorum in sequentibus non memoratur. Memorantur autem singula, quae Aeneas nunc ponit. Ingeniose quidem Wagnerus interpretatur *iacula et sagittas* in *unam feriendi* notionem convenire. Sed hoc non procedere arbitror. Notio quidem *feriendi scopum* est eadem, sed instrumenta diversa. Nec scio an *iaculis* ad scopum collinearent. Hodie in simili causa nemo diceret: *aut sclopeto maiore vel minore melior incedit.* Quare legendum puto ARCV pro IACVLO. Iungenda autem sunt *melior arcu*, ut alibi *melior remis*, et Valerius Fl. I. 143. *optimus hasta.*

Cuncti adsint, meritaeque exspectent praemia palmae. Lactantius, seu quicunque sit iste Scholiasta Statii, ad Theb. I. 336. vidit *emeritae:* »Quomodo *emeritos* dicimus simili labore donatos, sic *emeritus* sol occidens dicitur, post laborem cui noctis astra succedunt, ut Virgilius, *Emeritaeque exspectent praemia palmae.*" Hemsterhusius ista sic emendavit: *militiae labore defunctos.* Caeterum memoriam Lactantium decepisse puto.

Multis cum millibus. Mire Valerius Fl. V. 274. *Iamque aderat magnis regum cum millibus urbi.* Ubi Burmannus volebat *multis.* Verum credo *magni regis:* ut V. 301. *magni veniat dum regis ad urbem.*

Hic duo rite mero libans carchesia Baccho. Valerius Fl. I. 193. *Ipse ter aequoreo libans carchesia patri, Sic ait Aesonides.* Ubi scribendum: *Ipse patri aequoreo libans carchesia Bacchi.* In MS. pro *patri* erat *Baccho.*

Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;
Purpureosque iacit flores, ac talia fatur:
Salve, sancte parens, iterum; salvete, recepti
Nequidquam cineres, animaeque umbraeque paternae.
Non licuit finis Italos fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicunque est, quaerere Thybrim.
Dixerat haec: adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina, traxit,
Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras;
Caeruleae cui terga notae maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille iacit varios adverso sole colores.
Obstupuit visu Aeneas. Ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens

Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti. Iam olim dubitatum de interpunctione. Longe equidem praefero: *Salve, sancte parens; iterum salvete recepti Nequidquam cineres.*

Nec tecum Ausonium, quicunque est, quaerere Thybrim. Videtur aliquid excidisse post hunc versum. Sententia enim non est absoluta. Quamquam haud valde dissimilis est exitus orationis in Aeneid. IV. 550. *Non licuit thalami expertem sine crimine vitam Degere.*

Septem ingens gyros. Sedulius Carmine Paschali: *In chaos infernae lapsus penetrale gehennae Septem ingens gyros, septena volumina traxit.*

Mille iacit varios adverso sole colores. Heinsius ex optimis MSS. *iacit*, atque hoc docte exemplis illustrat. Alii *trahit*, quo Virgilius alibi utitur. Heinsius putat eum variandi causa hic scripsisse *iacit.* Wagnerus autem ostendit haec esse diversa. Iris *iacit colores* procul visa et instabilis, Iris *trahit*, ad terram descendens. Huiusmodi animadversiones eo nos ducunt, ut linguam intelligere discamus, sicuti oportet, si scriptores intelligere velimus. Virgilius *iacit* alteri *trahit* non temere praetulit. Talis cura efficit, ut carmina veterum semper elegantiae exempla mansura sint.

Levia pocula serpens. Recte edidit Wagnerus, non *laevia.* Interdum, propter nonnullos interpretes, metrum non satis callentes, necessarium est significationem scriptura distinguere. Ita Schellerus, vir diligens caeteroquin et accuratus, I. Carm. XXXI. 16. quod Horatio tribuitur, *Me cichorea levesque malvae*, non recte ad *lae-*

Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus, Geniumne loci famulumne parentis
Esse putet; caedit binas de more bidentis,
Totque sues, totidemque nigrantis terga iuvencos.
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisae magni, Manisque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
Dona ferunt; onerant aras, mactantque iuvencos;
Ordine aena locant alii, fusique per herbam
Subiiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
Exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaethontis equi iam luce vehebant;
Famaque finitimos et clari nomen Acestae
Excierat: laeto complerant litora coetu,
Visuri Aeneadas, pars et certare parati.
Munera principio ante oculos circoque locantur
In medio: sacri tripodes, viridesque coronae,
Et palmae, pretium victoribus, armaque, et ostro
Perfusae vestes, argenti aurique talentum;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis

vis retulit. In Heyniano Indice vs. 328. Aeneid. V. *laevi sanguine*, pro *levi* accipitur.

Et tuba commissos medio canit aggere ludos. Iamque omnia erant parata. Igitur tuba signum dedit, ludos incipere. Male in uno Codice *ut tuba*, quod et Heynius coniecerat. Wagnerus merito reiecit, qui tamen in Quaest. XXXV. 9. explicat, orationem, post plurima interposita, per copulam *et* continuari.

Prima pares ineunt gravibus certamina remis. Iam veteres non idem sentiebant, quid *pares* significaret. In Servianis memorantur quatuor opiniones: *pariter*, aut *diversis comparabiles rebus*, aut *pares ordine remorum*, aut *pares ita ut ante certamen videbantur*. Heynius: *pares*

Quatuor, ex omni delectae classe, carinae.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristim;
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu

magnitudine et bonitate; idem, huius explicationis non memor, ad Aeneid. V. 580. *pares* loco, eodem ordine interpretatur. Wagnerus: *pares celeritate*, quamquam magnitudine diversa: minor enim navis pauciores remiges requirebat, maior plures. Hoc est, puto, Servianum, *diversis comparabiles rebus*. *Pares* fortasse cogitatione cum *delectae* iungendum. Delegerant ex omni classe quatuor naves, quas celeritate haud multum diversas, pares fore putabant.

Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi. Plerumque hoc fieri videmus, ut nomina peregrinorum in nova patria ad rationem novae linguae aliter inflectantur. Maxima mutatio statim fit. Vere Heynius exspectaverat mox, post adventum in Italiam, nomen Mnesthei aliter fuisse inflexum: nunc, ut est, accipiendum, *Mnestheus mox Italus futurus*, et gentem sui nominis constituturus. Sed si Mnestheus nomen suum in Italia servasset, gentem constituisset Mnesthiorum non Memmiorum. Et quid illud *mox Italus futurus?* Itali futuri erant omnes, nemine excepto. Ut igitur Itali ex *Sergesto* fecerunt *Sergium*, ex *Cloantho Cluentium*, ita ex *Mnestheo*, illud nomen formarunt, unde *Memmia* gens oriri potuerit. Scribendum puto: *Mox Italis Memmeus, genus a quo nomine Memmis.* Itali pro *Mnestheus* dixere *Memmeus*, servata primum terminatione Graeca, sed Graeca syllaba *μνη* (ut in *μνῆστις*) statim in Latinam *mem* (ut in *memoria*) translata. Scripsi *Memmis*. *Memmi*, sive nominativum pluralem, sive genitivum singularem habeas, durum est. Servius de familiis haec annotavit: »A *Sergesto Sergia* familia fuit, a *Cloantho Cluentia*, a *Gya Gygania*, cuius nunc facit mentionem." Ibi scribe: *cuius nunc non facit mentionem.*

Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram. Wagnerus putat vocabulum *ingentem* universe declarare navis magnitudinem, *ingenti mole* ad altitudinem referri. *Altitudo* vix, puto, ab universa magnitudine separari potest. Iungam potius *ingens mole ingenti*, quod ad Graecum accedit *μέγας μεγέθει*.

Urbis opus. Instar urbis, ut Seneca Epist. 90. *non habebant domos instar urbium.* Statius V. Silv. 3. *aras par templis opus. Urbis opus* dictum videtur per genitivum magnitudinis: *opus quinquaginta ulnarum*, *ingentis spatii*, *urbis*. Statius VI.

Impellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
  Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, immotaque attollitur unda
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater, unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde iuventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris; intentaque brachia remis;

Theb. 86. *aeriam truncis nemorumque ruina, Montis opus, cumulare pyram.* Pyram, maximae altitudinis ac ponderis, onus montis, *instar montis*, ut Virgilius de *equo.*

Intentaque brachia remis. Intenti exspectant signum. Multos offendit repetitum *intenta intenti.* Pro *intenta* Codices nonnulli *nudata, intexta, extenta.* Alii coniiciunt *intorta.* Bryantus totum versum, Hermannus *intentaque brachia remis* delebat. Heynius rem ita expedit: »Utroque loco propria est vox. Itaque poeta proprietatem orationis, quam elegantiam servare maluit. »Heynio igitur iudice, Virgilius proprie, sed minus eleganter locutus est. Wagnerus: »Bis idem participium posuit poeta, quo melius exprimeretur summa nautarum exspectatio et remigandi cupiditas, significatque illos aeque mente animoque atque corpore adesse." Explicationem Wagneri libens acciperem, si Virgilius idem participium eadem significatione posuisset. Nunc posuit diversa. *Brachia remis intenta* significat; remiges iam tenebant remos, manus remis applicaverant, brachiis curvatis; quod Graeci interdum appellant *ἐρετμῶσαι*, ut Hesychius interpretatur, *κώπαις ἁρμόσαι.* Neque remigandi cupiditas ex eo intelligitur, quod habebant brachia remis intenta, sed quod *iam diu*

Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor

ante datum signum habebant *intenta*, et eo in habitu signum exspectabant. *Intenti* longe aliud significat. Quare non puto Virgilium bis in re tam diversa idem participium adhibuisse. Pro *intenti* in uno MS. est *attenti*. Ex illo ATTENTI parva mutatione feci ATTONITI. *Considunt transtris, intentaque brachia remis. Attoniti exspectant signum, exsultantiaque* sq. *Attoniti;* nam pavor et laudum cupido corda haurit. *Attonitus* saepe dicitur *ingenti cupiditate rei alicuius faciendae incensus*, et in MSS. cum *attentus* permutatur. Lucanus V. 476. *Caesaris attonitam miscenda ad proelia mentem Ferre moras scelerum partes iussere relictae.* Ubi plura Cortius. Adde Oudendorp. ad Appul. Metam. IV. pag. 287.

Corda pavor pulsans. Pavor est animi motus inter spem et metum. Hinc Silius III. 215. vocat *pavorem laetum.* Vide interpretes.

Finibus omnes, Haud mora, prosiluere suis. Omnes nautae, qui sonitum tubae exspectabant, prosiluere ex locis, quae sortiti erant vs. 132. *tum loca sorte legunt.* Hic iam novum mihi accidit, loca, unde initium procedendi fit, appellari *fines.* Scio *fines* appellari, quibus aliquid finitur, definitur, ultra quos, ante auditum signum se movere non licet. Sed in tali certamine probe discernuntur *carceres* et *meta*, *initium* et *finis.* Virgilius mox scopulum *metam* nominat, hoc est *finem* recti cursus, ubi circumflecterent. Magis etiam novum accidit, hos *fines* dici *suos. Fines* omnibus quatuor navibus erant iidem. Ovidius v. c. X. Metam. 652. *Signa tubae dederant, cum carcere pronus uterque Emicat* — non scripsisset *suo carcere.* Iam *prosiluere*, non ipsi, sed cum navibus suis, naves adeo *prosiluere.* Naves, ingenti mole, urbium opera, terno remorum ordine, primo remorum impulsu statim *prosiliunt*? Recte diceres *de equis*, de *hominibus*, ut Ovidius modo, *pronus emicat*, et Virgilius, *limenque relinquunt Effusi nimbo similes.* De *navibus*, quales Virgilius descripsit, ineptum est. Pro FINIBVS vix dubito quin legendum sit SEDIBVS. *Sedibus omnes, Haud mora, prosiluere suis.* Nautae *sedebant*, brachia remis intenta habentes, et signum exspectantes. Vix signum audiverant, quum sine mora emicant, de sedibus quisque suis prosiliunt, lacertos adducunt, et pariter sulcos infindunt. *Prosiliunt de sedibus*, surgunt, ut eo vehementius remos ad pectora ducant. Virgilius et alii hoc vocant

Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
Non tam praecipites biiugo certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic inmissis aurigae undantia lora
Concussere iugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis: sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;
Et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus; nunc una ambae iunctisque feruntur
Frontibus et longa sulcant vada salsa carina.

remis insurgere: Aeneid. III. 207. *remis insurgimus.* Ibi Servius interpretatur: *exsurgentes fortius remigamus.* Idem ad V. 189, ubi Mnestheus socios hortatur *nunc nunc insurgite remis*, explicat ex contrario apud Lucan. III. 543. *Atque in transtra cadunt, et remis pectora pulsant.* Omnino quod stantes facimus, facimus maiore cum impetu quam sedentes. Hinc et illud apud Phaedrum V. VII. *In plausus consurrectum est.* Non enim unice honoris caussa factum.

Pronique in verbera pendent. Similia vide apud Marklandum ad Statii Silv. V. II. 115. Variavit Claudianus Nupt. Pallad. 113. *pronique manus in verbera tendunt.* Eleganter Seneca Agam. 114. *Da frena et omnem prona nequitiam incita.*

Vocemque inclusa volutant Litora. Schraderus difficultatem in vocabulo *inclusa* invenit. Coniicit enim *illisa*, *incussa*, *impulsa.* Sed litus erat inclusum nemore et collibus. Vox a nemore et collibus repulsa in litus volutatur.

Longa sulcant vada salsa carina. Ita plures et meliores Codices. Alii *longe carina*, *longae carinae.* Heynius abesse malebat. Wagnerus nihil mutare audet, quia sunt in Aeneide quaedam

Iamque propinquabant scopulo, metamque tenebant:
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menoeten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
Litus ama, et laevas stringat sine palmula cautes;
Altum alii teneant. Dixit. Sed caeca Menoetes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum: pete saxa, Menoete,
Cum clamore Gyas revocabat, et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
Radit iter laevum interior, subitoque priorem
Praeterit, et metis tenet aequora tuta relictis.

additamenti otiosa. Praeterea ex antecedentibus repetendum putat *una sulcant*. Fortasse pro CARINA scribendum LACVNA. *Lacuna* proprie est quaevis apertura et hiatus. Apposite Varro de Re Rustica I. 29. *Qua aratrum vomere lacunam facit, sulcus vocatur*. Virgilius pro *longo sulco findunt, sulcant*, dicere potuit *sulcant longa lacuna*. Statim legimus: *subtrahitur solum.*

Quo tantum mihi dexter abis? Ut mox *diversus abis*. Valerius Fl. VI. 387. *Quoque, ait, hinc diversus abis?* Conf. Gronovius ad Statii Theb. VI. 223.

Huc dirige gressum. Alii *cursum*. Videntur antiquiores *gressum* de navi usurpasse, unde et Sallustius *naves transgressas* dixit. Asinius quidem Pollio reprehendebat. Sed ille et saepe in reprehendendo erat nimius, neque hic quaeritur, quid bonum sit, sed an Virgilius in *gressum* auctoritatem habuerit. Praeterea genus scribendi Sallustianum est antiquum, antiquum autem est Ennianum, et hoc poeticum. Nulla necessitas Virgilium cogebat, ut poneret *gressum*. Facile fuisset *huc dirige clavum*. Ita Gyas ipse vs. 177. *clavumque ad litora torquet.*

Litus ama. Ex poetis plerumque primam vocabulorum significationem discimus. *Amare* est *rem vel hominem arcte complecti*, non libens inde avelli, Graecum ἔχεσθαί τινος. Statius Theb. IX. 114. *Corpus amat, corpus servans circumque supraque Vertitur.*

Quo diversus abis? iterum: pete saxa. Varie interpungunt. *Abis iterum: iterum pete: iterum revocabat.* Malim: *Quo diversus abis? iterum, pete saxa.* Iterum tibi dico, pete saxa. *Revocabat* est, hoc clamore Menoeten a pelago ad saxa *revocabat.*

Tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens;
Nec lacrimis caruere genae: segnemque Menoeten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est,
Iam senior, madidaque fluens in veste, Menoetes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri, et risere natantem,
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic laeta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat:
Nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
Parte prior; partem rostro premit aemula Pristis.

Oblitus decorisque sui sociumque salutis. Servius: »Possumus intelligere *oblitus salutis suae socium*, id est gubernatorem. Possumus et *socium salutis oblitus*, pro sociorum, praecipitato scilicet gubernatore." Ovidius *sociorum salutem* imitatur Metam. III. 646. *Te scilicet omnis in uno Nostra salus posita est? Ait: et subit ipse, meumque Explet opus.* Sed *salus sociorum* amisso gubernatore non agebatur, etiamsi in saxis haererent, ut eventus docuit. Alia res fuisset in medio mari. Quare sic interpretor, ut Gyas nec suum decus nec vitam *sociorum*, *socii*, gubernatoris, curasse dicatur. Opposuit certe Menoeten periculo vitae in undis amittendae, et vix tandem ex imo fundo redditus est. Quam facile, iam senior, non potuit reddi?

Et salsos rident revomentem pectore fluctus. Vossius coniicit *risere vomentem:* alius *videre.* Heynio probabile visum, Tuccam et Varium non bene hunc versum reliquisse. Wagnerus cum Weicherto et Iahnio explicat: et antea riserunt eius lapsum, nunc rident vomitionem. Sed inter *lapsum* et *vomitionem* non tantum temporis intercessit, ut antea *riserint* et nunc *riderent.* Risus esse debuit fere continuatus, alioquin Menoetes periisset. Pro RIDENT mallem TREMVLO. Illum risere et labentem et natantem, *Et salsos tremulo revomentem pectore fluctus.* Pectus *tremulum* ex terrore et frigore.

At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleaeque sequacibus undis.
Non iam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem:
Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburguet

Hoc vincite, cives, Et prohibete nefas. Heinsius malebat: *O vincite cives.* Heynius *hoc* interpretatur *hactenus*, *saltem.* Wagnerus iungit, *hoc nefas*, nec putat *nefas* pronomine posse carere. Servius: »Loco victoriae sit, ultimos non redire." Recte puto. Et sic accepit Silius II. 228. ubi Iupiter ad Martem loquitur: *Te duce primitias pugnae, te magna magistro Audeat* (Scipio iuvenis), *et primum hoc vincat, servasse parentem:* haec prima Scipionis sit victoria, ut patrem servet. *Nefas* non necessario pronomen requirit. Prohibete, ne aliquid accedat, quod nefas sit, nobisque dedecori vertetur. Dubitari fortasse potest, an *vincere nefas* hac sententia Latinum sit. Significat enim *maius committere nefas.* Illud *extremos pudeat rediisse* habebat aliquid proverbiale, ex lusu puerili desumtum: Horat. Epist. ad Pisones, 417. *Occupet extremum scabies.* Sensit Virgilius, et gravitatem addidit, dicens: o *cives hoc vincite, et nefas prohibete.*

Optatum — honorem. Sunt vocabula quaedam Latina, quae ex nostri sermonis consuetudine metientes, non satis intelligimus. Ita *optatus* significat *ardenter cupitus.* Apparet vel ex eo, quod de *sponsis* frequenter adhibetur. Catull. Epithal. Pelei 375. *Quare, agite, optatos animi coniungite amores.* Vide Lachman. ad Propert. I. pag. 58. Atque hoc in scriptis veterum explicandis viri docti non semper tenuerunt, mutantes, quae mutanda non erant, et vim vo-

Interior, spatioque subit Sergestus iniquo:
Infelix saxis in procurrentibus haesit.
Concussae cautes et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautae, et magno clamore morantur;

cabulis tribuentes, quam suae cuiusque linguae usus simili vocabulo tribuit, vel, quod peius est, quae in recentiore Latinitate tribuitur.

Consurgunt nautae, et magno clamore morantur. Si verbum *morantur* deesset, omnia fluerent expedita. Nautae consurgunt, vel, magno clamore consurgunt, et expediunt sudes et contos. Illud *morantur* nemo explicare potuit. Unde, credo, fere sequitur, esse corruptum. Servius interpretatur *retro agunt;* Heynius, *haerent*, quippe dum navem retro agunt; Wagnerus habet *morantur* nimis iners verbum, iunctum cum *magno clamore;* itaque aut verbum esse nauticum, aut corrupta, certe non perpolita, illi haec videntur. *Morari proram*, quod ex antecedentibus assummendum est, vel adeo *navem morari*, non potest significare *retro agere*, sed significat cursum navis retardare, inhibere, sistere. Sed quomodo hoc facerent, quum prora in saxis iam haereret? *Ipsi morantur* magno clamore, haerent inter magnum clamorem, non recte iunguntur, neque satis apte *morantur* pro *haerent*, et iam intelligimus eos *haerere*, quorum navis haereat. Hoc esset *navis haeret et nautae haerent.* Si *morari* sit verbum nauticum, tamen notionem habere debet, et *morari* est *morari*, sive de re maritima sive de terrestri usurpes. Virgilius aliquod minus elaborati scribere potuit, sed non potuit scribere, quod nullam habet sententiam. Valerius Flaccus V. 28. eadem verba posuit: *Exanimum frustra Minyae clamore morantur, Avellique negant.* Sed ea verba longe aliud indicant, nimirum cadaver Tiphyos cunctantur rogo imponere, dum clamorem tollunt, quo extremum ave et vale mortuo dicebant. Sana ratio docet Virgilium in hoc casu Sergesti hunc rerum ordinem servasse: Sergestus proram nimis ad saxa urguet; cautes concutiuntur, remi strepunt; strepitu audito, socii consurgunt, et impetum navis retardant, *morantur*, sudes et contos expediunt. Sero erat. Infelix Sergestus haesit in saxis, et prora illisa pependit. Quapropter, sublato hemistichio *illisaque prora pependit*, haec ita collocanda esse arbitror: *Namque furens animi, dum proram ad saxa suburguet Interior, spatioque subit Sergestus iniquo: Concussae cautes, et acuto in murice remi Obnixi crepuere: Consurgunt nautae, et magno clamore moran-*

Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem; mox aere lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.

tur (proram), *Ferratasque trudes et acuta cuspide contos Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos. Infelix saxis in procurrentibus haesit.* Postrema, ut VI. 822. *Infelix, utcunque ferent ea facta minores.*

Ferratasque trudes. Alii *sudes. Trudes* igitur annumerandum brevibus, quae oriuntur a primitivis longis, ut *dux ducis* a *duco.*

Pelago decurrit aperto. Quintil. Inst. Orat. VII. 9. »*Sed ablativo ipsi inest naturalis amphibolia, ut* — coelo decurrit aperto: *utrum* per apertum coelum, *an* cum apertum esset." Nescio quem locum Virgilii Quintilianus voluerit. Aeneid. I. 155. legimus: *coelo invectus aperto.* Memoria, credo, eum fefellit.

Illam fert impetus ipse volantem. In Cod. Montalb. *volentem.* Heinsius quidem exemplis se illustravisse putavit. Sed *navi voluntatem* non recte tribuas. Similis est locus Ciceronis de Oratore I. 33. *Ut concitato navigio, cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum, intermisso impetu cursuque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine et vi concitata.*

Fractis discentem currere remis. Heynius *experientem, conantem.* Malim *coactum.* Multa *discimus* facere, necessitate coacti, quae alioquin non faceremus. Virgilius Eclog. IV. 42. *Nec varios discet mentiri lana colores.*

Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus iamque ipso superest in fine Cloanthus:
Quem petit, et summis adnixus viribus urguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
Hi proprium decus et partum indignantur honorem
Ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci;
Hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
Et fors aequatis cepissent praemia rostris,
Ni, palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset:
Di, quibus imperium pelagi est, quorum aequora curro,
Vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum

Proprium decus. Ammianus Marcellin. XVI. pag. 86. *Romanae maiestati reddere proprium decus.*

Vitamque volunt pro laude pacisci. Interpretes illud *volunt* tam diu tolerare potuisse, miror. *Volunt* significat, laudem revera emi non posse nisi vita, victoriam cum praesenti vitae periculo fuisse coniunctam. Sed hoc non ita erat. Cloanthus et socii vitam, si postularetur, potius amitterent, quam victoriam sibi eripi paterentur. Omnino scribendum est: *vitamque velint pro laude pacisci.* Sic legit Statius Theb. I. 316. *tenet una dies noctesque recursans Cura virum, si quando humilem decedere regno Germanum, et semet Thebis, opibusque potitum Cerneret, hac aevum cupiat pro laude pacisci.* Scholiasta imitationem iam animadvertit. Adde Iuvenalem Satyr. VI. 651. *spectant subeuntem fata mariti Alcestim, et, similis si permutatio detur, Morte viri cupiant animam servare catellae.*

Possunt, quia posse videntur. Quia putant se posse. Non desperare de victoria, est pars victoriae. Ea nimirum vis est opinionis nostrae ipsorum. Minus recte Servius: »Sperabant victoriam opinione spectantium.“

Quorum aequora curro. Burm. ex Cod. (Mediceus quidem non est) citat *aequora curae.* Debuisset saltem: *Di, quorum imperium est pelagi, quibus aequora curae.* Sed ita bis idem dixisset poeta. Et usitatum satis est illud *aequora curro.* Vide Heinsium ad Ovidii Tristia V. VII. 36. *audet Graia Caphaream currere puppis aquam.*

Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo;
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit: illa noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in navis ternos optare iuvencos
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit;
Intextusque puer frondosa regius Ida
Velocis iaculo cervos cursuque fatigat,

Velocis iaculo cervos cursuque fatigat. Heynius iudicat haec non ad picturam spectare, sed tantum poetice esse interposita, cum in venatu raptus esset puer. Wagnerus ait: »Non aliter te expedies ex his tricis, quam fatendo bonum Virgilium hic dormitasse." Et tota Quaestio Virgiliana XXXX. Wagneri de Virgilio *aliquando dormitante* composita est. Ibi et de h. l. scripsit: »Non exputo, quomodo una in tabula repraesentatus fuerit Ganymedes et venationi intentus, ita ut ipsum currentem videas, et idem sublatus in aerem. Neutram rationem sequor." Satis constat, neque Heynius et Wagnerus ignoravere, veteres in vestibus acu pictis et in tabulis habuisse varia loculamenta, ubi variae res proponebantur. Saepe etiam eadem historia, vel idem homo, sed diversis temporibus proponebatur. Gesnerus ad Quintil. VI. 3. hoc pulchre illustravit exemplo Christiano de filio perdito apud Euangelistam Lucam, cuius adolescentis imago proponitur nunc a patre suo discedentis, nunc epulantis, pauperis, reducis. Idem ad Claudian. de Laud. Stilich. II. 347. divisionem istam maioris picturae in diversas quasi tabulas animadvertit. Claudianus dixerat: *residet fulgente puerpera lecto — Nymphae lavant*

Acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis.
Longaevi palmas nequidquam ad sidera tendunt

susceptum puerum — putes audire vagitus — Iam creverat infans — avus tradit praecepta nepoti. Haec etiam sic proponuntur, quasi uno eodemque tempore gesta sint, si fortasse illud *iam creverat infans* exceperis. Quod tamen est tenuis admodum significatio loculamenti alterius. Sed loquitur Claudianus semper de eodem infante. Si res proponuntur diversae et maior est pictura, magis necessaria sunt vocabula quaedam, v. c. *tum*, *hinc*, *deinde*, *hic*, *illic*, *alia parte*, similia. Conf. Virgil. VI. 20. VIII. 630. Statius Theb. I. 548. Silius II. 406. In loco Virgilii de Ganymede vix requiritur. Et tamen facile nancisci possumus, si pro QVEM scribamus TVM. *Velocis iaculo cervos cursuque fatigat, Acer, anhelanti similis; tum praepes ab Ida Sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis. Tum, mox, deinde, iuxta, non procul inde.* Sic ipse Virgilius VI. 20. *In foribus letum Androgei; tum pendere poenas Cecropidae iussi.* Quod omnino idem est. Nam mors Androgei poenam Cecropidarum praecessit, ut venatus Ganymedis praecessit raptum. Virgilius bene scripsit *tum rapuit*, non *rapit.* Nam puer iam in altum raptus proponitur.

Quem praepes ab Ida Sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis. Si puer ad pedem montis Idae venaretur, et aquila sic ab Ida in eum irruisse diceretur, ferrem. Nunc pictus est ipse in Ida venatum exercens. Ergo non recte aquila ab eodem loco impetum facit. Est contra rei naturam, et, si nulla vis in repetito illo Idae nomine sentiri possit, ut sentiri non potest, repetitio accidit valde ingrata. Burmannus ad Anthol. Latin. T. I. pag. 272. primum emendaverat *ab alto.* Idque Heynius probat. Schraderus Emendat. pag. 154. scriptum fuisse putat *ab aethra*, et eam coniecturam cum Burmanno communicavit. Burman. in Addendis p. 733. iam *ab aethra* tentasse videtur. Et mirum hoc ei non prius in mentem venisse, quum eundem Claudiani locum ex Bello Gildon. 467. laudasset: *fulvusque Tonantis Armiger ab liquida, cunctis spectantibus, aethra Arreptum pedibus curvis innexuit hydrum.* Schraderus addidit Valerii Flacci I. 156. *Talia contanti laevum Iovis armiger aethra Advenit, et validis fixam erigit unguibus agnam.* Adde Nemesiani Cyneg. 212. *Ignis radios tristi iaculatus ab aethra Phoebus.* Vera videtur Schraderi emendatio, et auctori etiam postea placuit, ut animadverti ex libello MS.

Custodes; saevitque canum latratus in auras.
At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
Donat habere viro, *decus et tutamen in armis.*
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Iamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora taeniis:
Quum saevo e scopulo multa vix arte revolsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
Aerea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator;
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens; pars volnere clauda retentat
Nixantem nodis, seque in sua membra plicantem.

Decus et tutamen in armis. Otiosum additamentum, Virgilio non satis dignum. Ipsa *lorica* est genus *armorum.*

Cursu palantis Troas agebat. In duobus MSS. *pallentes.* Alterum imitatur Silius II. 161. *a moenibus actos Palantisque fuga praeceps ad litora cursu Egerat.*

Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens. Saepe, in comparatione, idem fere quod *olim*, *quondam.* Heinsius tamen cogitabat de ablativo a *saepes.*

Sibila colla Arduus attollens. Ruhnkenius Epist. Crit. II. pag. 189. similibus locis illustravit, et Callimacheo ὄφις αἴολος αὐχέν' ἀνασχών.

Nixantem nodis. Prior lectio Medicei, quam vulgatae *nexantem* prae-

Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat,
Servatam ob navem laetus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvae mediaque in valle theatri
Circus erat; quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis *animos*, *et praemia ponit.*

tulit Wagnerus, et explicat, *pars claudа retinet serpentem*, *quantumvis nodis nitatur.*

Vela facit tamen, *et velis subit ostia plenis.* Meliores Codices *plenis subit ostia velis.* Wagnerus alterum ordinem sequitur, quia, si *plenis* ponitur in medio versu, poeta videbitur aliquid diversum esse dicturus ab his *vela facit.* Bryantus autem versum delebat; repugnare enim superioribus, *vela velis* non placere, et iugulari comparationem appositam. Res inter se comparatas non semper sibi plane respondere, saepe, vel ex ipso Virgilio, apparet. Versum servari posse arbitror, si scribamus: *Vela facit tandem*, *et plenis subit ostia ventis.* Neque video quid hic *tamen* significet. Navis, ordine uno remorum debilis, tarde progreditur. Tamen vela facit. Melius: *navis tarde progreditur aliquamdiu: tandem socii*, *tarditatem non amplius ferentes*, *vela tollunt*, *et plenis ventis ostia subeunt.* Sive dicas *velis plenis*, sive *ventis*, eodem redit. *Plenos ventos* velis accipiunt, et *ventos plenis velis.* Ovid. II. Amor XI. 41. *Zephyri veniant in lintea pleni.* Lucanus XI. 683. *Saepe Noto pleno tensisque rudentibus actae.* Ita quidem Burmannus legendum putat. Vulgo *plenae.* Annotatio Heinsii ad Ovidii Epist. Pont. II. VII. 77. sic est emendanda: »Virgilius: *plenis subit ostia velis.* Ovid. VII. Metam. 491. *pleno concita velo Attica puppis adest.*"

Invitat pretiis animos, *et praemia ponit.* Parum castigate *invitat animos*, *qui velint cursu contendere.* Dura ellipsis *animos eorum* qui velint. *Pretia* et *praemia* non multum differunt. Suppleta puto ex huius

Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani;
Nisus et Euryalus primi:
Euryalus forma insignis viridique iuventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius simul et Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
Tum duo Trinacrii iuvenes, Helymus Panopesque,
Assueti silvis, comites senioris Acestae;
Multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite haec animis, laetasque advertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo levato lucida ferro
Spicula caelatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres praemia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva:
Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma;
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Haec ubi dicta, locum capiunt, signoque repente

libri vs. 485. *Protenus Aeneas celeri certare sagitta Invitat, qui forte velint, et praemia ponit.*

Amore pio pueri. Recte Heynius de *amicitia et pietate* accipit. Et sic Valerius Flaccus IV. 2. *natique pios miseratus amores.*

Non donatus abibit. Sallust. B. Iugurth. 110. *Haud repulsus abibis.* Hegesippus Excid. Hieros. V. 27. *Haud quaquam mihi non donatus opimo abibit munere.*

Flavaque caput nectentur oliva. Variis coniecturis frustra tentatum, *alba*, *tonsa*, *pulchra*. Vere animadvertit Heynius, varia esse olivarum genera, et colorem diverso tempore diversum. Praeterea ex Aeschylo laudatur ξανθῆς ἐλαίας καρπός.

Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt,
Effusi nimbo similes; simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus.
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit iam calce Diores,
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Iamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant; levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix, caesis ut forte iuvencis
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.

Simul ultima signant. Servius: »intuentur et notant ultima spatia aviditate vincendi."

Longo sed proximus intervallo. Hegesippus Excid. Hieros. II. 8. *Longo sed proximo intervallo praeteritus ac derelictus.*

Quo deinde sub ipso. Ingrata repetitio vocabuli *deinde.* Locus omnino non satis elaboratus, quod etiam ex hemistichio apparet. Melius in simili certamine Statius Theb. VI. 602. *Effugit hic oculos — quem deinde gradu premit — post tendunt — illis imminet.*

Calcemqae terit iam calce Diores. Intellectu difficile est, quomodo Diores *calce calcem* Helymi triverit. *Trivit calcem* Helymi digitis pedis. Silius, Virgilium imitatus in toto certamine, XVI. 488. sq. magis perspicue: *Eurytus — primus abibat Praecedens spatiis. Instat non segnius acer Hesperos, ac prima stringit vestigia planta Praegressae calcis.* Hoc intelligimus.

Ambiguumve relinquat. Minus aptum huic rei verbum. Nam qui aliquem in cursu *relinquit* est *prior.* Melius Homericum ἀμφήριστον ἔθηκεν.

Sub ipsam Finem adventabant. Wagnerus *finem* interpretatur non de *meta*, sed de *loco*, unde cursum inceperant. De *meta* verius puto. Nam initio *ultima signant.* Sic *ultima* essent locus, ubi stabant. Tum Virgilius aliquid de cursu circum *metam* acto dixisset. Et *si plura spatia supersint*, ostendunt *metam* fuisse finem.

Hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens;
Ille autem spissa iacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveae consessum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus implet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
Adiuvat et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmae, frustraque ad praemia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Aeneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gaetuli immane leonis

Concidit immundoque fimo sacroque cruore. Parrhas. *crassoque.* Heynius repetitum putat ex vs. 469, *crassumque cruorem.* Videtur potius ortum ex male transpositis literis.

Spissa iacuit revolutus arena. Servius: »Tenui. Quanto enim quid minutius, tanto est densius." Servius igitur non legit *tenui*, sed *spissam* interpretatur *tenuem.* Ex ea interpretatione manasse videtur lectio Cod. Rottend. quod quam saepe acciderit, Wagnerus in Quaest. XVI. monstravit. Heynius *tenui* derivabat ex glossa, quam aliquis decori male providus intulerat. Salius autem prolapsus in os cecidit. Quare Virgilius non *revolutus*, sed *provolutus* dicere debuerat. *Revolutus* tamen habet rationem. Nam cecidit quidem in os, sed propter celeritatem motus totum corpus circumagitur, et ille in tergo iacuit, *revolutus* adeo et *resupinus.*

Tertia palma Diores. Variavit Statius Theb. VI. 326. *Amphiaraus spes proxima palmae.*

Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, si tanta, inquit, sunt praemia victis,
Et te lapsorum miseret: quae munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam,
Ni me, quae Salium, fortuna inimica tulisset.
Et simul his dictis faciem ostentabat et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.
  Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens,
Adsit, et evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnae proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque iuvencum,
Ensem atque insignem galeam solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit:

Primam merui qui laude coronam. MSS. quaedam *meruit.* Sed Nisus *merui*, ut Θεμιστοκλῆς ἥκω, apud Thucyd. I. 137. Adde Gronovium ad Senecae Thyest. 180. Interea negari non potest, saepe personas mutari. Silius VI. 261. *At non spectator Marus inter talia segni Torpebat dextra: mea tanto in corpore monstri Hasta secunda fuit.* Ubi Burmannus *torpebam* emendat, aliis non consentientibus. Et tutius est sequi optimos Codices, neque negligere quid loci sententia postulet. Nam personarum mutatio saepe convenit irato et vehementer indignanti. Prudens ea de re est animadversio D'Orvillii ad Charitonem pag. 89.

Nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens. Nunc, *si cui virtus est*, adsit, non *si cui virtus adsit.* Seneca Epist. 92. *Sed, si cui virtus animusque in corpore praesens, hic deos aequat, illo tendit, originis suae memor.* Seneca mutavit *sed*, ut versum suo consilio aptaret. *Corpore* et *pectore* in MSS. saepissime permutantur.

Nec mora; continuo vastis cum viribus effert. Notandum *nec mora*, iunctumque *continuo.* In MS. D'Orv. *cum* erasum est.

Solus qui Paridem solitus contendere contra,
Idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque iactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto

Victorem Buten immani corpore. Wagnerus iungit *se ferebat veniens*, ornate pro *venerat.* Alteram rationem potius sequor: nempe, qui venerat ex gente Bebrycia, et se immani corpore ferebat. *Veniens* simpliciter indicat iter ex Bebrycia Troiam. *In itinere* se non ferebat immani corpore, illud non ostentabat, sed ostentabat incedens ad certamen. Ibi demum apparebat, qualis quantusque esset.

Fulva moribundum stravit arena. Ovidius Metam. X. 716. *fulva moribundum stravit arena.* Valerius Flaccus VI. 716. de arbore: *Venit hiems, magnaque evulsam tendit arena.* Virgil. Aen. IX. 589. *multa porrectum extendit arena.* Homo proceri corporis multam arenam occupat. Valerius loquitur de tenera arbore olivae, cuius primam frondem viderat agricola. Talis arbor non occupat *magnam* arenam, quod non cogitavit Burmannus qui comparavit cum vs. 553, *ingenti porrigit arvo.* Quare probo, quod in aliis MSS. invenitur, *nigraque evulsam tendit arena.*

Ostenditque humeros latos. Memorabile est, quod in Servianis legitur: »Melius dixisset *ostentatque.*"

Brachia protendens, et verberat ictibus auras. Wagnerus putat fortasse fore, qui malint *proludens*, nec tamen esse necessarium. Alteram versus partem variavit Valer. Flaccus I. 421. *in vacuos ut brachia ventos spargat.* Seneca Nat. Quaest. VII. 13. *Solvere ista, quid aliud est, quam manum exercere, et in ventum iactare brachia.*

Quaeritur huic alius. Ille, qui prodiit ut cum Darete pugnaret, recusatur, Dareti vel Aeneae non placet; ergo quaerunt *alium.* Atqui nemo prodiit. Et tamen *quaeritur huic alius* illud significat. Statius Theb. VI. 747. *Illum indignatur Capaneus, ridetque vocantem, Ut miserans, poscitque alium.* Capaneus *poscit alium*, ut secum pugilatu contendat. Hinc formula, *quaere alium.* Ovidius Amor. III. xi. 28. *Quaere alium pro me, qui queat ista pati.* Metam. V. 181. *Quaere alium tua quem moveant miracula.* Conf. Burmannus ad Petron. pag. 394.

Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum laeva taurum cornu tenet atque ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
Quae finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona iube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promissa iubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbae:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis deus ille magister,
Nequidquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub haec: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta

Quaerendus erat Dareti non *alius*, sed *par*. Livius XXII. 27. *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quaesitum Hannibali.* Seneca Hercule Furente 84. *quaeris Alcidae parem? Nemo est nisi ipse.* Iosephus Iscan. B. Troiano, V. 237. *Iam dextras undique miscent Et quaerit sibi quisque parem.* Quid tamen pro *alius* verosimiliter scribi possit, non video. *Quaeritur huic parilis*, non satis Latinum videtur.

Ex agmine tanto. MS. Rottend. *toto.* Alterum et in omnibus aliis MSS. exstat, et elegantius est, et sic legit Sulpitius Severus Hist. I. pag. 177. *nemo ex tanto agmine aggredi audebat Goliathum.*

Nec plura moratus. Non bene cohaeret oratio, *nec plura moratus, Tum — tenet.* Cod. Erf. *moratur.* Hoc sequi malebat Heynius, et verba *atque ita fatur* delere. Pro *tum* in Hamb. erat *iam*, quod eleganter festinationem alacris iuvenis ostendere putat Burmannus. Latinum est: putans cunctos excedere palma, haud plura moratus, stetit ante pedes Aeneae. Loco, ubi nunc leguntur, non conveniunt. Possis etiam: *nec plura moratus, Dum laeva taurum cornu tenet, haec ita fatur.*

Dona sines? Tria MSS. *sinis*, quod Heinsio videtur elegantius. Est certe acerbius. In futuro magis cernitur dubitatio loquentis an sineret.

Sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat, quaque improbus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa iuventas:
Haud equidem pretio inductus pulchroque iuvenco
Venissem; nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos immani pondere cestus
Proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem

Sanguis hebet. Imitatur Valerius Flaccus I. 51. *Si mihi, quae quondam, vires — Olim annis ille ardor hebet.*

In medium geminos immani pondere cestus Proiecit. Unde tam subito hos cestus? Nam spectatum venerat, non pugnatum.

Duroque intendere brachia tergo. Statim describit cestus Erycis, adeo ut hic langueat *duro tergo.* Neque aliud significari debuit, nisi simplex cestus, *quibus Eryx uti solebat.* Hoc dixit: *quibus acer Eryx in proelia suetus Ferre manum. Terga* sequuntur, accipienda de corio ipso cestuum. Hic positum esse videtur pro *loris.* Scripsisset, credo, Virgilius: *durisque intendere brachia loris.*

Obstupuere animi. Mirum in nullo MS. inveniri *animis.* Esset vehementius. Ita V. 529. *Attonitis haesere animis.* Vulgatum tamen vidit Statius Theb. VI. 732. *Ac dum nigrantia plumbo Tegmina cruda boum — induitur — Obstupuere animi, fecitque silentia terror.*

Tantorum ingentia septem Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant. Servius post *tantorum* distinguit, et interpretatur *virorum fortium.* Faber legebat: *totorum.* Burmanno arridet scriptura MS. Hamb. *Teucrorum.* Heynius putat, viros doctos non cogitasse *tantus* complecti particulam causalem, esse enim, ut Graecum *τοῖος* et *τόσος*, pro: *nam septem ingentia magnorum boum terga rigebant.* Vel sic tamen difficultates remanent. Sententia requiritur haec: *tantum, adeo, septem ingentia boum terga plumbo et ferro rigebant.* Magnitudo boum iam intelligitur ex *ingentia.* Causa horroris praecipue in *plumbo* et *ferro* cerni debet. Nunc unice ponitur in *tantis bovibus.* Praeterea *septem boum ingentia terga* iam ostendunt cestus tam inusitati ponderis et voluminis, ut ineptum sit addere *tantorum.* Pro TANTORVM INGENTIA mallem TANTO NIGRANTIA. Tantum plumbi et ferri erat insutum in tergis nigrantibus septem boum. Statius, loco iam laudato, *ni-*

Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnis stupet ipse Dares, longeque recusat:
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
(Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro.)
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares haec Troius arma recusat,
Idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes:
Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus, et tu Troianos exue cestus.
Haec fatus, duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque,

grantia cum *plumbo* iunxit. Virgilius de *atro boum corio* dixit, qui color in setis etiam nunc apparebat. Omnia pertinent ad augendum horrorem. Si Virgilius scripsisset *tantorum*, subiecisset potius *tanto* plumbo. Latinum est: *tantorum ingentia septem Terga boum tanto plumbo ferroque rigebant.*

Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma. Valerius Flaccus IV. 326. *Armaque ferre iuvat, fessasque attollere palmas.* Ubi scribendum puto: *cestusque exsolvere palmis.*

Aemula. Iuvencus Carm. I. *Aemula promissis obsistit talibus aetas.*

Idque pio sedet Aeneae. Et Aeneas hoc semel constituit, ita ut a proposito discessurus non sit. Sed ignoro, quid Aeneas constituerit. Versavit tantum huc illuc immensos cestus. Quid ipsi videretur, an aequum putaret paribus armis pugnari, non ostendit. Parum abest, quin mutandum censeam: *Idque pio placet Aeneae.*

Magna ossa lacertosque, Exuit. Et praecedit *exue cestus*, et dubito an probari possit *exuere artus, ossa, lacertos*, pro *exuere vestem ex artubus, ossibus, lacertis.* Praeterea vis est in tribus vocabulis, quae vis valde minuitur verbo illo *exuit.* Repete ad singula: *exuit* magnos membrorum

Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit aequos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt,
Ille pedum melior motu, fretusque iuventa,
Hic membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se volnera iactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus: erratque auris et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub volnere malae.
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem

artus, *exuit* magna ossa, *exuit* lacertos. Frigidum est *exuit*. Sed pro EXVIT scribe EXSERIT, tuto repetes, et vis apparet. Proprium est de *lacertis exseri*. Atque *lacerti* suffecisset. Adiecit *artus membrorum et ossa*, horroris caussa. Nam de solis *lacertis* omnia ista dicuntur. Ovid. II. Fast. 322. de Hercule — *ut posset vastas exseruisse manus*. Silius XII. 715. *Exsertos avidae pugnae nudata lacertos*. Claudianus Rapt. Pros. III. 377. *Cincta sinus, exserta manus, armata bipenni*. Ammian. Marcell. XIV. pag. 5. *Nec exsertare lacertos nec crispare permissi tela*. Sedul. Carmine Paschali. *Qui brachia nudis ostendunt exserta humeris*. Plautus Mil. Glor. IV. 4. dixit *brachio expapillato*, hoc est, a *papilla*, a pectore, ad quod vulgo quiescit, reiecto et exserto. Hinc fortasse emendanda est Glossa Placidi apud Maium: »*Effasilatus:* exerto humero hoc est *extra filum* manum proferens."

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque. Quintil. Inst. II. 3. *statura breves, in digitos eriguntur*. Variavit Statius Theb. VI. 750. *Fulmineas alte suspensi corpora plantis Erexere manus*.

Pedum melior motu. Fronto ed. Maii pag. 532. *motu melior*. Et sic erat in Rottend.

Erratque auris et tempora circum Crebra manus. Statius I. Theb. 418. *Iam crebros ictus ora et cava tempora circum Ingeminant*.

Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem. Qui nititur non est

Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,

immotus sed *movetur*. Dixisset igitur poeta *eodem motu immotus*. Et Entellus corpore *moveri* debuit, quod declinaret, retraheret, et nunc in dextram nunc in sinistram partem converteret ad ictus adversarii vitandos. Neque is motus vel nisus erat *idem*, sed valde diversus, pro impetu et ictu qui a Darete veniebat. *Exit corpore tela* significat Entellum *moveri*. Quid sit corpore *niti*, optime ex Sallustio Belli Iug. 60. apparet: *Qui moenia defensabant; intenti proelium equestre prospectabant: ac, sicuti audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, et huc et illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare.* Hos nemo unquam dixerit *stare in moenibus nisu eodem immotos*, sed *vario nisu motos*. Quintilianus Declam. IX. 9. *O, quam sollicitus spectavi, quam attonita mente, quam simili corporis motu! Quoties ad infestum mucronem, quasi ipse peterer, me submisi!* In quibus *simili corporis motu* sunt interpretatio Sallustiani *niti corporibus et — agitare*. Virgilius igitur non scripsit, credo, NISV, sed VISV. *Stat gravis Entellus; visuque immotus eodem, Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.* Nulla animi perturbatio in vultu Entelli apparet. Stat; se tantum defendit, vigilat oculis, et evitat ictus. Interea suam occasionem exspectat. *Idem vultus* est animi tranquilli. Res nota de Socrate, qui, ut ait Seneca de Ira II. 6, *eundem vultum* solebat domum referre, quem domo extulerat. Statius Theb. V. 723. *Ille velut rupes immoto saxea visu Haeret.* Quod Virgiliano perquam simile est.

Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit. Ambrosius Hexaem. VI. 8. *athleta es, minus vigilanti adspectu exeas.* De Offic. I. 9. *adversariorum declinat ictus, et vigilanti exit obtutu.* Ubi Benedictini, nescientes tamen esse imitationem Virgilii, recte defendunt *exit* ex contrario *venit in ictum*. Alia MSS. praebent *excipit*. Hegesippus de Excidio Hieros. V. 13. *Oculis vigilantibus lapidem praevidit, celerique corporis saltu lapsum evadit.*

Aut montana sedet circum castella sub armis. Hic versus plane contrarius est antecedenti. Qui *sedet*, nihil facit, nisi quod oppidanos includit, et fame ad deditionem cogere studet. Neque differunt *urbs celsa* et *castellum montanum*. Denique Dares recte comparatur cum eo qui urbem oppugnat, non cum eo qui circum castellum *sedet*.

Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, et variis adsultibus irritus urguet.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praevidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit, et ultro
Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor coelo, primusque accurrit Acestes,
Aequaevumque ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu neque territus heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires et conscia virtus;
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.

Nunc hos, nunc illos aditus. Virgilius utitur vocabulis, quae item ad oppugnandam urbem pertinent. Sunt tamen hic *aditus* in corpore Entelli. Statius Theb. VI. 751. *tuto procul ora recessu Armorum in speculis, aditusque ad vulnera clusi.*

Entellus vires in ventum effudit. Mire Valerius Flaccus IV. 273. *Ut deinde urguentes effudit nubibus iras Ardoremque viri:* pro effudit *in nubes.* Pollux ibi fugiendo Amycum fatigavit.

Gravis graviterque. Ut Graeci *μέγας μεγαλωστί*, ita Latini *gravis graviter* plerumque sine copula efferunt.

Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho. Mira repetitio verbi *concidit.* Maluissem: *ut quondam cava montibus, aut Erymantho Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.*

Tum pudor incendit vires, et conscia virtus. Bryantus hunc versum importune interiectum putat, neque *vim* et *vires* laudat. Et mihi dudum fuit suspectus. *Suscitat vim* et *incendit vires* nihil differunt. *Tum* plane otiosum est. Virgilius potius scripsisset *Incenditque animum pudor*, vel simile. Fingi potuit ex X. 872. *aestuat ingens Uno in corde pudor — et conscia virtus.*

Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras,
Et saevire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem imposuit pugnae, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quae tanta animum dementia cepit?
Non vires alias conversaque numina sentis?
Cede deo! *Dixitque, et proelia voce diremit.*
Ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem,
Iactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore eiectantem, mixtosque in sanguine dentes,

Versatque Dareta. Wakefieldus mutabat *vexatque.* Si exempla, a Burmanno ad Propertii III. IX. 1. et ab aliis laudata inspicias, non necessarium dices.

Non vires alias conversaque numina sentis? Vires *Entelli* interpretantur. Ego ipsius Daretis. Non sentis vires tuas in hoc certamine non fuisse easdem, quas habere solebas? Non tu hic idem eras, qui antea fuisti. Aeneas deo tribuit, ut hominem consolaretur, et addit: *cede deo.*

Dixitque, et proelia voce diremit. Odiosa repetitio antecedentium: *finem imposuit pugnae.* Pugnam cessavisse iam satis apparet, quum legimus: *haud passus longius iras procedere, Dareta eripuit.* Tum verum erat *dixit*, non *dixitque*, quod merito Heynium offendit. Wagnerus quidem explicat *que* significare rem statim consecutam. Sed Aeneas facto iam proelium diremerat. Dicta tantum pertinent ad Dareta mulcendum.

Iactantemque utroque caput. Homericum αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βαλλόνθ' ἑτέρωσε stat pro *iactantem.* Macrobius vidit *quassantem.* Heinsius coniicit *nutantem.* Displicebat ei *iactantem* ob sequens *eiectantem.* Heinsius recordabatur Silium sic esse locutum. Et Silius VI. 233. *Arduus ille super tumidis cervicibus altum Nutat utroque caput.*

Mixtosque in sanguine dentes. Med. a manu prima *mixtoque.* Idque Heinsio arridet, et probat Wakefieldus. Ac videtur habere aliquid exquisiti. Wagnerus vulgatum praefert, quia non *sanguis dentibus*, sed *dentes sanguini* sunt mixti, et affert Ovid. XII. Metam. 266. *Cumque atro mixtos sputantem sanguine dentes.*

Ducunt ad navis; galeamque ensemque vocati
Accipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
Nate dea, vosque haec, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ora iuvenci,
Qui donum adstabat pugnae; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus,
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super talis effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo; hic victor cestus artemque repono.

Sed, quod ad significationem attinet, eodem redit, sive legatur *dentes sanguine mixti*, sive *sanguis dentibus mixtus*. Sanguis et dentes permixti sunt. Quamquam *cruor* et *sanguis* differant, miror tamen Virgilium prius dixisse Daretem eiectasse *cruorem*, tum dentes mixtos in *sanguine*. Magis concinnum fuisset eiectasse *cruorem* et mixtos in *cruore* dentes. Hoc metro dedisse videtur. Nam *dentes mixtosque cruore* durum est. Caeterum Virgilio et locum Pindari ante oculos fuisse existimo. Erotianus hunc locum partim servavit, tractatum ab Heringa in Observ. cap. 14. ἐξέπτυσε κεκραμέν' ἐν αἵματι. Deest ibi aliquid in praecedentibus ad sensum perficiendum. Heringa putabat simile fuisse Virgiliano. Atque hic memini Aelianum alicubi narrare, pugiles saepe dentes in sanguine mixtos, ne vulnera faterentur, deglutire solitos.

Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis. Hominis anima *melior et illustrior* est victima, quam bovis. Eryci, magistro Entelli, gratior esse debuit victima Dares tam gloriosus. Speraverat Entellus se daturum animam adversarii iactantis. Scribendnm puto *meliore animam pro morte*. Contentus esto victima bove. Dignus eras meliore. Aeneas prohibuit. Sic est in Ovidio Fast. VI. 162. *Hanc animam vobis pro meliore damus.* Ibi exta *porcae* pro extis *pueri* dantur. Neque miramur Entellum, ira etiam incensum, ita loqui. Virgilius XII. 296. *Hoc habet: haec melior magnis data victima divis.* Homo in ara occiditur, in qua victima erat immolanda.

Protenus Aeneas celeri certare sagitta
Invitat, *qui forte velint*, *et praemia ponit*;
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit, et volucrem traiecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, deiectamque aerea sortem
Accepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
In medios telum torsisti primus Achivos.

Qui forte velint, *et praemia ponit*. Cur dubitaret, an futuri essent, qui sagitta vellent certare? Pro *ponit* in Gud. MS. *dicit*. Non hic est error scribentis, sed consilium interpolatoris novi, qui putavit hoc esse exquisitius.

Ingentique manu malum de nave Seresti Erigit. Coniiciunt *ingentique manus*, scilicet manus Aeneae; et *ingentemque*. Wagnerus iungere vellet *ingenti manu*. Et omnia, ait, in heroibus finguntur ingentia. Hic autem declaratur ingens vis et robur corporis in manuum operibus conspicuum. Servius accipit de *magna multitudine*. Vix illud Latinum est. Neque hic placet *ingens manus* Aeneae, tamquam herois. Deorum et heroum *manus magnae et ingentes* alia ratione dicuntur: neque Aeneas erat deus, neque heros, qualis v. c. *Hercules*, *Portunus*, *Tiberinus*. De his et similibus inveniuntur *manus ingentes*. Vide Burmannum ad Albinovani Eleg. I. 224. Si Virgilius Aenean finxisset, tamquam Herculem alterum, inusitato corporis robore et magnitudine excellentem, facile ferrem. Ita Aeneid. XI. 556. de Metabo, qui natam *dextra ingenti* trans fluvium librabat. Quare equidem mallem, quod Bothio in mentem venit, *Ingentemque manu malum*; quod cur ferri non possit ob sequens *malo ab alto*, ut putabat Wagnerus, non video. Nam *ab alto malo* non differt *ab summo malo*, a cacumine mali. Forma non dissimili Statius Achill. I. 487. *Ingentemque manu curvaret Delius arcum*.

Hyrtacidae. Quum Virgilius postea Nisum nominabat Hyrtaciden, non cogitabat, id nomen iam a se fuisse occupatum.

Extremus galeaque ima subsedit Acestes,
Ausus et ipse manu iuvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per coelum nervo stridente sagitta
Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus iamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Iam vacuo laetam coelo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.

Iuvenum tentare laborem. Cod. Mediceus a manu prima *iuvenem.* Heinsius non vidit. Alioquin sine dubio commendasset. Et commendari potest, tamquam multo exquisitius. Ipse Heinsius ad Ovidium de hoc adiectivo saepe egit.

Volucris diverberat auras. Med. *deverberat.* Donatus *alas*, nempe columbae. Sed ita, pro *et venit*, scribendum esset *ut venit*, quod animadvertit Heynius.

Infigitur. D'Orvillianus *infringitur.* Heynius appellat lapsum non infelicem.

Tum rapidus iamdudum arcu contenta parato. Wagnerus desiderat Virgilianam structurae facilitatem et elegantiam. Maluisset: *fratre Eurytion in vota vocato*, nisi praecederet *parato.* Igitur credit Virgilium haec in emendandis reliquisse. Mihi non vero simile videtur, poetam in re adeo minuta haesisse. Quam facile erat: *At rapidus, iamdudum arcu contenta parato Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit: Tum vacuo laetam coelo speculatus et alis Plaudentem, nigra figit sub nube columbam.*

Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Aetheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes:
Qui tamen aerias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
Hic oculis subitum obiicitur magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.

Vitamque reliquit in astris Aetheriis. Schraderus Observ. I. 3. coniicit *in auris.* Idem conieceram, motus etiam loco Quintiliani, Declam. XIII. pag. 278. *apis in altum tollitur, vitamque in aura relinquit.*

Fixamque refert delapsa sagittam. Variavit Seneca Hippol. 815. *Aut si tela modo spargere Partico In coelum placeat; nulla sine alite Descendent, tepido viscere condita.*

Ostentans artemque pater arcumque sonantem. Bene Heinsius ex optimis MSS. Alia *artem pariter.* Acestes autem et peritiam arcus tractandi, et ipsam arcus praestantiam ostendit. Ea praestantia cernitur in sonitu. Sonant omnes, sed alius alio melius.

Magnoque futurum Augurio monstrum. Monstrum nunc accidit, et *est* augurium, non *futurum est.* Aeneas quoque *omen non abnuit.* Nemo unquam sic locutus est, nec loqui potuit. Scribendum: *magnoque futuri Augurio monstrum.* Obiicitur oculis subitum monstrum, et quod erat pro magno augurio rerum, quae acciderent. Statius VI. Theb. 935. sq. locum Virgilii ante oculos habebat. Aliquis sagittam in arborem dirigit. Sagitta retro repercussa fere in pharetram dirigentis redit. Statius haec praemisit: *Fata patent homini: piget inservare, peritque Venturi promissa fides. Sic omina casum Fecimus.* Possumus, ait, si modo animum advertimus, futura ex omnibus cognoscere: sed ex ominibus facimus casum. Sic perit *fides venturi*, ut Virgilii *augurium futuri.* Duces apud Statium varie interpretantur: *penitus latet exitus ingens, Monstratumque nefas. Uni remeabile bellum Et tristis domino spondebat arundo recursus.*

Seraque terrifici cecinerunt omina vates. Si Virgilius augurium explicavisset, ut fecit Statius, sciremus quid voluisset. Nunc interpretes variis modis explicant. Rem sic se habere puto. Aeneas pro laeto omine accepit. Itaque Acesten magnis muneribus eximie cumulavit. Acestes erat Troianus. In sagitta Acestae, quae in nubibus arsit, spectabatur gloria

Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuisque recessit
Consumta in ventos: coelo ceu saepe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis haesere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Aeneas; sed laetum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honorem.
Ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
Cratera impressum signis, quem Thracius olim

Troianorum in Sicilia, seu Troianae posteritatis, hoc est, Romanorum. Ingens exitus postea docuit. Vates, non sine terrore audientium, diu post omina illa in carminibus suis memoravere, et gloriam Romanorum, sed non sine multa caede ac sanguine parandam, praedixerunt. Virgilius, credo, respicit antiqua vatum Romanorum carmina, qualia olim multa ferebantur, inprimis carmina Marcii. Hunc Marcium iam vixisse puto brevi ante bellum Punicum primum. Livius XXV. 12. fragmenta duorum carminum servavit. In uno praedixit cladem Cannensem. Eundem opinor cecinisse de bello Punico primo. Huius autem belli praecipua sedes fuit Sicilia. Nec dubito, quin Marcius omen illud de sagitta Acestae ex Graeco aliquo poeta acceperit; Virgilius vel ex eodem Graeco, vel ex ipso Marcio sumere potuit. Alibi plura de Marcio dixi. Repetam hic versus illius ex Livio in hexametrum genus a me redactos: *Cannam Romane, admoneo, fuge Troiugena amnem. Ne te conserere in campo Argivi Diomedis Pugnam alienigenae cogant, et cernere ferro. Sed neque tu credes mi, donec sanguine campum Compleris, tuaque occisa amnis millia multa Frugifera ex terra in magni ponti ferat aequor. Piscibus alitibusque ferisque colentibu' terras Iis fuat esca caro tua. Enim mihi sic Iovi fatu' est.* Virgilius talia de Sicilia videre potuit. Vates autem cecinerunt *sera omina*, *serius*, diu postquam hoc in Sicilia acciderat. Ita Silius VI. 290. *pii vates — nos violasse manu seris monuere periclis.* Simile exemplum e Valerio Flacco attulerat Wagnerus. Servius *sera* interpretatur *gravia.* Nonnulli recentiores eam significationem deinde ex Servio propagaverunt. Falso, ut exempla inspicientibus apparebit.

Anchisae genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnis victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion praelato invidit honori;
Quamvis solus avem coelo deiecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque impubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade age, et Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo

Nec bonus Eurytion praelato invidit honori. Marklandus in Epist. Crit. pag. 106. emendat *honoris.* Posses etiam *praelato invidit honore:* invidit Acestae, *praelato in honore*, quod ad honorem attinet. Sic certe Livium accipiebat Gronov. II. 40. *non inviderunt laude sua mulieribus viri.* Ubi Drakenborchius tamen neque Livium neque aequales sic loqui arbitratur. Adde Cortium ad Lucani VII. 798. *Invidet igne rogi miseris.* Sed in Virgilio nihil mutare praestat. Nam *honos Acestae* praelatus est *honori Eurytionis.* Aeneas praetulit honorem Acestae honori Eurytionis. Potuisset Virgilius *praelato invidit honorem*, ut omnes veteres dixisse affirmat Quintil. Instit. IX. 3. Vide et Heynium et Wagnerum.

Fidam sic fatur ad aurem. MSS. quaedam *in aurem.* Non invenustum vocat Heinsius. Burmannus distinguit, ut *in aurem* sit aliquid insusurrare, ne alii audiant, *ad aurem*, ad fidum hominem, quem dicto pariturum sciebat. *In aurem dicere* minus significat, nempe *clam aliquid dicere cuicunque*, ne alii audiant. Quare raro epitheton additur. *Ad aurem*, *apud aurem* dicere saepe additum habet epitheton, et significat, *dicere rem gravis momenti*, quum alii non adsunt. Ita saepe Tacitus. Si veteres hoc discrimen observaverint, diceres Virgilium scripsisse *in aurem.* Nam neque soli erant Aeneas et Epytides, neque res tanti momenti, ut ab omnibus audiri nollet. Nisi eos subito spectaculo percellere voluerit.

Infusum populum, et campos iubet esse patentis.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntis
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona.
Cornea bina ferunt praefixo hastilia ferro;
Pars levis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies iuvenum, duxit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus; tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis; vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;

Omnibus in morem tonsa coma pressa corona. Heynius explicat *coronati*, corona super galeam imposita. Comam tamen vel sic a corona, (non a galea) *pressam* dici, quatenus haec caput ambiebat. Equidem arbitror *pressa* hic longe aliud significare. *Premere comam* est *fluentem coercere*, colligare. Coma alioquin subter galeam per humeros fluitaret. Ramulus olivae impediebat. Virgilius Georg. I. 157 *ruris opaci Falce premes umbras.* Servius: *coartabis*, *compesces.* Aeneid. IV. 147. *mollique fluentem Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro.* Ita Quintilianus Instit. X. 1. figurate Homerum appellat *laetum ac pressum*, quod vere ex Virgilio et eleganter interpretatur Gesnerus.

Flexilis obtorti per collum circulus auri. Gros de Boze Explicat. Inscript. Taurob. pag. 34. volebat *obtorti et:* vix enim aliter versum intelligi posse. Fallitur, inquit Hemsterhusius: »Sensus est integer, nulloque supplemento, quod numerum corrumpit, fulciendus.''

Una acies iuvenum. Mallem *prima.* Opponitur *cetera pubes.* Haec etiam erat *acies*, sed extrema. Silius XV. 715. *Procerae stabant Celtarum signa cohortes, Prima acies.*

Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcher, Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidae, veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
Lustravere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris, rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversi spatiis, alternosque orbibus orbes
Impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis:
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum caecis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi

Trinacriis. Pleraque MSS. *Trinacriae*, etiam Medic. Latinum est *pubes Trinacriae*, ut Aeneid. VIII. 120. *Dardaniae duces.* Sed loci sententia aliud poscit.

Diductis solvere choris. In Med. et aliis nonnullis legitur *deductis.* Recte Wagnerus alterum edidit. Agmina solvuntur, choris in varias partes diductis, discretis.

Adversi spatiis, alternosque orbibus orbes. Alii ex aliis MSS. *Adversis spatiis alternisque orbibus.* Wagnerus hoc bene repudiavit et propter sonum minus gratum, et Latinitatem non adeo poeticam.

Terga fuga nudant. Fugiendo, dum fugiunt. Male alii *fugae.* Vide Wagnerum.

Mille viis habuisse dolum. Parrhas. *mille dolis habuisse viam.* Minus ornate.

Falleret indeprensus et irremeabilis error.
Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et proelia ludo,
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant.
Hunc morem cursus atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.
Albani docuere suos; hinc maxima porro
Accepit Roma, et patrium servavit honorem;
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.

Carpathium Libycumque secant. Hic in multis MSS. additur *luduntque per undas.* In optimis MSS. desunt ea vocabula. Aptum caeteroquin verbum Grammaticus legerat, siquidem cursus iste proprie *lusus Troia* appellatur.

Hunc morem cursus. Alii *hos cursus.* Meliora MSS. *hos* omittunt. Pronomen ter in uno versu ita positum, ut ubique sub ictum cadat, merito offendit Wagnerum. Praeterea poetae sic loqui solent, quum rem aliquam magna cum vi proponunt. Nulla autem vis significatur in simplici moris alicuius commemoratione. Aliud est, ubi ipse Euander Aeneid. VIII. 185, animo erga Herculum grato commotus, dicit: *non haec solemnia nobis, Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram.*

Retulit. Instauravit, eosdem cursus egit. Ovidius Fast. IV. 144. *texit sua corpora myrto. Tuta fuit facto: vosque referre iubet.* Claudian. Laud. Stilich. I. 328. *Neglectum Stilicho per tot iam saecula morem Retulit.* Seneca Troad. 777. Virgilium respicit: *nec stato lustri die Solemne referens Troici lusus sacrum Puer citatas nobilis turmas ages.*

Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen. Hic mos cursus nunc dicitur *Troia; pueri*, quamquam Romani, dicuntur *Troianum agmen.*

Hic primum Fortuna fidem mutata novavit. Heynius: *mutata novavit*, pro *mutavit*, ornate. Latinum, credo, est: *Fortuna, mutata fidem, novavit. Novavit*, absolute, puta *res*, praesentem rerum statum fecit peiorem. Simili ratione dicitur *Fortuna turbavit.*

Dum variis tumulo referunt solemnia ludis:
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam;
At procul in sola secretae Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
Pontum adspectabant flentes. Heu! tot vada fessis
Et tantum superesse maris! vox omnibus una.
Urbem orant; taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Coniicit, et faciemque deae vestemque reponit:
Fit Beroe, Tmarii coniunx longaeva Dorycli;

Nulli visa, cito decurrit tramite virgo. Signum distinctionis melius abesset. Decurrit, in terram venit, et a nemine conspiciebatur.

Et litora lustrat. Heynius malebat *ut litora lustrat.* Merito Wagnerus reiicit.

Vox omnibus una. Omnes referunt ad vocabula *tantum maris superesse!* Fortasse melius iungentur, *vox omnibus una: urbem orant*, ut una omnium vox sit *urbem orantium.* Iris eam vocem mox arripit, facitque orationis argumentum.

Coniicit, et faciemque deae vestemque reponit. In duobus MSS. *coniecit*, quod mihi non displicet. *Coniecit*, et, postquam coniecerat, statim reponit. Potuisset alioquin Virgilius: *Coniicit atque deae faciem vestemque reponit.*

Tmarii coniunx longaeva Dorycli. Nomen Dorycli iam apud Homerum in Iliade II. invenitur. Erat filius nothus Priami, ab Aiace in bello Troiano occisus. Idem nomen apud alios memoratur. Vide interpretes ad Valerium Flaccum, II. 149. Apud poetas Romanos, ut hic, nihil in eo veri est. Virgilius sumsit, ut Beroe haberet maritum. Beroe vs. 646 vocatur *Rhoeteia*, hoc est, Troiana. Habere potuit maritum ex Thracia. Et erant fortasse connubia, et alia necessitudo, inter Thracas et Troianos. Filiam Priami uxorem habebat rex Polymnestor. Sed

Cui genus et quondam nomen natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miserae, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
Infelix, cui te exitio Fortuna reservat?
Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
Cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa,
Sideraque emensae ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quis prohibet muros iacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoste Penates,
Nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam

Doryclus iste Troiae habitavit. Uxor, sive maritus ante obsidionem sive in expugnatione interierit, fuit inter comites Aeneae. Ita Virgilius nihil contra veri similitudinem finxit.

Cui genus et quondam nomen natique fuissent. Interpretantur *genus*, *nomen et natos* fuisse causam, cur Iris Beroen simulaverit. *Cui fuissent* adeo, pro *cum ei fuissent.* Versus tamen est non elegans, et quo facile careamus. Nec video, an *genus* et *nati* satis differant. Tum credibile est et alias matronas habuisse maritos et filios. Iris eam simulasse videtur, et quod nunc aberat, aegra scilicet, ut narratur vs. 651, et quod aetatem habebat maxime provectam.

Sideraque emensae ferimur. Nonnulli Codices *ferimus*, *tulimus.* Et hoc esset facilius. Licet *patimur* magis usitatum. Valerius Flaccus V. 197. *Tot freta*, — *tot* — *sidera passis* — *fave.* Conf. et ibi Burmannus, et ad Ovidii Amor. I. IX. 13. *Sidera* dicit pro *tempestates.* Vide eundem ad Ovidii Metam. V. 281. et Schulting. ad Senecae Suasor. III. Oratio autem sic ordinanda: *Cum emensae omnia freta et omnes terras*, *patimur tot saxa inhospita et sidera.*

Quis prohibet muros iacere, *et dare civibus urbem?* In Gothano tantum erat *Quis prohibet muros?* Wagnerus edidit *quis*, alii *quid.* Heinsius ad Ovidii Heroid. X. 88. ubique *quid vetat*, *quid prohibet*, praefert, et in Virgilio ex fide optimorum Codicum sic esse scribendum dicit. Ad ipsum Virgilium nihil annotavit. Si exempla consideres, longa plura ostendunt *quid.* Et *quid* mihi videtur vehementius. *Nihil* prohibet, plus significat, quam *nemo* prohibet.

Hectoreos amnis, Xanthum et Simoenta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
Ardentis dare visa faces. Hic quaerite Troiam;
Hic domus est, inquit, vobis. Iam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor arae
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.
Haec memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et iacit. Arrectae mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroe vobis, non haec Rhoeteia, matres,

Hectoreos amnis. MSS. quaedam *manes*, literis errore scribentis transpositis. Amnis *Hectorei*, mire dictum pro *Troiani.* Aliud est *Hectorei socii*, nam revera fuerant Hectoris socii. Maluissem *Dardanios* vel *Pergameos.*

Hic domus est, inquit, vobis. Quid, si *esto* scribamus? Hic quaerite Troiam, hanc Siciliam facite vobis domum. Cassandra non poterat dicere, hanc *esse domum*, nisi mentiri vellet. Et matres Troianae postea haerent *inter amorem praesentis terrae fatisque vocantia regna.*

Iam tempus agi res. Puto haec verba etiam Cassandrae tribuenda. Solae estis. Incendite naves. Utimini occasione. Continuat Beroe: Et nihil obstat, quominus statim istis prodigiis pareamus; en quatuor arae. Pro *agi* Codex Rom. et alii *agit.* Schol. Statii Theb. V. 140. *agit rem.* Sed verba huius Scholiastae saepe corrupta sunt in citandis poetarum exemplis; et in ipso Statio, qui Virgilium respexit, potius legerim: *dum tempus agi rem, Consulite: en validis spumant eversa lacertis Aequora.* Tempus *rem agit*, longe aliud significat, quam *tempus est rem agi.* Hoc: iam opportuna adest occasio rei gerendae, quam nisi accipiamus, postea sero revocabimus. Ita Claudian. Rapt. I. 218. *rem peragi tempus.* Tempus *rem agit*, vel *affert*, vel *ipsum agit*, efficit, nobis quiescentibus, *res ipsa*, *sponte*, *sine opera nostra*, *perpetrabitur.*

Non Beroe vobis. Multi Codd. *nobis.* Melius. Et tam Pyrgo erat Troiana, quam, quas alloquitur, neque ipsa minus quam aliae naves incendi cupiebat.

Est Dorycli coniunx. Divini signa decoris,
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Quis voltus, vocisque sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
Aegram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisae inferret honores.
Haec effata.
At matres primo ancipites oculisque malignis
Ambiguae spectare ratis miserum inter amorem
Praesentis terrae, fatisque vocantia regna:
Quum dea se paribus per coelum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitae monstris actaeque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Coniiciunt. Furit immissis Volcanus habenis

Haec effata. In Puget. legitur *effata.* D'Orvil. *haec est fata.* In Gothan. deerat hemistichium. Credo esse additamentum Grammatici. Nec requiritur, imo elegantius abesset. Ita et Heynius opinatur.

Focis penetralibus. Ea pars litoris, in quo stabat Aeneae classis, habitata fuisse videtur a Siciliensibus. Erant ibi domus. Beroe in una domuum aegra iacebat. Ex his igitur domibus rapuere ignem. *Foci penetrales* etiam legitur apud Catull. LXVIII. 102. *Ad quam tum properans fertur simul undique pubes Graeca penetrales deseruisse focos. Penus* est locus interior, ut in templo Vestae, et in aedibus privatis, ubi recondebatur annona, ubi erat focus et dei *penates.* A *penus* est forma producta *penitus*, *penitro*, *penitralis. Penus*, ait Scaevola apud Gellium N. A. IV. 1. *quod non in promptu sint* (quae reconduntur), *sed intus et penitus habeantur.* Melius profecto quam Cicero de Nat. Deor. II. 27. Ut autem in eo litore erant aedes Siciliensium, ita videntur fuisse et arae Neptuni, in quibus sacra fiebant quotidiana. Virgilius hoc de suo tempore, certe de tempore diu post Aenean sumere potuit. Sicilienses coloni in variis oris ad mare et templa et aras condiderant.

Furit immissis Volcanus habenis. Perverse imitatur Sulpitius Severus Hist. pag. 563. *Totis habenis regnabat incendium.*

Transtra per et remos, et pictas abiete puppis.
Nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert navis Eumelus; et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miserae cives? non hostem, inimicaque castra
Argivum; vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius: galeam ante pedes proiecit inanem,

Pictas abiete puppis. Interpretantur *puppes ex abiete*, quae habebant in prora pictum parasemum, imaginem, figuram, unde navis nominabatur. Sed Virgilius totam navem per partes indicavit, *transtra*, *remos* (latera) et *puppim.* Ergo et *puppis* proprie est accipienda. Et puppis *picta* habet deos tutelares. *Abiete* minus eleganter inter *pictas* et *puppes* ponitur. Videntur enim *pictae ex abiete*, quod ineptum. Idem Schradero displicuit, corrigenti *factas*, *textas*, *aggere.* Corruptum puto *abiete.* Quid sit scribendum, non video.

Vestras spes uritis. Rottend. *spes vestras uritis.* Fieri potest, ut Virgilius turbatam Ascanii mentem in metro duriore ostendere voluerit. Caeterum compara Ovid. Metam. XIII. 94. *puppes, spem vestri reditus.*

Galeam ante pedes proiecit inanem. Ut scilicet a mulieribus agnosceretur. Hirtius de B. Afric. 16. *Tum miles:* iam me, qui sim, intelliges. *Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset.* Servius *galeam inanem* explicat *concavam*, *vacuam*, sine capite. Burmannus, dicens Horatium I Carm. XVIII. ita *larvam* appellare *vacuum verticem*, sententiam poetae non perspexit. Ego semper putavi illud *inanem* habere aliquid ridiculi. Apparet ex Serviano *sine capite.* Et tamen ita est. Nam *inanis galea* opponitur *plenae.* Silius X. 146. *Ense metit rapido; plenamque (heu barbara virtus!) Abscissi capitis galeam, ceu missile telum, Conversis in terga iacit.* Statius Theb. IX. *Interdum galeasque rotat per nubila plenas.* Ioseph. Iscan. B. Troiano V. 252. *in auras Contorquet plenum galea caput.* Sic Claudian. Rapt. III. 218. *galeam implet*, pro *capiti imponit.* Ridiculum, inquam, epitheton *inanis*, quia coniunctum est cum cogitatione galeae *plenae*, et Ascanius ipse galeam *cum capite* proiicere non poterat. Invenio

Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
Ast illae diversa metu per litora passim
Diffugiunt; silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt. Piget incepti, lucisque; suosque
Mutatae agnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
Sed non idcirco flammae atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.

quidem apud Ovidium Fast. IV. 209. *Pars clypeos rudibus, galeas pars tundit inanes.* Sed ibi hoc positum, ad maiorem vim sonitus indicandam, ut brevi ante dixerat *inania tympana*, et proverbio significatur: *inania dolia plurimum strepunt.* Pro INANEM Virgilius scribere potuit AENAM. Ovid. Metam. VII. 121. *galea tum sumit aena Vipereos dentes.* Apud Homerum saepe χαλκείῃ et χαλκοπάρῃος.

Sicubi concava furtim Saxa, petunt. MS. Witt. *surgunt*, pro *furtim.* Heynius vocat errorem non infelicem. Iungenda autem, quod nemo non videt, *furtim petunt saxa*, sicubi *sunt saxa concava.* Neque ullum distinctionis signum apponam.

Suosque Mutatae agnoscunt, excussaque pectore Iuno est. Iuno, quae pectora Troadum *intraverat*, nunc *excutitur.* Vide interpretes ad Silii III. 697. Silius saepe Virgilium hic imitatur. Loca indicavit Wagnerus. Idem alia forma adhibuit, et *mentem* ipsam appellavit *excussam*, II. 592. Perspicua etiam est imitatio Claudiani Eutrop. II. 518. *Mutati stupuere diu, sensuque reducto Paullatim proprii mirantur monstra furoris.*

Lentusque carinas Est vapor. Ovid. Metam. II. 811. *herbis — Quae neque dant flammas lentoque vapore cremantur.* Vide Heinsium.

Nec vires heroum. Nulla, ut videtur in Cod. varietas; tamen *heroum* non esse verum arbitror. Omnes sine dubio Troiani summas vires intenderunt, ut incendium restinguerent. Exemplo fuit Aeneas, et caeteri duces. Troiani nusquam *heroes*, neque duces, in simplici narratione, cuncti *heroes* appellantur. Melius, credo, legeretur vel *vires humanae*, vel *vires Teucrorum.* Neutrum a vulgata lectione multim abit, utrumque aptiorem praebet sententiam. Non *vires humanae:* itaque Aeneas vocat auxilio deos.

Tum pius Aeneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Iupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam evadere classi
Nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix haec ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum et campi; ruit aethere toto
Turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris;
Implenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora; restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, servatae a peste carinae.
At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis nunc illuc pectore curas

Si nondum exosus ad unum Troianos. Silius VI. 102. *si culmina nondum Tarpeia exosus damnasti sceptra Quirini, Extremas Italum res Ausoniamque ruentem Adspice.*

Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra. Cod. Vratisl. *tua meque obrue dextra.* Wakef. malebat *me mitte.* Recte Wagnerus pronomen ex *mereor* repetendum iudicat. Postrema pars versus in uno Cod. Hamburg. deest.

Effusis imbribus. In Goth. *nubibus.* Elegantius, quia mox sequitur *turbidus imber.*

Nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas Mutabat versans. Primum dubitari potest, an fortasse scribendum sit *ingenti.* Curae *ingentes* universe dicuntur, de omni variarum curarum mole, quando non diserte additur, quae res praecipua causa sit. Ita mox sequitur: *Tum vero in curas animum diducitur omnis.* Aen. I. 208. *curisque ingentibus aeger Spem voltu simulat, premit alto corde dolorem. Ingenti pectore* est idem, quod Aeneid. IV. 448. *magno persentit pectore curas. Magnum* et *ingens* est Aeneae pectus, qui necessitatem fati praeponebat praesenti vitae otio. Deinde videndum, quid sit *mutabat versans curas.* Heinsius ad Ovidii Metam. XIII. 937. dictum pu-

Mutabat versans: Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira
Magna deum, vel quae fatorum posceret ordo.
Isque his Aeneam solatus vocibus infit:

tat, ut qui *latus mutant.* Sed *latus* ipsi mutamus, cubantes modo in dextram, modo in sinistram partem. Aeneas autem mutat *curas.* Heynius *mutat versans* dictum censet pleniore ore pro simplice *versat.* Ergo, quasi legeretur *versat et mutat*, vel *mutat et versat.* Sed sic alterum utrum satis otiosum est. Neque usquam inveni coniunctum *versans*, semper solum, *versat curas in pectore*, vel *iactat.* Aeneid. I. 227. *tales iactantem in pectore curas;* I. 657. *nova pectore versat consilia.* Adde quod *curas mutare* significat etiam *aliis post alias curis sollicitari*, magna curarum serie vexari. Hic autem *unae* erant curae, maneret an abiret. In eo unice haerebat. Veteres in tali dubitatione, utrum ex duobus eligant, vulgo utuntur imagine *lancis.* Unicus Terentii locus pro multis est. Legimus Andriae I. v. 31. *Dum in dubio est animus, paullo momento huc illuc impellitur.* Talem imaginem Virgilio hic ante oculos fuisse obversatam, apparet ex vocabulis *nunc huc nunc illuc*, eumque scripsisse puto NVTABAT pro MVTABAT. *Nunc huc ingenti nunc illuc pectore curas Nutabat versans.* Curas in pectore ingenti versabat, et animo dubio nunc huc nunc illuc *nutabat*, *inclinabat.* Ita plane Ovidius Metam. X. 375. *Sic animus vario labefactus vulnere nutat Huc levis atque illuc, momentaque sumit utroque.* Adde Valer. Flacci VII. 153. *His ubi nequidquam nutantem Colchida curis Iuno videt.* Statius Theb. VIII. 614. *Nutat utroque timor, quemnam hoc certamine victum, Quem vicisse velint.*

Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira. Orationem facies lenius progredientem, mutando: *Et responsa dabat.* Tum Nautes, quem Pallas docuit, et qui responsa dare solebat in dubiis rebus, easque vel ira deorum vel fato accidere interpretabatur, iste igitur Nautes Aenean sic alloquitur. *Iram deorum* et *fatum* eodem modo distinxit Claudian. B. Get. 171. *seu fata vocabant Seu gravis ira deum.*

Isque his. Pronuntiandum *hiis.* Deerat autem totus versus in MS. Hugen.

Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur.
Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium et coniunge volentem;
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
Longaevosque senes, ac fessas aequore matres,
Et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige; et his habeant terris sine moenia fessi:
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
Talibus incensus dictis senioris amici;

Quo fata trahunt. Ita saepe Valerius Flaccus, ut III. 220. *Cyzicus hic aciem vanis discursibus implet, Fata trahens.* Ubi scribendum potius *implet: Fata trahunt.* Fata eum iam trahebant. Iam morti erat destinatus.

Superanda omnis fortuna ferendo est. Verbum *est*, in nonnullis MSS. non invenitur. Wagnerus distinguit, fortuna ferendo *superanda*, esse generalem sententiam, *superanda est*, referri ad rem praesentem. Credo rem sese ita habere, et multa in veterum scriptis ad hanc rationem esse mutanda. Nam imperiti librarii verbum substantivum saepe intruserunt.

His habeant terris sine moenia fessi. Maluissem aliud adiectivum, quia praecedit *fessas aequore matres.* Potuisset *lassi.* Sic vocabula saltem essent diversa.

Urbem appellabunt permisso nomine Acestam. Servius explicat *permisso ab Acesta.* Heynius, *Acestae esse permissum*, urbem de suo nomine appellare. Igitur *permisso ab Aenea.* Melius. Aeneas cedebat honorem ingentem Acestae. Erat enim vere ingens honos κτίστων, qui post mortem saepe ut divi colebantur. De nomine coloniae dando non semel oriebantur discordiae, quas interdum sic evitabant, ut Apollo consultus responderet se esse conditorem: hoc narravit Diodorus XII. pag. 501. de Thuriis. Fortasse hinc oppidum in Sicilia *Νωνύμνα*, *urbs sine nomine* dicta, quia de nomine non conveniebant. Hic Nautes senior Aenean admonuit, nomen urbis permitteret Acestae. Lactantius Institut. I. 22. aliam caussam addidit: *Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cum conditae urbi Acestae hospitis nomen imposuit, ut eam postmodo laetus ac libens Acestes diligeret, augeret, ornaret.* Dixerat Nautes: *permitte nomen Acestae*, ut Horatius *permitte Divis caetera.*

Tum vero in curas animum diducitur omnis.
Et nox atra polum bigis subvecta tenebat:
Visa dehinc coelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et coelo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos iuvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas accede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
Tartara habent, tristesve umbrae; sed amoena piorum
Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quae dentur moenia, disces.
Iamque vale: torquet medios Nox humida cursus,
Et me saevus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat: et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Aeneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis;
Pergameumque Larem, et canae penetralia Vestae,
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Iovis imperium et cari praecepta parentis
Edocet, et quae nunc animo sententia constet.

Saevus equis Oriens afflavit anhelis. Valerius III. 213. *trepidam Phaeton afflavit ab alto Tisiphonen.*

Haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
Transscribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentisque;
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Aeneas urbem designat aratro,
Sortiturque domos; hoc Ilium, et haec loca Troiam
Esse iubet. Gaudet regno Troianus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat iura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Iamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos: placidi straverunt aequora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus;
Complexi inter se noctemque diemque morantur.

Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt Robora navigiis. Quod flammis *ambesum est*, non reponitur, sed *tollitur*, pro eo aliud integrum ponitur, *integrum reponitur.* Fortasse scribendum: *Ipsi transtra novant flammis ambesa*, *reponunt Robora navigiis.* Et *que* aberat in Voss. alt. Wall.

Robora navigiis. Perversa est in nonnullis distinctio: *navigiis aptant remosque rudentesque.*

Exigui numero. In Moret. *numeri.* Licet non verum putem, Latinum tamen est, diciturque de *militibus.* Conf. interpretes ad Sueton. Vespas. 6.

Sortiturque domos. Recte Wagnerus pro *sortitus* restituit, et vere explicat *Ilium* esse ipsam urbem, *loca* regionem.

Indicitque forum, et patribus dat iura vocatis. Duplex, ni fallor, regium munus. Iubet populum *convenire*, ut de variis rebus deliberet, indicit adeo concionem populi, et *convocat senatum*, et in senatu ipse dat iura, ius exercet cum senatu.

Placidi straverunt aequora venti. Tranquillitas stravit ipsum aequor. Fere ut Graeci: ἡ γαλήνη ἐστόρεσε τὴν θάλασσαν.

Ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile numen,
Ire volunt, omnemque fugae perferre laborem.
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
Tris Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Caedere deinde iubet, solvique ex ordine funem.

Ipsae iam matres, ipsi. Nonnulla MSS. et Nonius: *Ipsae iam matres, ipsae* Probat Heinsius. Et ego verum puto. Versus 770 *Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis* non obstat. Nam in masculino et cuncti significantur, viri et feminae, et masculinum praecessit *complexi inter se.* Atque illa: *quibus aspera quondam visa maris facies, et non tolerabile numen*, magis pertinent ad mulieres, quam ad viros senes. Erant in his, quos taederet magni incepti, et metuentes periculorum, sed metu maris solae mulieres leguntur correptae. Praeterea vis est in repetito *ipsae — ipsae.* Repetitio *ipsae — ipsi* minus grata accidit. Virgilius potuisset: *Ipsae iam matres, matres:* ut Silius XI. 462. *Hunc etiam mater, tota comitante sororum Aonidum turba, mater mirata canentem.* Praeterea *ipsi* hoc habet incommodum, quod in viris plus timoris ostenderetur, quam in feminis.

Non tolerabile numen. Alii Codd. *nomen.* Codices in tam parvo literulae discrimine non est quod moremur. Heynius *nomen*, Wagnerus *numen* praetulit. Praefero *nomen.* *Numen Maris* (nam si *Mare* deus est, maior esse debet prima litera vocabuli) nusquam legitur, neque *Mare* tamquam divina persona proponitur. Si exta *in mare* porriciuntur, hoc fit non *Mari*, sed maris deo, Neptuno praecipue. Virgilius dixerat *aspera maris facies;* si voluisset deum, dixisset *Oceani facies*, vel alterius nominis, quod pro *deo* usitatum erat. Neque duplicem imaginem in eodem versu admittere possumus de eodem subiecto, faciem *aquarum* et numen *Aquarum.* Altera lectio *non tolerabile nomen* facilis est et Latina, sive accipias: cuius ne nomen quidem sine horrore audiebant, ut Ovidius Heroid. XIII. 53. *Ilion et Tenedos Simoisque et Xanthus et Ide, Nomina sunt ipso pene timenda sono;* sive construas; *quibus facies maris visa erat aspera et nomen non tolerabile*, quod fere idem est, *atque aliquid non tolerabile*, res non tolerabilis. In quo tamen illud *nomen* propriam vim non plane amittit, ut neque Graecum ὄνομα.

Solvique ex ordine funem. Bene quidem Wagnerus interpretatur *alium post alium* solvere. Sed non video

Ipse, caput tonsae foliis evinctus olivae,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis.
Certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.

caussam huius ordinis, nisi portus fuisset adeo angustus, ut una modo navis intrare et exire potuerit. Mallem *ex litore*. Frequens est *religare funem litore*, et *solvere ex* vel *ab litore*. Et in Cod. Walliano sic legitur.

Caput tonsae foliis evinctus olivae. Non conveniunt interpretes quid sint folia *tonsae olivae*. Wagnerus ad Georg. III. 21. explicavit: *decerptis maximis foliis folia minora eiusdem longitudinis esse relicta;* hoc velle Servium. Servius ad Aeneid. V. 556. *Tonsa*, *composita:* ad h. l. *comtae*, *minutis foliis;* ad Georg. III. 21. *minutis foliis compositae.* Equidem hic primum credo Servium non scripsisse *comtae*, sed *compositae:* deinde, ad Georgica, non *minutis foliis compositae*, sed *minutis foliis*, *compositae*. *Compositum* etiam omne illud dicitur, quod est *par et aequale*, *nitidum*, decorum, non diffluens, neque horridum. Tum *corona minutis foliis*, habens folia, quae minuerunt, totonderunt, cum cura composuerunt, ut folia non exstarent, sed aequali ordine caput ambirent. Et ipsae arbores in *tonsas* et *intonsas* discernuntur: *tonsae*, cura hominum in hortis coluntur, et externa species observatur: *intonsae*, sicuti natae sunt relinquuntur, neglectae. Annotavit quaedam Burmannus ad Quintil. Instit. VIII. 3. quibus adde Fronton. ed. Maii pag. 371. ubi comparat arbores cum muliere, quae, *ut magis freta est facie*, *ita facilius artem et capillum negligit: myrtum buxumque ceteraque tonsilia arbusta atque virgulta summa diligentia et studio radi*, *rigari*, *comi solita; humi reptare*, *aut ibidem haud procul a solo cacumina erigere: et illas intonsas abietes*, *neglectasque piceas caput aemulum nubibus abdere.* Ut *arbores*, ita *coronae* sunt vel *tonsae* vel *intonsae*. *Intonsas* gestant v. c. rustici, *tonsas* urbani et elegantiores. Hinc Statius Silv. IV. VII. 10. scripturus carmen tenue et exigui spiritus, minus comtum et elaboratum, figurate dixit: *nunc ab intonsa capienda myrto serta.* Nectere volebat ille amico suo corollam *myrti intonsae*, ex foliis myrti intonsis; Aeneas gestabat corollam ex foliis *olivae tonsis*. *Intonsa* corona adeo est *rudis*, negligenter plexa: corona *tonsa*, est composita, *eleganter plexa*, foliis ad eandem normam et magnitudinem tonsis.

At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, talisque effundit pectore questus:
Iunonis gravis ira, nec exsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Iovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec poenam traxe per omnem:
Reliquias Troiae, cineres atque ossa peremtae

Nec exsaturabile pectus. Praecedit *pectore.* Ergo Schraderus emendat *nec exsaturabile numen.*

Preces descendere in omnis. Servius *ad omnes.* Et observat, tam in vocabulo *omnes* quam in *descendere* significari preces etiam *humiles. Descendere*, ut *decurrere ad preces*, usitatius est, et significatio non plane eadem, quae est in *descendere in omnes preces. Descendit ad omnes preces*, qui cogitur spem in precando quosvis reponere — *descendit in omnes preces*, qui omnis generis preces tentat, modo has modo illas, haeret et fluctuat inter preces, quas cuius modi facturus sit.

Media de gente Phrygum. Servius: *urbem totius gentis potentem.* Hoc Burmannum retinere potuisset ab sua interpretatione *vilem plebem*, quod iure reprehendit Heynius.

Reliquias Troiae, cineres atque ossa peremtae Insequitur. Locus varie interpungitur et explicatur. Mihi dura videtur tot substantivorum coacervatio: *reliquias, cineres et ossa Troiae.* Tum *peremtae* hic nimis a *Troiae* divulsum est. Pro *traxe* in quibusdam MSS. *traxere*, et aliae corruptelae, unde facile conficias fuisse olim *traxisse*, ut habent et Medic. a. m. prima, et praeter Med. quatuor. Ita *nec* omitti debet, et omissum est: et vulgo editum, *poenam traxisse per omnem Reliquias Troiae: cineres atque ossa peremtae Insequitur:* Quid Virgilius scripserit, dictu difficile est. Scribere potuit, et multo elegantius, et cum gradatione quadam, ut vis furoris magis magisque crescere videatur: *Non media de gente Phrygum exedisse nefandis Urbem odiis satis est: poenam traxisse per omnem Reliquias ardet: cineres atque ossa peremtae Insequitur.* TROIAE ab ARDET literis transpositis non multum abit. Potuit ex *ardet* facile *Troiae* nasci, quia necessaria videbatur substantivi repetitio. Sed non est necessaria. Ac vide gradationem in nostra lectione: *urbem, reliquias, cineres et ossa, non satis est* exedisse, *ardet* traxisse, *in-*

Insequitur. Caussas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
Quam molem subito excierit. Maria omnia coelo
Miscuit, Aeoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit foede puppis; et classe subegit
Amissa socios ignotae linquere terrae.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi! liceat Laurentem attingere Thybrim!
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.
  Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis. Merui quoque; saepe furores
Compressi et rabiem tantam coelique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Aeneae mihi cura tui. Quum Troia Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus: Pelidae tunc ego forti
Congressum Aenean, nec dis nec viribus aequis,

sequitur cineres. Imago petita est a corpore humano, quod pestis et tabes *exedit*, cuius etiam reliquias consumere ardet, nec cineres et ossa relinquit. In *peremtae* recte intelligitur *urbis* ex praegresso *urbem* Troiam. Et gravius est *urbem de media gente Phrygum*, non addito Troiae nomine.

Liceat dare tuta per undas Vela tibi. Si Neptunus Veneri diceret: *Licet dare tuta per undas Vela tibi*, nihil reprehenderem. Nam Venus est patrona Troianorum: quod Veneri licet, licet Troianis. Heynius malebat *tuas*. Conieci *vela mihi*. Wagnerus interpretatur *tibi*, *per te*, tua opera, quantum per te licet. Sed exempla *tibi floret ager*, *tibi rident aequora*, huic nostro non sunt similia.

Nube cava rapui: cuperem quum vertere ab imo
Structa meis manibus periurae moenia Troiae.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi: pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi laeta deae permulsit pectora dictis:
Iungit equos auro genitor, spumantiaque addit

Nube cava rapui. Et periculo eripui, et longe ab acie alio transtuli. Vide Wagnerum, qui recte praetulit alteri scripturae *eripui.* Ego confirmaveram loco Livii IV. 28. *An deum aliquem protecturum vos rapturumque hinc putatis?*

Unus erit tantum. MS. Venetum et edd. *tamen,* quod Heynio placet. Heinsius volebat *tanto.* Repetita syllaba *um* offendisse viros doctos videtur. Forma versus est Enniana: *Unus erit, quem tu tolles ad coerula coeli.* Eundem ad verbum expressit Ovid. XIV. Metam. 814.

Iungit equos auro genitor. Iungit auro, pro *aureo curru,* non esse videtur Latinum. Si de *frenis* accipi posset, ferrem. Ita Claudianus dixit Eidyll. I. 86. *auro frenat equum. Aurum* pro variis instrumentis ex auro factis ponitur; pro *curru,* nondum inventum est. Neque ea significatio in usum venire potuit, quia res ipsa non exstabat, nisi in mente poetae alicuius, qui tribuit deo cuidam. Currus Neptuni fuerit totus ex auro solido: Virgilius talem descripsisset; non simpliciter appellasset *aurum.* Sic currum Solis descripsit Ovid. Metam. II. 107. et Propertius II. XXIII. 11. *Auro Solis erat supra fastigia currus.* Ad eam rationem *equos auro* significaret *equos aureos. Pocula, frena, clypeos,* similia, si nomines *aurum,* hoc intelligitur, quia revera sunt. In MSS. nonnullis legitur *iungit equos curru.* Ni sequeretur *curru,* verum dicerem. Variae sunt eruditorum coniecturae. Heinsius *auri,* quod erat apud Bedam, ut *auris* equorum intelligeretur; Burmannus *Fingit equos,* quod hic non esse Latinum recte animadvertit Wagnerus, cuius coniectura est: *Iungit equos Aura genitos.* Idem Burmannus ad Valerii Flacci VI. 710. dicit Pierium ostendisse, scribendum *pingit equos auro genitor:* quod tamen in Castigationibus Pierii non inveni. Neptunus *iungit equos,* sufficit; *curru* non requiritur, *auro* non Latinum est, *equi auro,* aurei, non tribuuntur Neptuno. Quis novit an in quibusdam MSS. non fuerit: *Auro iungit equos genitor?* Si haberem tale MS. statim

Frena feris, manibusque omnis effundit habenas.
Caeruleo per summa levis volat aequora curru.
Subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur aequor aquis, fugiuntque ex aethere nimbi.
Tum variae comitum facies; immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palaemon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Laeva tenet Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesaee, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.
  Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: iubet ocius omnis
Attolli malos, intendi brachia velis.

emendarem: *Haud mora, iungit equos.* Egregia sententia et Latinitate. Sic studium Neptuni, ut gratum faceret Veneri, indicaretur. HAVD MORA facile in AVRO corrumpi potuit.

Et senior Glauci chorus. Cur *chorus* Glauci dicitur *senior?* Servius: »Quia Glaucus fuerat *senex*, aut propter *spumarum colorem.*" Heynius: »Quia omnes omnino dei marini sunt *seniores*, quod docent theogoniae, quibus rerum origo ab aqua petebatur." Neutrum poeta dignum est, qui, quum Thetidi et Melitae aliisque comitibus laevam dederit, suum quoque locum Glauci choro, Palaemoni, caeteris destinasse videtur. Quare scribendum puto: *Et sequitur Glauci chorus.* SENIOR et SEQVITVR in MSS. oculos legentis facile fallunt. Ita apud Tibull. II. I. 87. *Ludite, iam Nox iungit equos, currumque sequuntur Matris lascivo sidera fulva choro.* Locus, si consideres, Virgiliano simillimus. Ovidius Metam. IV. 24. *Tu biiugum pictis insignia frenis Colla premis lyncum: Bacchae Satyrique sequuntur.* XI. Metam. 89. *Hunc assueta cohors Satyri Bacchaeque sequuntur.* Appul. VI. Metam. pag. 393. *Currum dea prosequentes lasciviunt passeres.* Virgilium ante oculos habuit Statius Achill. I. 54. *hyemes ventique silent, cantuque quieto Armigeri Tritones eunt, scopulosaque cete, Tyrrhenique greges circumque infraque rotantur, Rege salutato.* Idem Silv. II. II. 19. *levis hic Phorci chorus, udaque crines Cymodoce, viridisque cupit Galatea lavari.* Bothius Virgilium scripsisse putat: *Tum variae comitant facies.*

Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim. Scholiastes ad Statii Theb. X. 227. affert: *Aeneae tacitam pertentant gaudia mentem.* Miscuit, ni fallor, *Latonae tacitum pertentant gaudia pectus* ex Aen. I. 506.

Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
Cornua, detorquentque. Ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere iussi.
Iamque fere mediam coeli Nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautae:
Quum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris
Aera dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis, funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
Aequatae spirant aurae; datur hora quieti:
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi voltum fluctusque quietos
Ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam quid enim fallacibus auris,

Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans. Verum quidem est, quod Heynius in Excursu VII animadvertit, Palinuri memoriam in historiis harum rerum non fuisse obscuram, et poetam hac narratione nunc commode uti, ne extrema navigationis pars et traiectus e Sicilia in Italiam omni casu vacaret; Virgilius tamen caussam addere debuisset, cur Palinurus tam misero fato interierit. Quod supra legimus, *Unum pro multis dabitur caput*, vix sufficit.

Aenean credam quid enim fallacibus auris. Locus, quem Fabricius putabat unum esse ex obscurissimis. Donatus legebat: *quid enim fallacius austris Et coelo?* Heynius putabat scribi posse: *Aeneam credam, quid enim? fallacibus austris!* Bothius, Iahnio sequente: *Aenean credam — quid enim? — fallacibus austris Et coeli* sq. Cui coniecturae non dissimilis fuit, quam olim in Biblioth. Critica Nova Vol. I. pag. 131. proposui. Wagnerus probat vulgarem inter-

Et coeli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clavumque affixus et haerens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.

punctionem, et cum Heynio explicat: *quid enim* Aeneam credam auris, et quidem qui toties deceptus sim serenitate coeli! Concedamus *et* hic significare *et quidem*, vel ex interpretatione apparet, quam contorta progrediatur oratio. Melius esset: *Iam toties coeli deceptus fraude sereni.* Sed verba Palinuri habent amaram ironiam: Me iubes ignorare placidum salis vultum, me huic monstro confidere? Ironia egregie continuabitur, si reliqua sic mutemus; *Aenean credam, quid enim? fallacibus auris Et coelo, toties deceptus fraude sereni!* Verba *quid enim?* dicit Wagnerus, habent *vim affirmandi*, et significant, *nec aliter res se habere potest.* Ergo alienum ab hoc loco. Puto maxime convenire. Verba enim affirmant, sed ironice, igitur vehementer negant. Aenean credam auris, *cur non? certissime credam, ne dubita: quidni?* Iam Servius: *quidni? cur non?* Ipsa formula *quid enim*, si vere affirmat, non uno modo est explicanda, ut apparebit ex locis veterum apud Salmas. ad Tertull. de Pallio pag. 366, Graev. ad Ciceron. Verr. II. 23, et Burmannum ad Quintil. Instit. VII. 10. ut neque Graecum *τί γὰρ*, *πῶς γὰρ οὐ*. Si eadem formula *ironice affirmat*, hoc est negat, unam eandemque valde negandi vim habere videtur. *Serenum* autem sic solum ponitur pro *coelo sereno.* Claudian. IV. Consulat. Honor. 425. *quae fraus infida sereni.* Conf. Burmannus ad Valerii Flacci I. 332. Tum *credam auris et coelo*, ut Ovid. II. Metam. 378. *nec se coeloque Ioviqne credit.* Ipse Virgil. VI. Aeneid. 15. *Praepetibus pennis ausus se credere coelo.* Sic, ni fallor, locus hic obscurus recte illustratus est. Et Giffanius, ut video apud Burmannum, iam emendaverat *et coelo*, idque e libris MSS. In Epistola ad Canterum (ed. Gabbema Epist. Clar. Viror p. 645.) sic interpretatur: *Quid enim?* Credamne Aeneam ventis infidelibus et coelo, cum sciam varietatem coeli, et ipsemet saepe deceptus sim a coelo sereno, ab ipsa serenitate? Addit, *quid enim* male a Servio exponi, esse enim particulam *indignantis.*

Clavumque affixus et haerens Nusquam amittebat. Haec adumbravere Valerius Flaccus III. 37 sq. *Atque illum non ante sopor luctamine tanto Lenit agens divum imperiis; cadit inscia clavo Dextera, demittitque oculos, solataque puppis Turbine flectit iter.* Silius VII. 362. *Quam multa, affixus coelo, sub nocte serena Astra videt.* Ubi frustra Neander refinxit *intentus.* Si quid esset mutandum, mutarem *affixus clavo.*

Ecce deus ramum Lethaeo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus:
Et super incumbens, *cum puppis parte revolsa,*
Cumque gubernaclo, liquidas proiecit in undas
Praecipitem, ac socios nequidquam saepe vocantem.
Ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius aequore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat;

Ramum Lethaeo rore madentem. Valer. Flacc. VIII. 84. *Cunctaque Lethaei quassare silentia rami Perstat, et adverso luctantia lumina cantu Obruit.*

Cunctantique natantia lumina solvit. Burmannus coniiciebat *condit* vel *claudit*. Et sic Virgil. IV. Georg. 496. *conditque natantia lumina somnus.* Sed utrumque recte dicitur *solvit* et *condit*. Pendet ab imagine rei, quam sibi quisque proponit. Vide Heynium. Sed lumina *natantia* de morte usurpata videas, non de *somno*, nisi pro *morte* posito. In D'Orvill. est *luctantia*. Volebat nempe librarius *luctantia*. Eo quoque ducit *nutantia*, quod in aliis libris invenitur. Eleganter *luctantia*, quoniam Palinurus omni opera somno resistere studet. Fortasse scribendum: *super utraque quassans Tempora, cunctanti luctantia lumina solvit.* Non temere in Med. a manu prima *quassant*. Error, pro *quassans*.

Cum puppis parte revolsa, Cumque gubernaclo. Spuria esse arbitror. Si pars puppis esset revulsa, Aeneas et socii audivissent. Et mox Aeneas, sentiens navem fluctuantem, et videns magistrum esse amissum, ipse gubernaculo subit. Heynius ad VI. 1. ait se non dubitare, *novum clavum* ei, quem Palinurus in mare praeceps secum avellerat, esse substitutum. Aliquid, credo, ea de re dictum oportebat. Nam non parva res est, pars puppis et gubernaculum avulsa. Haec autem addita esse puto ab auctore episodii de Palinuro in Aeneide sexta. Caeterum Ovidius, qui in Metam. XIV. de rebus et itineribus Aeneae Virgilium ubique ante oculos habuit, hic nonnulla de suo adiecisse videtur. Facit enim Aenean, ex Sicilia profectum, legisse Inarimen, Prochytan, Pithecusas, et dextra praetervectum moenia Parthenopaea, laeva tumulum Miseni, venisse Cumas.

Difficilis quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant:
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium coelo et pelago confise sereno,

Difficilis quondam. Duo versus inficeti. Ut omittam *difficiles*, non satis vehemens epitheton de scopulis tam periculosis, et propter multa naufragorum ossa albis, quid hic est *quondam?* Respicitur, aiunt, Odyss. *M.* 39. et 166. Sed Homerus tantum loquitur de suavi Sirenum cantu, praetervehentibus letifero. Quare hi scopuli aliud epitheton requirunt, fere ut Martialis III. Epigr. 63. vocavit *Sirenas hilarem navigantium poenas Blandasque mortes, gaudiumque crudele.* Iam vocabulo *quondam* opponitur *tum.* Hoc refertur ad Aeneae tempora, illud ad tempora Ulyssis. Diceres ergo Ulyssis aetate scopulos Sirenum longe fuisse alios, quam aetate Aeneae. Sed Ulysses et Aeneas fortasse eodem anno et mense praetervecti sunt. Cogita historiam Achaemenidis in ipsa Aeneide. Ac vide alterum oppositum, quam non recto talo incedat. Scopuli Sirenum *quondam erant difficiles*, *sed tunc saxa*, *in quibus fractum mare longe audiebatur.* Nescio quid sint scopuli *difficiles*, nisi talia saxa sint difficilia. Dixit erga poeta: *olim hi scopuli erant difficiles*, *tunc autem saxa longe sonantia.*

O nimium coelo et pelago confise sereno. Heynius etiam utrumque versum pro Virgiliano non agnoscit, et nihil dici potuisse frigidius, languidius, et acumine grammatico dignius existimat: nec veritatem quidem inesse. Nam Palinurus non *confidit sereno*, sed potius nimia sedulitate peccavit. Sed multa in fine huius libri turbata sunt. Audiamus Servium: »Sciendum sane Tuccam et Varium hunc finem (*Nudus in ignota*, *Palinure*, *iacebis arena*) quinti esse voluisse: (lib. VI. 1. 2.) huic iuncti fuerunt: unde in nonnullis antiquis Codicibus sexti initium est: *Obvertunt pelago proras.*" Ut appareret, cui deberemus illa Serviana, Heynius annotationem Pomponii Sabini subiunxit: »*Sic fatur lacrimans Et tandem.* Probus, his duobus versibus, inquit, finitur hic liber in Tuccae et Cornelianis commentariis, et Virgilium ita etiam finisse manifestum est, et inchoasse sextum librum: *Obvertunt pelago proras.* Nescio tamen cur factum sit ut Phici aliter habuerit. Apronianus autem principium esse docet: *Sic fatur lacrimans.*" Locus Pomponii Sabini corruptus est. Omitto

Nudus in ignota, Palinure, iacebis arena!

Cornelianis, pro quo Wagnerus coniicit *Varii;* sed illud *Phici* mutandum videtur in *P.* (i. e. *Probus*) *hic*. Vult Sabinus, Probum dixisse: *in commentariis Tuccae liber* V his duobus versibus finitur, VI incipit ab *Obvertunt pelago* sq. Et tamen, addit Sabinus, quod miror, *Probus hic aliter habet*, aliam librorum divisionem in suis Commentariis et editione sequitur, non eam, quam in Commentariis Tuccae invenit. Non repetam quae Heynius et Wagnerus in utramque partem de versibus his et initio libri VI disputarunt. Multa hic esse turbata apparet. Caussa sunt versus a Grammaticis additi. Eiectis spuriis et egregium libri V finem et VI initium nanciscimur, hoc modo: *Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis, Multa gemens, casuque animum concussus amici: Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris*. Libri VI initium est: *At pius Aeneas arces* sq.

Nudus in ignota, Palinure, iacebis arena. Ieiuna admodum Aeneae *gementis* verba. Et habebat tamen Palinurus vestes. Neque Aeneas sciebat, fore ut Palinurus iaceret *insepultus*, si *nudus* accipi potest pro *insepulto*. Et longe aliter accidit VI. 356 sq. ubi Palinurus narrat se tres noctes in mari vivum natasse, et iam terrae appropinquantem, quum gens crudelis ferro invadebat. Aeneas saltem dicere debuisset *nunc fortasse iacebis*. Virgilius scripserat: *Multa gemens*. Si exprimere voluisset verba gementis, plura, credo, addidisset, quam simplex illud, *heu nimium pelago confise*, iacebis insepultus in arena ignota. Argumento, versus esse insititios, et hoc est: forte fortuna non accidit, ut, paucis deletis, tam bonum librorum et finem et initium facere possimus. Et si Virgilius haec ipse non absolverit, Tucca et Varius meliora dedissent, quam nunc accepimus.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER SEXTUS.

Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas,

Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas. Iam Virgilius Aeneid. V. 662. *furit immissis Vulcanus habenis.* Valer. Flacc. I. 687. de nave usurpavit: *volat immissis cava pinus habenis.* Unde Seneca Med. 3. *Tiphyn novam frenare docuisti ratem.* ubi vide Gronovium. Ipsa igitur formula non est reprehendenda, sed sententia ab hoc loco maxime abhorret. *Classi* nempe *immittit habenas*, qui omnia vela pandit, ut quam celerrime progrediatur. Atque hoc fieri solet vel statim in principio itineris, si ventus favet, vel postea, si ventus, in principio non favens, fit magis secundus. Iam vide quid in libri V. fine narretur. Aeneas relinquit Siciliam: prosequitur surgens a puppi ventus euntes. Tum Neptunus dat placidum aequor et coelum serenum. Aeneas ocyus iubet attolli malos, intendi brachia velis, faciunt pedem, pariter solvunt sinistros nunc dextros sinus. Ferunt sua flamina classem. Navis quidem Aeneae, amisso rectore, fluitat, non secius tamen iter tutum currit. Sed Aeneas sensit, et ipse gubernat. Nunc autem, quasi omnia prius fuissent contraria, Aeneas *classi immittit habenas.* Et quomodo *classi?* In libro V. accurate distinguitur *navis Palinuri*, in qua Aeneas erat, a *classe.* Currit iter tutum *classis.* Ipse Aeneas *ratem* rexit. Propterea iam olim dubitatum, acciperentne *classem* de una nave an de omnibus. Servius: »*de una navi*, aut

Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat navis, et litora curvae
Praetexunt puppes: iuvenum manus emicat ardens

omnium, quae eius cursum sequuntur." Hoc Heynius ita ornavit: »excepto velis expansis vento, cursum urgebat classis et navem regebat Aeneas." Unicum, quod per Latinitatem licet, hoc est: *Aeneas iubet classi habenas immitti*. Sed, ut ostendi, classis ventis secundis ferebatur, et habebat omnia vela expansa.

Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris. Recte se habet *tandem*, si versus praecedens deletur; non recte, si manet. Apparet ex Servianis: »Mora non congruit, de Capreis Cumas usque, in tanta vicinitate, tam longam fuisse navigationem, praesertim accedente favore Neptuni. An *tandem* ad consuetudinem navigantium, quibus nulla non longa navigatio videtur?" Bene scilicet *tandem*, ad cupiditatem finiendi itineris refertur, ubi mentio coeli ventorumque faventium magis est remota. Sed quum proxime praecedat, Aeneam, *classi habenas immisisse*, hic illud *tandem* ferri non potest. Nunc enim sententia est: tam propinquabant scopulis Sirenum, quae non longe a Capreis sunt in sinu Paestano, Capreae autem exiguo intervallo a Cumis distant, quum Aeneas classi habenas immittit, ut quam celerrime, Cumas pervenirent. Cumis *tandem* allabitur. Exspectasses potius: *atque ita* brevi Cumis allabitur.

Tum dente tenaci Ancora fundabat navis. Postquam Virgilius semel in libro primo tam copiose et eleganter descripserat Troianos a longa navigatione fessos et tempestatibus agitatos, tandem in litus appellentes, in posterum, credo, abstinuit. Eandem certe imaginem in iisdem hominibus non repetiisset, minime, ubi totum iter aliquot horis esset absolutum. Mane profecti sunt ex Sicilia, altero mane Cumas appellunt. Et Troiani hic idem faciunt, quod faciunt, qui aliquot menses nihil praeter coelum et undas viderunt. Quid dicam de *fundabat? Fundare* navem significat *fundamenta navis, carinam ponere:* pro navem alligat, *retinet*, nusquam legitur, nisi hoc loco, et Claudian. Consul. Mallii Theod. 113. *Iam tibi compositam fundaverat ancora puppim.* Cur autem inter omnia tempora praesentia, *fatur, immittit, allabitur, obvertunt, praetexunt, emicat, quaerit, rapit, monstrat, petit*, invenimus unicum illud imperfectum *fundabat?* Metrum scilicet ita poscebat, cui necessitati Virgilius non paret, nisi ferente linguae natura et consuetudine.

Litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum

Quaerit pars semina flammae Abstrusa in venis silicis. Imitatio versus Georg. I. 135. *Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.* Ubi *excudit* melius quam *quaerit; quaerit* grammaticus sumsit ex versu Georg. antecedente: *Sulcis frumenti quaereret herbam.* Virgilius saepe quidem, quando versus alibi iam positos repetit, eos variat, non tamen, nisi versus aeque boni fiant. *Quaerit* hic peius est quam *excudit.* Neque *abstrusum* plane huic loco convenit. In Georgicis Iupiter *ignem* e terris removerat. Homines *abstrusum* in silice excuderunt. Recte Servius: *abstrudere* est *de industria celare.*

Pars densa ferarum Tecta rapit, silvas. Duplex fertur interpretatio: *colligunt* ligna arborum, quae sunt domus ferarum, et *occupant rapide silvas.* Heynius hoc sequitur et addit, eos celeri cursu silvas perlustrasse, ut vel fontem aquae investigarent, vel ferarum praedam ad epulas conquirerent. Nam si accipias *ligna comportant*, nihil potuisse dici ieiunius grandibus istis et turgidis verbis *densa ferarum tecta.* Plura hic sunt animadvertenda. *Rapere*, ut *corripere*, *viam et iter*, est celerrime occupare et currendo quasi transvolare. Ita etiam dicimus *rapere campum*, *arva*, *aequor*, *spatium.* Nihil quippe istic properantibus obstat. *Rapere silvas*, *densa ferarum tecta*, non inveni, et est contra naturam. In talibus enim silvis multa properantes impediunt, adeo ut iter per eas *rapere* nemo possit. Via haec non *rapitur*, sed *rumpitur.* Quam pulchre expressit Statius I. Theb. 377. quod fortasse hic exprimere voluit auctor versuum spuriorum: *Talis opaca legens nemorum Cadmeius heros Accelerat, vasto metuenda umbone ferarum Excutiens stabula, et prono virgulta refringit Pectore.* Nec, si Latinum sit *rapere silvas*, caussam video, cur Troiani tanta celeritate in silvis perlustrandis usi esse dicantur, aut cur potissimum silvas petierint *ad fontes indagandos.* Si petierint ad praedam venandam, aliquid esset adiectum, unde magis appareret. Superest altera interpretatio de *lignis rapiendis.* Hanc merito reprehendit Heynius. Et praetulissem *corripit*, ut Seneca Herc. Oeteo 1618: *Ut omnis Oeten moesta corripuit manus:* ad arbores nimirum caedendas. Neque elegans est oppositio ipsa. Melior illa VI. 179. *Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum.* *Silva* vix carere potest epitheto. Ferrem *densas silvas*, *tecta ferarum.* *Densae silvae* sunt arboribus plenae; *densa tecta*, sunt crebra, frequentia, plurima, quae opponuntur *raris.* Quam humile *silvae*, *frequentia ferarum tecta!* Scholiastes Statii, ad locum supra allatum, verba *excutiens*

Tecta rapit, silvas; inventaque flumina monstrat.
At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,

stabula sic explicat: »i. e. *silvas*, ut Virgilius: *Pars densa ferarum Excutiens stabula r. s.*" Ubi scribendum puto: *Pars densa ferarum t. r. s.* hoc est *tecta rapit silvas.* Saepe accidit in Scholiis, ut verba e textu scriptoris repetantur, et immisceantur verbis scriptoris comparati.

Inventaque flumina monstrat. Statim ad aquam investigandam abeunt, quasi siti essent confecti, in itinere unius diei. Non erat, credo, difficile inventu in agro Cumano. Praeterea Aeneas templum Appollinis petit. Ubi templum, ibi homines, et terra habitata. *Aqua quaeritur* in regione, hominum cultu vacua, aut ubi homines non conspiciuntur, ut fecit Aeneas in libro I.

At pius Aeneas. Novus liber incipit a primo Aeneae adventu in Italiam. Primum factum a religione homo pius orditur. Consulit Sibyllam. Novus plane est rerum ordo, nova Rhapsodia, *descensus ad inferos.* Praecedentia cum his iungi non possunt. Bene autem *At pius Aeneas.* Tale est principium libri IV. *At regina.* Et Lucanus l. IV. *At procul extremis.* Ibi Scholiasta annotavit: *consuetudo poetarum est, ut finem praecedentis libri initio consequentis iungant quibusdam particulis, ut saepe Maro.*

Horrendaeque procul secreta Sibyllae. Antrum Sibyllae, quod spatio aliquo ab arcibus erat remotum. Servius: »*Procul, haud longe: procul* enim est, et quod *prae oculis est*, et quod *porro* ab oculis: unde et duplicem habet significationem, et *iuxta* et *longe.*" Viri docti saepe ad hanc et similes Servii interpretationes huius vocabuli respiciunt, ut doceant *procul* significare saepe idem quod *proxime*, v. c. Burmannus ad Valerii Flacci IV. 453. Servius tamen nonnulla perverse tradit. *Procul* est a *pro*, et forma productiore *proce.* A *proce* est *procimus.* A *proce* non differt *prope*, unde *propior.* Syllaba *ul* est terminatio, et nihil significat, ut in *simul*, cuius radix est *sim*, *sum*, σύν. *Procul* autem est aliquid *pro prae ante* locum, unde prospicimus, *intervallum.* Ipsa *intervalli* significatio est incerta; in sermone saepe conficitur ex pronuntiationis modo, longumne an breve indicemus; in scriptis, ex sententia verborum. Si Virgilius dixit Aenean *petiisse arces* et *antrum procul* Sibyllae, nemo non sentit, *antrum ab arcibus fuisse separatum*, intervallo haud ita magno; alioquin hoc expressum fuisset, ut exiguum intervallum exprimitur per *haud procul.* Maius certe intervallum est *procul:* illud, ut dixi, ex sententia conficiendum. Ita Burmannus non recte interpretatur Valerium Flaccum:

Antrum immane, petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Iam subeunt Triviae lucos, atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama est, fugens Minoia regna,
Praepetibus pennis ausus se credere coelo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phoebe, sacravit

Iamque alis procul et sonitu mihi nota Celaeno. Iste versus non in parenthesi erat includendus. Phineus dicit; Harpyiae et Celaeno tam saepe ad me veniunt, ut, quamvis coecus, Celaeno *iam procul ab intervallo sat magno* ex sonitu alarum agnoscam.

Praepetibus pennis ausus se credere coelo. Wakefieldus distinguebat: *praepetibus pennis ausus se credere, coelo Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos.* Ita in coelo etiam iter suetum esse videretur, quod Daedalus deseruisset. Et Silius XII. 92. *aetherias aliena tollere in auras Ausus se penna — Suspensum hic librans media inter nubila corpus Enavit.*

Gelidas enavit ad Arctos. Heynius hoc tumide dictum esse arbitratur. Voluit poeta Daedalum contendisse versus plagam septentrionalem. Hoc certe nimis ornate extulit. Sed etiamsi ornatius extulisset, ipsa significatio plagae, quam petiit, in carmine heroico est humilis, nisi caussa sit omnino necessaria, ut plaga significetur. Quid scire refert, qua coeli parte, orientali an occidentali, Daedalus enaverit? Iam per *gelidas arctos* indicatur Italia. Sit Italia ad Cretam septentrionalis, Virgilius non appellasset *arctos gelidas.* Sic *Scythiam* et axem borealem poetae nominant, vel ipsa sidera, Ursam maiorem et minorem, ut Ovidius IV. Metam. 624. Vide in MSS. ARCTOS et AVRAS, quam parum differant. Scribamus *gelidas enavit ad auras.* Ausus est se in pennis coelo credere, et ad auras enavit. Dicas sic legisse Silium, quem paulo ante citavi: *Tollere se in auras aetherias*, et *enare ad auras gelidas*, idem est. Adde exemplum Lucretii III. 590. *enaret in aeris auras.*

Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce. Marius Plotius de Metris *Chalcidicas arces.* Hoc melius convenit cum vs. 9. *arces quibus* Apollo praesidet.

Redditus his primum terris. Zulich. *hic.* Placet Burmanno. Wagnerus putat *his* includere notionem adverbii *hic*, et esse magis poeticum. Si *his* simul habet notionem adverbi *hic*, propriam tamen non amittit. Ergo dicit: *hic his terris redditus.* Re-

Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus letum Androgeo; tum pendere poenas
Cecropidae iussi (miserum!) septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus:
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphae, mixtumque genus, prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae;
Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
Magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,

quiritur, puto, tantum *redditus terris*, qui adhuc in coelo volaverat. Ita Seneca Hippol. 834. *En ipse Theseus redditus terris adest.* Rediit ex Orco. Redditus *his terris*, significaret, Daedalum Cumas post longam absentiam rediisse. Sed nunquam Cumis fuerat. Annotavi nonnulla ad Horatii Carm. I. 3.

Cecropidae iussi (miserum)! septena quot annis. Illud *quot annis* in opere anaglypho exprimi non potuit. Mallem: *tum pendere poenas Cecropidae iussi (miserum, septena quotannis Corpora natorum)!* Miror autem Virgilium non scripsisse *funera natorum.*

Stat ductis sortibus urna. Cum miseratione dictum *stat.* Ita II. 766. *pueri et pavidae longo ordine matres Stant circum.* Ambrosius de Tobia, 4. *Stant pallentes rei ad sortis eventum.*

Hic crudelis amor tauri. Magis exquisitum foret: *crudelis amor taurus. Taurus* nempe est crudelis *amor* Pasiphaes. *Crudelis*, quia taurus animal crudele et ferox. Seneca Hippol. 115. *pecoris efferi saevum ducem Audax amasti. Torvus, impatiens iugi Adulter ille. Amor* pro *amatus* satis notum. Ovidius Amor. III. 9. *Delia, primus amor.*

Daedalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit. Pro *ipse*, in edit. Corn. Schrevelii a. 1657. legitur *ecce.* Error typothetarum. Caeterum haec pars anaglyphi obscure descripta est. Praecessit *Pasiphae*, et *amor* Pasiphaes. Erat uxor Minois, et *regina.* Nunc Daedalus *amorem reginae* miseratur. Et miseratus erat, constructa vacca, in qua latuit mulier. Sed *regina* hic esse debet Ariadne, filia Pasiphaes. Ea primum vix intelligi potest, ut verba nunc leguntur: deinde ipsa in Labyrintho esse inclusa videtur, ita ut Daedalus illi resolverit dolos, illi vestigia rexerit filo. Obscuritas tolletur,

Caeca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriae cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis: ni iam praemissus Achates
Afforet, atque una Phoebi Triviaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, *fatur quae talia regi:*
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare iuvencos
Praestiterit, totidem lectas de more bidentis.
  Talibus affata Aenean (nec sacra morantur
Iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum:
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
Ventum erat ad limen, quum virgo, Poscere fata
Tempus, ait; deus, ecce, deus. Cui talia fanti
Ante fores subito non voltus, non color unus,
Non comtae mansere comae; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; maiorque videri,
Nec mortale sonans; afflata est numine quando

si pro TECTI scribamus THESEO. *Daedalus, ipse dolos Theseo ambagesque resolvit, Caeca regens filo vestigia.* Nomen *Thesei* non potest abesse, si Ariadnen significari velimus; nomen *tecti* non desideramus, ubi praecesserit *domus.*

Fatur quae talia regi. Haec in nonnullis deerant. Neque videntur esse Virgilii. Elegantius hic nomen loquentis reticetur. Statim, finito sermone, indicatur.

Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum. Iuvenal. Sat. VI. 649. *Saxa iugis abrupta.* Ad eum locum Schol. annotavit: »Virgilius: *Excisum Euboicae l. i. r. i. a.*"

Deus, ecce, deus. Ovid. Metam. XV. 677. *Et deus, en deus.* Avienus Descript. Orbis 6. *Deus en Deus intrat Apollo.*

Afflata est numine quando Iam propiore dei. Multo gravior oratio, si scribas *numine tanto.* Sacerdos

Iam propiore dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Aenea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitae magna ora domus. *Et talia fata*
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phoebe, gravis Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Aeacidae; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentis, praetentaque Syrtibus arva;
Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
Hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta.
Vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
Dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniae. Tuque, o sanctissima vates,
Praescia venturi, da, non indebita posco

subito tota furore corripiebatur. Tanta vis erat dei iam propioris: *quando* humilius est.

Cessas in vota precesque. Gronov. ad Senecae Oedip. 304. supplet, cessas *deos vocare* in vota. Illud *in vota vocare* ipse Virgilius usurpavit alio loco.

Et talia fata Conticuit. Heins. malebat: *Ut talia fata Conticuit*, *gelidus Teucris* sq. Equidem non credo esse Virgilii.

Dardana qui Paridis direxti tela manusque. Ovidius Metam. XII. 606. de eodem facto: *Certaque letifera direxit spicula dextra.*

Praetentaque Syrtibus arva. Schraderus, sine caussa, coniicit *praetextaque.*

Fugientis prendimus oras. Bene Wagnerus iungit *oras fugientis*, hoc est *fugientes.*

Iam fas est parcere genti. Wakefieldus arripuit, quod erat in nonnullis MSS. *iam fas est*, *parcite genti.*

Quibus obstitit Ilium. Silius XVII. 550. *tantumne obstat mea gloria divis.*

Da, non indebita posco Regna meis fatis. Burmannum, ita distinguentem, recte sequuntur Heynius et Wagnerus. Alii *da*, *non indebita posco*, *Regna meis fatis.* Sed tum in sequentibus scribendum erat: *Latio et considere Teucros.* Burmannus hic iterum ponit, sua cuique heroi esse fata, de quo saepe egit ad Lucanum,

Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantisque deos, agitataque numina Troiae.
Tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
Instituam festosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris;
Hic ego namque tuas sortis, arcanaque fata,
Dicta meae genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis.
Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.

et praecipue ad Ovidii Heroid. I. 28. Sed in eo vir iste diligens erravit, quod ubique in *debita fatis* putat *fatis* esse dativum. Aeneas hoc loco poscit regna *debita fatis*, *a fatis; fata* (vel potius *Fata*) *debebant* illi Lavinium. *Fata* nempe dixerant fore, ut conderet Lavinium, sedesque ibi habiturus esset quietas. Livius I. 4. *Sed debebatur*, *ut opinor*, *fatis tantae origo urbis*. Ovid. Fast. III. 797. *Concitat iratus* (Saturnus) *validos Titanas in arma*, *Quaeque fuit fatis debita*, *poscit opem*. Virgilius VIII. 12. *fatis regem se dicere posci*. Rex poscitur *fatis*, pro *a fatis*. Quamquam *fata* saepe, ut persona, *numen*, ponuntur, non tamen unquam apud poetas *a fatis* me invenire memini. Obstat fortasse origo vocabuli, quae est a *fando*, et fata proprie sunt *dicta*. Tacitus Agric. 13. *monstratus fatis Vespasianus*. Ubi nonnulla annotavi. Non me latet dativum usurpari pro ablativo cum praepositione, sed mirum esset, hoc semper fieri in substantivo *fatis*, et neminem hic illic scripsisse *a fatis*. Sunt aliae dicendi formulae, in quibus dativus aperte conspicitur, ut in *debemus fato nos nostraque:* sed hae formulae non similes sunt nostrae. Valerius Flaccus Virgilium cogitabat, scribens V. 509. *Non aliena peto*, *terrisve indebita nostris*. Ibi est dativus.

Finem dedit ore loquendi. Suspectum videretur, nisi Lucilii versus apud Nonium superesset: *Haec ubi dicta dedit*, *pausam facit ore loquendi*. Versum iam laudarunt interpretes. Talia igitur iudicanda sunt ex antiqua Latini sermonis simplicitate, quae carmini epico gravitatem conciliat. Virgilius saepe Lucilium imitatur, quod ostendit Servius, ut ad vs. 90: *est verbum Lucilii et antiquiorum*. Servius quidem sic interpretatur, ut dubitem an ea sint Servii verba: *definivit ei*, *ut ore loqueretur*, *nec in foliis scriberet*.

At, Phoebi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia iamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terrae graviora manent. In regna Lavini
Dardanidae venient; mitte hanc de pectore curam;

At, Phoebi nondum patiens. Imitatur Seneca Oedip. 230. *Incipit Lethaea vates spargere horrentes comas, Et pati commota Phoebum.* Ubi ex lectione MS. Etrusci *loeta*, scribendum est *Letoa:* quod tamen iam vidit Heinsius Advers. I. 17. Virgilium quoque respexit Ovidius Metam. XIV. 107. de eadem Sibylla: *tandemque deo furibunda recepto.* Adde Lucani locum V. 175.

Fera corda domans, fingitque premendo. Dura prius argilla, cera, digitis *premitur, subigitur* et *fingitur*, atque ita ad formam componitur. Plato de Rep. II. volebat nutrices et matres puerorum πλάττειν τὰς ψυχὰς τοῖς μύθοις πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ σώματα ταῖς χερσίν. Gronovius ad Statii Theb. VI. 742, Platonem iam cum Virgilio comparavit. Ut autem alterius *fera corda domamus et fingimus*, sic etiam nostra ipsorum. Valerius Flaccus V. 534. *fingit placidis fera pectora dictis.* Ubi non opus est coniecturis *fregit*, aut *condit.* Metaphora non plane est eadem, quando Virgilius dicit IV. 148. *fluentem Fronde premit crinem fingens.*

Sed terrae graviora manent. In Med. *terrae*, in Rom. *terra.* Heynius accipit *pericula terrae*, Wagnerus *terrae* pro *in terra*, ut *Cretae considere* pro *in Creta.* Praefero genitivum, vel *terra.* Defunctus es periculis pelagi, magnis quidem illis, sed pericula *terrae*, eaque, quod fortasse non cogitas, maiora, te manent.

In regna Lavini. Nonnulla MSS. *Latini.* Melius. Sacerdos praedicit bellum cum Turno. Hoc ortum est, quia rex Latinus Aeneam suscepit et filiam promisit. Regnum Lavinii nondum erat, neque in Aeneide usquam exstat. Quum regnum Lavinii erat, sine dubio Dardanidae *venisse* volebant. Nam otio et pace fruebantur. Idem praedixit Creusa II. 780. *Longa tibi exsilia, et vastum maris aequor arandum. Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum, leni fluit agmine Thybris.* Heinsius ad eum locum *Latini* commendat.

Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint. Alius Latio iam partus Achilles,
Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Iuno
Usquam aberit. Quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum aut quas non oraveris urbis!
Caussa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis: sed contra audentior ito,

Sed non et venisse volent. Virgil. VII. 736. *patriis sed non et filius arvis Contentus.* Heinsius ad Ovidii Metam. IV. 273. multa similia attulit. Dubitari tamen potest, an eodem referri possit versus Ovidii ipsius: *Pars omnia veros Posse deos memorant: sed non et Bacchus in illis.* Postulat, credo, natura linguae *Sed non et Bacchum in illis:* sed Bacchum in illis non posse, non esse adeo in veris deis. Melius fortasse, quod in aliis MSS. fertur: *sed non est Bacchus in illis.*

Quum tu supplex in rebus egenis. Iuno Teucris ubique *addita aderit* (hoc enim est *nusquam aberit*), *quum tu oraveris gentes*, non recte cohaerent; etiam si explices *tum tu*, oratio pro caetero furore, non satis est sublimis. Mallem: *Quam tu supplex.* Cerno bella. Erit Achilles. Erit Iuno. Ah! quibus precibus, quam supplex, quas gentes, quas urbes oraveris! Eleganter: *quam supplex quas gentes oraveris;* copula omitti solet. Seneca Oedip. 7. *Quantum malorum fronte quam blanda tegis.* Dixi nonnulla ad Horatii Carm. III. 19. Adde Gronovium ad Senecae Octav. 5. et Heumannum Poecil. T. II. pag. 185.

Tu ne cede malis: sed contra audentior ito, Quam tua te Fortuna sinet. Alii *sinit:* alii *qua.* Heinsius et Burmannus interpretantur *quantum.* Alii legunt *quum.* Toupius: *quo tua te Fortuna feret.* Wagnerus edidit, ut ego, eum secutus, et explicat: quo magis reluctabitur tibi Fortuna, eo audentior ei obsiste: eo audentior contra ito, quo minus ista te mala, seu Fortuna tua, sinere videbuntur. Heynius, Toupianum *feret* non probans, dicit hoc esse *poetae verba per lusum variantis.* Ego propterea reprehendo, quia Aeneas *sciebat* sibi in Italiam esse veniendum. Qui eunt, quo Fortuna fert, non adeo certum habent consilium, ut nondum habebat Aeneas III. 7. *Incerti quo Fata ferant, ubi sistere detur.* Horat. I. Carm. 7. *Quo nos*

Quam tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea frena furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt,
Incipit Aeneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
Omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro: quando hic inferni ianua regis
Dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso:
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas et mille sequentia tela

cunque feret melior Fortuna parente, Ibimus. Praeterea Aeneas iam erat in Italia, et spatio haud ita longo a Tiberi remotus. Pericula pelagi cessabant. Manebant pericula terrae. De his non tam proprie dicitur: *i, quo te Fortuna feret.* Scribendum arbitror: *Tu ne cede malis; sed, contra audentior, ito Qua tua te Fortuna vocat.* Ne cede malis, sed, contra mala audentior, ito qua via melior te vocat sors. *Fortuna* est felix rerum conditio, quae Aeneae, si mala ista in terra esset perpessus, iam erat destinata. Ideo mox sequitur *via prima salutis Graia pandetur ab urbe.*

Quod minime reris. Ne quis humile putet. Claudian. Rapt. Pros. III. 198. *multoque minus, quod rere.*

Horrendas canit ambages. Lucanus I. 637. *flexa sic omina Tuscus Involvens, multaque tegens ambage canebat.* Iam Heynius laudavit.

Stimulos sub pectore vertit Apollo. Magis, credo, Latinum esset, *sub pectora.* Stimuli vertuntur, convertuntur *in pectus*, non *in pectore.* Si vertuntur *in pectore*, vulnus est letale. Idem valet de *sub.* Burmannus recte in Valerio Flac. VI. 603. defendit: *novas egit sub pectora vires.* Ibi tamen h. l. Virgilii explicat: non primum furorem iniicit deus, sed stimulat iam ante ipsi iniectum. Propterea bene se habere putat *sub pectore.* Apud Horatium est metaphora haud ita dissimilis, Satyr. II. VII. 93. *Urget enim dominus mentem non lenis, et acres Subiectat lasso stimulos, versatque negantem.*

Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum
Atque omnis pelagique minas coelique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectae.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma, precor, miserere, potes namque omnia; nec te
Nequidquam lucis Hecate praefecit Avernis;
Si potuit Manis arcessere coniugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea magnum,

Atque omnis. Elegantius puto: *mecum omnis.*

Invalidus. Schraderus coniiciebat *impavidus.*

Potes namque omnia. Respicit Sedulius in Carmine Paschali: *Praeceptor miserere, potes namque omnia, Iesu.* Et tamen non credo Virgilium ita scripsisse. Nam neque Sibylla poterat *omnia*, neque tanta potentia requirebatur, ut Aenean iter doceret, eique viam monstraret. Deinde solita in huiusmodi precibus est formula *potes nam*, *namque potes*, *δύνασαι γάρ*, non, *potes nam omnia.* Conf. Burmannus ad Valerii Flacci I. 13. et interpretes ad Horatii Epod. 17. Idem Valerius VIII. 145. simpliciter *potes:* ut Statius Theb. X. 69. *in Thebas aliud*, *potes*, *excute fulmen.* Homerus Iliad. *Α.* 393. *Ἀλλὰ σὺ, εἰ δύνασαί γε, περίσχεο παιδὸς ἑῆος.* Callim. Hym. Apoll. 30. *Τὸν χορὸν ὡ'πόλλων — τιμήσει. δύναται γάρ, ἐπεὶ Διῒ δεξιὸς ἧσται.* Lucianus Imag. T. III. pag. 287. *μῦθον ἀντὶ μύθου ἄμειψαι αὐτῷ τῷ μέτρῳ*, *φασὶν, ἢ καὶ λώϊον, δύνασαι γάρ:* quod Albertius in Observat. Philol. p. 194. imprudens accepit pro Hesiodeo *καὶ λώϊον, αἴκε δύνηαι cum possis, cumulatius.* Ad hanc igitur formulam emendandum puto hunc versum: *Alma, precor, miserere; potes namque: optima nec te Nequidquam lucis Hecate praefecit Avernis. Omnia* et *optima* in MSS. confunduntur. Exemplum est in Ovidii Trist. I. VII. 5. *Optimi* nomine et Iupiter et alii dei et deae appellantur. Appellari inprimis potest Proserpina, *σεμνή* et *ἐπαινή.* Virgilius Aeneid. I. 734. *adsit laetitiae Bacchus dator, et bona Iuno.*

Quid Thesea magnum, Quid memorem Alciden? Praefero aliorum

Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Iove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divom,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos aequus amavit
Iupiter, aut ardens evexit ad aethera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia silvae,
Cocytosque sinu labens circumvenit atro.

distinctionem, *magnum quid memorem Alciden?* Hercules et Orpheo, et Polluce, et Theseo erat *maior*, et proprium quodammodo hoc ei est epitheton, ut apud Horatium Carm. IV. 5. *magni memor Herculis.* Vide Salvagnium ad Ovidii Ibin, 295. Verba *quid memorem* quasi in parenthesi posita sunt, et fere significant *ne memorem.*

Superasque evadere ad auras. Coelum et aether dicuntur *supera:* vide Heinsium et Burmannum ad Ovidii Metam. II. 437. Burmannus eo non bene retulit h. l. Nam *aurae superae* sunt *terra*, opposita locis inferis, ut Graece τὰ ἄνω et τὰ κάτω. Marklandus ad Propert. II. I. 37. edition. Burmannianae, emendasse videtur *superas evadere ad oras*, ut etiam Georg. IV. 486. *Redditaque Eurydice superas veniebat ad oras.* Sed et ibi in omnibus MSS. est *auras*, excepto Vratisl. Et Virgilius Aeneid. III. 40. *gemitus lacrymabilis imo Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad auras.* Ut praeferendum arbitror alteri *ad aures.*

Hoc opus, hic labor est. Quintil. Instit. Orat. VI. 2. *Hoc opus eius, hic labor est.*

Tenent media omnia silvae. Haec, et sequens versus displicent Wagnero. »Poeta, dicit, caussam reddere voluit, cur adeo difficilis esset ad superos reditus. Sed eadem etiam ingredienti penetranda erant. Quod si quis iter per ista fecerat ad sedem Plutonis, quidni eadem via reverti licebat?" *Ianua Ditis*, credo, est ipse introitus Averni: huic opponuntur *media.* Iam finge imaginem Labyrinthi subterranei, prona via. Aditus late patet, nullae initio tenebrae, nitor lucis a tergo relictae viatorem aliquamdiu comitatur. Altius atque altius penetrat, spatia fiunt ampliora, sensim silvae, tenebrae, et flexuosi amnium cursus ita impediunt, ut remeandi non amplius sit facultas. Ita fere descripsit Seneca Herc. Furent. 664 sq.

Quod si tantus amor menti, si tanta cupido,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano iuvat indulgere labori:
Accipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbrae.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avolso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu. Namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant: aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Praeterea iacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamque incestat funere classem;
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.

Quod si tantus amor menti, si tanta cupido. In Codice Goth. *quid.* Heinsius coniicit *quin:* in duobus *tantus amor, menti si tanta cupido.* Mallem: *Sed si tantus amor, menti si tanta cupido.* Sacerdos Aeneae hoc iter non suadebat. Videns autem Aeneam de consilio non deduci, cedit. Ad transitum talis orationis requiritur *sed*, vel in sequentibus *tamen*, *saltem*, aut simile aliquid: v. c. *accipe saltem*, *accipe, quae inprimis tibi prius sunt peragenda.* Tum magis, credo, ex usu est, *cupido menti*, quam *amor menti.*

Primo avolso non deficit alter Aureus, et simili frondescit virga metallo. Illud *aureus* Wagnero satis languere videtur. Ego dudum putavi pro AVREVS ponendum esse RAMVS: *primo avolso non deficit alter Ramus, et e simili frondescit virga metallo.* Ramum *aureum* supra descripsit. *Ramus*, quia multa intercesserunt, hic non male repetitur. *Ramus frondescit*, frondes accipit, ex auro. Virgulae et folia (ut supra *folia et vimen*) sunt ex auro.

Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygis et regna invia vivis
Adspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
  Aeneas maesto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum; caecosque volutat
Eventus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone ferebant:
Quem socium exanimem *vates*, *quod corpus humandum*,
Diceret. *Atque illi* Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Aeoliden: quo non praestantior alter
Aere ciere viros, Martemque accendere cantu.

Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum Diceret. Aeneas ante paucas horas amiserat Palinurum, *multa* propterea *gemens casuque animum concussus amici.* Sibylla dixerat: *iacet exanimum tibi corpus amici.* Aeneae statim in mentem venire debebat Palinuri: non poterat dubitare *quis esset socius*, *quod corpus humandum.* Atque hoc Heynio mirum videbatur. Wagnerus nullam esse mirandi caussam putabat, si versum 160, *Multa illi inter se vario sermone ferebant*, explicamus, *multa varie coniectabant*, *quem diceret Sibylla.* Sed neque hic locus erat. coniectandi. Palinurum occidisse fere certum, de aliis plane incognitum erat. Iam considera versus praegressos. Aeneas maestus antrum relinquit, volutat animo caecos eventus, fidus Achates comitatur, et curas cum eo partitur, multa inter se colloquuntur. *Hae curae*, *hi caeci eventus* spectant descensum ad inferos: dubitabat, an unquam patrem esset conventurus. *Ramus* eum sollicitabat. Virgilius dixerat: *Multa inter sese vario sermone ferebant.* Explicavit Grammaticus argumentum sermonis: sed argumentum de *socio*, neque erat unicum, et omnino erat minimum. Aliud, de congressu Anchisae, longe gravius. Virgiliana esse puto haec: *Multa inter sese vario sermone ferebant: Quum socium exanimem Misenum in litore sicco, Ut venere, vident, indigna morte peremtum.*

Aere ciere viros, Martemque accendere cantu. Servius haec annotavit: » Hemistichium hoc dicitur addidisse, dum Augusto hunc sextum librum recitaret: nam ante hemistichium fecerat, dicendo: *aere ciere viros;*

Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat aequora concha,

postea in praesentia Augusti, ex abundantia intellectus addidit subito: *Martemque accendere cantu:* quod est item hemistichium." Heynius hoc appellat *fabulam*. Non video, cur non accidere potuerit. Annotatio ista, sicuti illa quidem nunc legitur, non esse videtur ipsius Servii, sed ex Servianis composita. Servius, credo, apud antiquiores Grammaticos legerat; auctor rei erat librarius et libertus Virgilii, Eros. Ita traditur in Vita Virgilii cap. 12. *Erotem librarium et libertum eius, exactae iam senectutis, tradunt referre solitum, quondam in recitando eum duos dimidiatos versus complesse ex tempore: et huic* Misenum Aeolidem, *adiecisse*, quo non praestantior alter: *item huic* aere ciere viros, *simili calore actutum subiunxisse*, Martemque accendere cantu: *statimque sibi imperasse, ut utrumque volumini adscriberet.* De priore versu ita narrare non potuit Eros. Virgilius enim non recitavit *Misenum Aeolidem* — *Aere ciere viros*, quia sententiam non habent absolutam. Talis versus similis fuisset versui III. Aen. 340. *Quem tibi iam Troia* — qui a Grammaticis tamquam unici fere exempli fuit notatus. Silius hunc versum bis ante oculos habuit, VII. 605. *Moriturum pugnas aeris stridore cientem.* et VIII. 488. *Haec eadem pugnas accendere protulit aere.*

Forte cava dum personat aequora concha. Heynius indicat *concham* paullo durius esse positam pro *tuba* vel *lituo*. *Concha*, ni fallor, hic proprie accipienda est. Erat hoc instrumentum, quo Triton canebat. Si Misenus Tritonem vellet aemulari, recte eodem instrumento utebatur. Talem concham in litore invenire potuit. Hodie quoque in litoribus quibusdam Franciae et Britanniae huiusmodi conchis canunt. Sonus esse narratur mire acutus, et qui ultra spatium duarum horarum auditur. Nonnulli interpretes ostendunt Ovidii Metam. I. 333. *Caeruleum Tritona vocat, conchaeque sonaci Inspirare iubet* —— *cava buccina sumitur illi.* Sed apparet Ovidium *concham* appellare *buccinam*, quia *concha* erat Tritoni pro *buccina*. Magis apparet, si versum sequentem addis: *cava buccina sumitur illi, Tortilis, in latum quae turbine crescit ab imo.* Misenus igitur in pugna utebatur *lituo* vel *tuba;* hic, ut similior videretur Tritoni, vera *concha*.

Demens, et cantu vocat in certamina divos,
Aemulus exceptum Triton, (*si credere dignum est*)
Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Praecipue pius Aeneas. Tum iussa Sibyllae,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, coeloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceae; sonat icta securibus ilex;
Fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
Scinditur; advolvunt ingentis montibus ornos.
Nec non Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam immensam, *et sic forte precatur:*

Si credere dignum est. Nota formula, si quid narratur, quod fidem superat, neque fere in eum, de quo narratur, cadere potest. Utitur ipse Virgilius Georg. III. 391. Ovidius Metam. III. 311. Silius III. 425. *letique deus, si credere fas est, Causa fuit leti miserae deus.* Sed quid erat in facto Tritonis credere indignum, non fas credere? Misenus Tritonem cantu provocarat. Erat impium. Merito igitur puniebatur. Et ipse poeta Misenum vocat *dementem.* Si Virgilius ostendere voluit, se caussam mortis Miseni ad fabulas referre, non memorasset potius, quam rei memoratae fidem ita ipse minuisset. Videtur esse additamentum Grammatici. Neque hemistichia necessarie habent absolutam sententiam.

Aramque sepulcri. Ara pro *rogo.* Vide Burmannum ad Valerii Flacci V. 10. et Oudendorp. ad Lucan. VIII. 736.

Coeloque educere. Male in MSS. quibusdam *adducere.* Silius XV. 389. *coeloque educitur ara.*

Stabula alta ferarum. Valerius Flacc. II. 477. *fluctus Idaea moventes Cum stabulis nemora.* Statius Theb. I. 377. *metuenda ferarum excutiens stabula.* Claudian. Rapt. Pros. II. 209. *stabuli decus armentique iuvencam.*

Et sic forte precatur. Variant MSS. *voce, ore, forte.* Wagnerus *forte* edidit, eoque lectoris animum ad insperati eventus exspectationem excitari putat. Spuria credo. Alii alio modo explevere; hinc diversae lectiones. Aeneas non precatur, sed *haec tristi cum corde volutat*, secum

Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminae quum forte columbae
Ipsa sub ora viri coelo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maximus heros
Maternas agnoscit avis, laetusque precatur:
Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic effatus vestigia pressit,
Observans, quae signa ferant, quo tendere pergant.

tacitus dicit. Mox demum *precatur* vs. 193. maternas agnoscit aves laetusque *precatur*. *Animo volutare* et *precari* hic plane sunt contraria, illud *clam*, hoc *palam voce* fit.

Vix ea fatus erat. Tacitus, secum, *πρὸς ὃν θυμόν*.

Ubi pinguem dives opacat Ramus humum. Trappius legebat *inaurat*. Ramus nempe exiguus umbra humum *obscurare* non potest. Iudice Heynio, Trappius fortasse addere voluit, *fulgorem auri non inducere umbram*. Heynius has difficultates ita solvit: »Cogitandus est ramus cum frondibus et foliis; huic, etsi ex auro, poeta tribuit, quod commune est omni frondi, ut umbra obducat eam terrae partem, cui respondet suo ad solem positu. Et hoc est *opacat humum*." Equidem non credo scriptorem castigatae orationis universe dicturum fuisse: *ramus opacat humum;* nisi de ingenti quodam ac singulari ramo, qui solus fere arborem efficiat. Umbra, quam vulgo unus ramus efficit, tam exigua est, ut tamquam *umbra* vix memorari possit, minime tamquam umbra *humum opacans*. Adde quod iste ramus fuit admodum parvus, *virga* vs. 144. appellatur, et vs. 141. *auricomi foetus*. Hinc *umbra* non oritur. Virgilius scribere debuit: *Ubi pinguem dives opacat Arbor humum. Dives arbor*, quae haberet ramum istum. Arbor ipsa erat ingens, *opaca* vs. 208.

Observans, quae signa ferant. Servius de *augurio* accepit. Sed annotatio ex Servianis videtur corrupta, eamque suspectam habuit Dukerus ad Flori II. 2. Quod autem Grammaticus hic *augurium* voluerit, non a more illius abhorret. Magis miror etiam Heynium sic interpretari. Aeneas, puto, observat, quae *signa columbae ferrent*, hoc est, quo pergerent et ita

Pascentes illae tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aera lapsae
Sedibus optatis gemina super arbore sidunt,

viam monstrarent, quam viam pergendos ignarent. *Augurii*, proprie dicti, nulla hic esse potest ratio. Quamquam et sic interpretatur Silius XVII. 52. *Tunc a sede deum, purumque per aethera lapsae Armigerae Iovis ante oculos coepere volucres Aequoreas monstrare vias.*

Quantum acie possent oculi servare sequentum. Aeneas erat solus. Nec columbas sequebatur, sed stabat, vestigia premens, et columbas oculis observans. Verum iudico: *Quantum acie possent oculi servare sequentes.* In Codice Moret. erat *sequendo*, quod idem significaret, atque *oculi sequentes*, sed iure displicet Wagnero, ob praegressum *volando.* Nota dicendi formula *oculi sequuntur* et *oculis sequimur.* Interea Silius, vel quicunque sit auctor libri XVII. vs. 55. inepta imitatione, ostendit se legisse *sequentum: inde, secuti Tantum progressos liquida sub nube volatus, Quantum non frustra speculantum lumina servant.*

Sedibus optatis gemina super arbore sidunt. In aliis MSS. *geminae.* Burmannus coniicit: *geminaeque sub arbore.* Locus non satis planus est. *Sedes optatae*, sunt a columbis *optatae*, vehementer cupitae, ac tandem inventae. Sed columbis si est animus arborem petere, vulgo nihil obstat, quominus statim petant. Aeneas omnibus votis ac precibus eam arborem quaerebat, erat *optata Aeneae*, non adeo columbis. Ita Silius, hunc versum imitans, dixit de Hannibalis militibus, qui non sine summo labore ad cacumina Alpium pervenerant, III. 555. *optato vertice sidunt.* Wagnerus explicat: eo loco, quo *columbas considere optaverat Aeneas.* Et Aeneas poterat arborem quandam dispicere, et optare ut in ea columbae sederent. Sed quid referebat, in qua arbore siderent, modo in vicina aliqua et *optata* sederent? Neque Aeneas prius videbat esse arborem *optatam*, quam aurum ex ramo refulgens videbat. Iam *gemina arbor* significat *duas arbores.* Hinc Heynius, fere ut Cuninghamus, fecit *duos truncos*, in commune fastigium coeuntes. Potest etiam significare, ut Donatus interpretatur, *arborem, quae frondem duplicem et materiam portat.* Neutrum huic loco convenit. Si Virgilius singularem quandam arboris fuisse speciem voluisset, aliam, credo, dedisset speciem, nec ita vocasset *geminam.* Propter unum vero *ramulum aureum*, non recte vocari potest *ge-*

**Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum**

mina, ut bene animadvertit Wagnerus, qui coniicit *geminam* esse, quod *ambae* columbae super *eadem* considunt. In aliis MSS. legitur *geminae*. Iam dictum erat: *geminae quum forte columbae venere:* tum, pascentes *illae* prodire volando; inde, ubi ad Avernum venerunt, celeres se tollunt lapsae per aera, et sidunt super arbore. Vides repetitionem *geminae* plane supervacaneam et inutilem. Praeterea appositio illa *sedibus* — *arbore* hoc quidem loco et vi et gratia caret. Habet igitur vulgata scriptura multas difficultates. Si considero, quam similes sint literarum ductus in SEDIBVS et EMINVS, in GEMINAE et AENEAE, veram lectionem fuisse coniicio: *Eminus optata Aeneae super arbore sidunt.* Sidunt super arbore quadam, unde aureus ille ramus refulsit. Nihil habebat arbor praeter caeteras singulare. Quum columbae sidunt, aurum statim in oculos incurrit.

Discolor unde auri per ramos aura refulsit. Auri *splendorem* interpretantur veteres Grammatici, Nonius, Servius, Macrobius. Secuti sunt recentiores. Heynius ad Georg. II. 47. explicavit *luminis reverberationem*, et dicitur hoc exemplis illustravisse, sicuti Mitscherlichius ad Horatii Carm. II. VIII. 24. Equidem valde dubito an probati scriptores unquam vocabulo *aura* sic usi sint. Afferuntur duo exempla, Virgilii Georg. II. 47, de arboribus quae se tollunt *in luminis auras.* Quamquam *aura* et *ora* ita pronuntiabatur, ut discrimen non agnosceres, et multi ediderunt *luminis oras*, rectius tamen est *luminis auras*, quia arbores in *luce* et *aere* laetissime crescunt. Et *luminis orae*, magis dicitur de iis, qui ex tenebris in lucem, in vitam prodeunt, de quo conf. Forbigerus ad Lucretii I. 23. Sed hic non agitur de *splendore*, ut neque in *aetheris auris*, vel *aeris auris*, vel simplici *auris*, quae nihil aliud significant quam *sub divo*, *sub Iove.* Alterum affertur ex Prisciano in Periegesi 1020, *aura viridi quae splendet iaspis.* Est imitatio loci Virgiliani non laudanda. Nam si in *aura auri refulsit*, propter additum *auri* vocabulum, splendor aliquatenus tamen significatur, *aura viridis* notionem *splendoris* non statim ostendit. Dionysius Perieg. vs. 1120. dixit: *Χλωρὰ διαυγάζουσαν ἴασπιν.* Priscianus melius reddidisset: *auro viridi quae splendet iaspis.* Sed scripserit *aura viridi*, nihil hinc efficitur, nisi quod ita in Virgilio suo invenit, et male imitando expressit. Praeter Priscianum nemo alius ita locutus est. Non viderunt credo, illud *auri aura.* Diceres esse antiquum, etiam propter alliterationem quandam. Sed nemo ex antiquis *auram* ita posuit. Ma-

Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fetu teretis circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit Aeneas extemplo, avidusque refringit

crobius Saturn. VI. 6. ad ea retulit, quae ab ipso Virgilio sunt *figurata*, non a veteribus accepta, et ausu poetico nove quidem, sed decenter usurpata. In eodem capite ea novitas sic explicatur: »Quid est enim *aura auri?* aut quemadmodum aura refulget? Sed tamen pulchre usurpavit." Non intelligo eam pulchritudinem, ut neque Heynianum *exquisite*, nisi ratio ostendatur, qua *auri aura* pro *auri splendor* usurpari possit. Heynius hanc rationem invenit: »*aura adductum* ad suos sensus odorem, etiam *lumen*, bene videbant veteres. Hinc *auram luminosam*, et pro ea *auram luminis* dixere." Sed ad eam rationem *aura auri* non potest dici, quia *aurum* est res inanimata et immobilis, quam *aura* ex loco in locum, sicuti *odorem*, non traducit. Si quis contendat, non ipsum *aurum* traduci, sed *splendorem auri*, is facit hanc formulam: *splendor auri splendorem auri* traducit. Comparant interpretes Graeca Callimachi H. Dianae vs. 117. *φάεος δ' ἐνέηκας ἀϋτμὴν ᾿Ασβέστου*. et Orphei Argon. 1219. de pulchritudine Circes: *στίλβε δὲ καλὰ πρόσωπα, φλογὸς δ' ἀπέλαμπεν ἀϋτμή*. Sed ista comparari non debuerant. Nam *ἀϋτμὴ φλογός*, *spiritus*, *halitus*, *anima*, *aura flammae*, rei quasi vivae, intelligitur, *auri* non intelligitur: nec Graece dicas *χρυσοῦ ἀϋτμή*. Quare puto Virgilium, si Latinitatem nova figura ditare voluisset, alio potius modo fuisse ditaturum, qui magis cum natura sermonis conveniret. Latinum est *aura auri*, quod eum latere non potuit, sed significat *odor auri:* idque figurate dici potest, ut v. c. Lucianus in Timone p. 123, de adulatoribus, qui ad Timonem celerrime currebant, *ὀσφραινόμενοι τοῦ χρυσίου*. Scribe: *Discolor unde auro per ramos virga refulsit.* AVRA et VIRGA non valde discedunt. *Auro* legitur in Cod. Rom. et Rottend. pr. *Virga*, ut supra vs. 144. *frondescit virga metallo.* Ovidius fortasse *auro* vidit, appellans Metam. XIV. 113. eandem virgam *ramum auro fulgentem.*

Avidusque refringit Cunctantem. Id est, *cunctantem refringi*, qui resistit, quominus refringatur. Ita somnus Palinuro *cunctanti* lumina solvit, qui reluctabatur, Aeneid. V. 856. Sed haec *virga* non dici potest *reluctans* et *cunctans*, quia Sibylla cecinerat vs. 146. *ipsa volens facilisque sequetur*. Tria posuit Virgilius, quae vel minimae cunctationi contraria sunt:

Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem taedis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et feralis ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et aena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et unguunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestis, velamina nota,
Coniiciunt; pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium; et subiectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Turea dona, dapes, fuso crateres olivo.

ipsa (sponte), *volens*, et *facilis*. Heynius putat esse epitheton simpliciter ornans, et positum pro *tenax*, *lentus*, quia ex auro, ut Georg. II. 236. *glebae cunctantes*. Et eum locum iam Servius comparaverat. Sed vide totum: *glebas cunctantes crassaque terga Exspecta, et validis terram proscinde iuvencis*. Apparet *cunctantes* appellari quae *cunctantur proscindi*, non facile proscindi se patiuntur. Quid in Virgilio pro *refringit cunctantem* sit scribendum, non video. Waddelii *sectantem* iure non placet Heynio. Melius fortasse est *avidusque refringit Adductam*. Aeneas avidus ramum corripit, *adducit*, *refringit*. Sic Ovidius Pont. III. v. 19. *adducto pomum decerpere ramo*. Melius etiam: *avidusque refringit cedentem*. Veriorem tamen ab aliis medicinam exspecto.

Corpusque lavant frigentis et unguunt. Servius affert versum Ennii: *Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit*. Ennium scripsisse credo: *Tarquinio corpus*. Heynius in Praefat. Edit. secundae pag. LXI. ed. Wagn. hoc exemplum opposuit Bentleio, disputanti, veteres semper protulisse *imperI*, *negotI*, similia. Videbimus ea de re alibi diligentius.

Congesta cremantur Turea dona, dapes, fuso crateres olivo. *Dapes* non per appositionem iungi possunt sive cum *dona*, sive cum *crateres*. Memorantur tria diversa, *tus*, *dapes*, *oleum*. Per *dapes* significari volunt *victimas*. Sed *thus* et *oleum* aeque sunt *dapes* atque *victimae*.

Postquam collapsi cineres, et flamma quievit:
Reliquias vino et bibulam lavere favillam;
Ossaque lecta cado texit Corynaeus aeno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivae,
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aerio: qui nunc Misenus ab illo

Virgilius Aeneid. III. 301. *Solemnes tum forte dapes et tristia dona Libabat cineri Andromache.* Ibi *dapes* sunt lac, sanguis, et quae inferiae *libantur.* De *ture* usurpavit Seneca Oedip. 307. ubi, postquam Tiresias praeceperat: *Arasque dona turis Eoi exstrue*, Manto se fecisse respondet. Rogat Tiresias: *Quid flamma largas iamne comprendit dapes?* Quod minus recte interpretes ad carnes altari impositas referunt. Nam Tiresias demum vs. 434. *tauros* admoveri iubet. Silius quidem XV. 390. (si sunt ista Silii) hunc locum Virgilii imitatus, *dapes* a *ture* fecit diversas: *thura dapesque Et fasces clypeusque viri, pompa ultima, fertur.* Sed auctoritas illa me non deterret, quominus Virgiliana esse dicam corrupta. Et sunt in postremis libris multa, quae Silii nomine feruntur, magis autem a Grammatico aliquo ex centonibus Virgilianis videntur consarcinata. Mutavi TVRBA in VLTIMA et DAPES in SVPER, et locum omni distinctionis signo liberavi: *congesta cremantur Ultima dona super fuso crateres olivo.* Plena olei pocula cremantur *super* ultima dona, quae congesserant. *Super* in hoc ritu valde usitatum. Virgilius VI. Aeneid. 254. *Et solida imponit taurorum viscera flammis, Pingue super oleum fundens ardentibus extis.* Ovidius Metam. VII. 246, *patulas perfundit sanguine fossas; Tum super invergens liquidi carchesia Bacchi.* Heroid. XIII. 113. *Tura damus, lacrymamque super; qua sparsa relucet, Ut solet affuso surgere flamma mero.* Silius XIII. 434. *Corpora lanigerum procumbunt lecta bidentum, Fundunt mella super, Bacchique et lactis honorem. Ultima dona* de inferiis, ut Catullus Carm. 100. *Advenio has miseras, frater, ad inferias, Ut te postremo donarem munere mortis.* Valerius Flaccus V. 13. *inter lacrymas interque extrema virorum Munera.* Silius loco supra laudato, qui formatus est ad hunc Virgilii, appellat *ultimam pompam.*

Dicitur, aeternumque tenet per saecula nomen.
His actis propere exsequitur praecepta Sibyllae.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullae poterant impune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat.
Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantis terga iuvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et summas carpens media inter cornua saetas,
Ignibus imponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Coeloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue super oleum infundens ardentibus extis.

His actis. Fuere qui nimis historicum putarent. Silius et alii imitando probarunt. Silius VII. 730. *quis actis.* XVI. 275. *his actis.*

Scrupea. Scropea est vox nihili. *Scrupea* egregie illustravit Heinsius ad Valerii Flacci II. 518.

Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon. Non legitur in Vatican. In Mediceo aliisque melioribus manu recentiore additus est. Fictus videtur ex Dionysii Periegesi, 1151. τοὔνεκά μιν καὶ φῶτες ἐπικλείουσιν Ἄορνον. Et Virgilius potius scripsisset: *Unde loco Graii dixerunt nomen Aornon*, vel *Aorno.* Vide Wagnerum, qui cum Heynio et optimis interpretibus versum eiecit. Iam Heinsius spurium esse ostenderat.

Ignibus imponit sacris, libamina prima. Melius, credo, legitur: *Ignibus imponit sacris libamina, primam Voce vocans Hecaten. Setae* sunt *libamina.* His in ignem coniectis, *statim, primam*, ante omnes deos deasque, invocat Hecaten. *Ante omnes* in re simili usurpat Silius XIII. 430.

Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et iuga coepta moveri
Silvarum, visaeque canes ululare per umbram,

Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus. Plane idem est *sub lumina* primi solis, et, sub *ortus* solis. Non vidi exemplum talis tautologiae, quam valde ingratam esse arbitror. Quanto melius Catullus Epithal. 272. *Aurora exoriente, vagi sub lumina solis.* Valerius Flaccus III. 257. *Ecce levi primo iam spargere lumine portus Orta dies.* Quamquam pro LEVI scribendum puto AVTEM. Silius XIII. 132. *primos ad luminis ortus.* Seneca Troad. 169. *summa iam Titan iuga Stringebat: Ortus vicerat noctem dies: Cum subito caeco terra mugitu fremens Concussa, totos traxit ex imo sinus. Movere silvae capita.* Quod nunc in MSS. Virgilianis, quae novimus, fertur, hoc facile corrumpi potuit ex omissa voce *subito* ante *sub.* Versus certe longe melior nascetur: *Ecce autem primi subito sub luminis ortus.* Seneca l. l. *subito* hic legisse videtur. Et mire facit ad augendum terrorem.

Iuga coepta moveri Silvarum. Iuga, in quibus sunt silvae. Virgilius iterum XI. 545. *iuga longa petebat Solorum nemorum.* Virgilius Graecos sequitur. Auctor Hymni in Cererem 386. ὄρος κάτα δάσκιον ὕλης. Ubi Vossius corrigit ὄρευς κάτα δάσκιον ὕλην, Ruhnkenius ὄρος κάτα δάσκιον ὕλῃ. Loca Virgilii ostendunt nihil esse mutandum. In Virgilio quoque nonnulli frustra difficultatem invenerant. Poeta mutavit consuetum *silvas iugorum.* Ita locutus est Aeneid. VII. 659. *Collis Aventini silva.* Et sic Graeci solent. Eurip. Androm. 850. καθ' ὕλαν δρίων. Pro *coepta*, Seneca Natur. Quaest. VI. 13. habet *celsa.* Elegantius, puto.

Visaeque canes ululare per umbram. In talibus prodigiis frequens est usus participii *visus.* Virgilius Aeneid. III. 90. *tremere omnia visa repente Liminaque laurusque dei.* IV. 460. *Hinc exaudiri voces et verba vocantis Visa viri.* Ovidius Metam. XIV. 406. *Exsiluere loco (dictu mirabile) silvae: Ingemuitque solum. Et lapides visi mugitus edere raucos, — Et latrare canes.* Duplex, e sententia veterum Grammaticorum, esse potest interpretatio. Servius ad Aeneid. III. 90. Stoicos et Academicos secutus est, qui dicunt ea, quae contra naturam sunt, non fieri, sed fieri videri. Idem ad Aeneid. IV. 455. non ululasse canes, *sed fieri visum.* Altera interpretatio est Donati ad Terentium Eunuchi III. II. 1. »Omnes sensus *visa* dicuntur, ab eo quod est certissimum (Burmannus ad Ovidii Amor. II. V. 19. volebat *certissimus*) oculorum. Ergo, *visa sum, sensi*, ut Virgilius: *visaeque canes ululare per umbram.*" Quamquam sententia Donati propius ad veritatem accedit, animad-

Adventante dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum.
Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
   Di, quibus imperium est animarum, Umbraeque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit, numine vestro,

verti tamen, illud *visus* saepe poni, ut rei narratae terribilis species magis ostendatur. Dido IV, 465. *audire videbatur* vocem viri vocantis, sed vix ipsa credebat auribus suis. Sed Aeneae, in Orcum descendenti, et Hecate adventante, quid videri poterat incredibile? Neque ipse, neque lectores dubitare possunt. Solum revera *mugit*, *iuga moventur*, *canes ululant*. Ita ut Apollon. Rhod. III. 1216. *ἀμφὶ δὲ τήνγε* (Hecaten) *Ὀξείῃ ὑλακῇ χθόνιοι κύνες ἐφθέγγοντο*. Scriptum mallem: *saevaeque canes ululare per umbram*. Et epitheton convenit *canibus*, et tale epitheton in latratu ululatu usitatum est. Virgil. Aeneid. V. 257. *saevitque canum latratus ad auras*. Lucan. I. 548. *flebile saevi Latravere canes*.

Totoque absistite luco. Seneca Herc. Furent. 804. *antroque toto cessit*. Silius II. 371. *toto absistite ponto*.

Sit mihi fas audita loqui. Imitatio Senecae Herc. Furent. 658 Heynium non latuit: *Fas omne mundi*, *teque dominantem precor Regno capaci; teque quam tota irrita Quaesivit Aetna mater; ut iura abdita Et operta terris, liceat impune eloqui*. Seneca *Fas* invocat, et facit Numen, aeque ac Plutonem et Proserpinam. Fieri potest, ut in Virgilio legerit: *Sit mihi, Fas, audita loqui*. *Fas* est dea fere, quam Graeci Dicen vel Nemesin appellant. Hinc in formulis *Audite Ius Fasque*, ut apud Livium VIII. 5. Conf. Heinsius ad Aeneid. VI. 438. *Sit mihi* idem est, quod Seneca dixit *liceat*. Vide Heinsium ad Ovidii Artis Amatoriae II. 28. Sed etiam formula *sit mihi fas*, et *est mihi fas*, pro *liceat* et *licet* ponitur. Attigimus ad Horat. Carm. II. 16. Caeterum comparandus hic est locus Valerii Flacci II. 439. *Hactenus in populos*, *vates Samothraca*, *diemque Missa mane*, *sacrisque metum servemus opertis*. Ubi scribendum *Missa fave*. Sis nobis placida et faveas, quod haec tantum aperuimus: *νῆσος* (Samothrace) *κεχάροιτο* in simili caussa dixit Apollonius Rhodius.

Pandere res alta terra et caligine mersas.
 Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in silvis: ubi coelum condidit umbra
Iupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas;
Terribiles visu formae; Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,

Quale per incertam Lunam. Formam versus imitatur Valerius Flaccus IV. 195. *Qualiter ignotis spumantem funditus amnem Taurus aquis qui primus init, spernitque tumentem, Pandit iter.* Citavi ista, ut emendarem: *Quale per.*

Luctus et ultrices posuere cubilia Curae. Servius interpretatur *Curas conscientiae*, ex Iuvenale XIII. 193. *quos diri conscia facti Mens habet attonitos, et surdo verbere caedit.* Multum dubito, an *Curae* ita de mala conscientia inveniantur: et *ultrices* nimis universe dictum. Exspectassem certe *scelerum ultrices.* Fortasse scribendum: *Luctus, et altrices posuere cubilia Curae.* Eleganter iunguntur *Luctus*, et *Luctus altrices Curae. Curae* varii generis, quae corda humana sollicitant, et luctum alunt. Ita mox: *consanguineus Leti Sopor.* Et Silius XIII. 582. *Moeror pastus Fletu. Posuere cubilia*, Hesiodeum refert Theogon. 64. *Πὰρ' δ' αὐτῇς Χάριτές τε καὶ Ἵμερος οἰκί' ἔθεντο.* Ibi in aliis est ἔχουσι. Conf. Wyttenb. ad Plutarchi Moral. T. I. Anim. pag. 425. Virgilius vidit ἔθεντο, quem imitatur Statius Theb. II. 37. *Illic exhausti posuere cubilia venti.*

Malesuada Fames ac turpis Egestas. Orosius II. 4. *Egestas turpis, atque obscaena Fames.*

Mala mentis Gaudia. Virgilius *Invidiam*, a nemine imitatorum omissam, diserte non nominavit. Expressit, credo, hic per *mala mentis Gaudia. Mala gaudia*, quae nemo laudet, profecta scilicet ex laetitia propter aliorum calamitates. Sic Valerius Flaccus VI. 178. *Mala Leti gaudia.* Ibi Burmannus laudat Statii I. Theb. 229. *Mala gaudia matrum.*

Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
 In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens: quam sedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllaeque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernae
Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones, Harpyiaeque, et forma tricorporis umbrae.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas, strictamque aciem venientibus offert;
Et, ni docta comes tenuis sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formae,
Irruat, et frustra ferro diverberet umbras.
 Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad undas.

Centauri in foribus stabulant. MSS. quaedam *fabulant* et *stabant.* Silius XIII. 579. vulgata quoque tuetur: *Quanta cohors, omni stabulante per atria monstro, Excubat, et manes permixto murmure terret!*

Gorgones, Harpyiaeque, et forma tricorporis umbrae. Servius hic annotavit, si tamen ipse Servius fecit: »Sane quidam dicunt, versus alios hos a poeta hoc loco relictos, qui ab eius emendatoribus sublati sint: *Gorgonis in medio portentum immane Medusae, Vipereae circum ora comae cui sibila torquent: Infamesque rigent oculi: mentoque sub imo Serpentum extremis nodantur vincula caudis.*" Et versus, et fabula de emendatoribus eundem, puto, habent auctorem. Fingebant ista, ut suis versibus auctoritatem conciliarent. Et Heynius versus esse inepti interpolatoris censet.

Aciem venientibus offert. Montalb. *effert.* Sed *offert* est *opponit.* Vide Burmannum ad Lucan. IX. 64.

Cava sub imagine formae. Hoc erit *sub forma formae. Umbrae* enim sunt *imago*, *forma*, *εἴδωλα;* imitantur aliquid, revera non sunt, quod imitantur. Imitantur *vivum hominem.* Sunt imago vivi hominis, imago vitae. Mallem: *Et, ni docta comes tenuis sine corpore formas Admoneat volitare cava sub imagine vitae.* Sic Ovidius Metam. XIV. 80. *pyra, sub imagine sacri;* quae imaginem, formam sacri referebat.

Turbidus hic coeno vastaque voragine gurges
Aestuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta iacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba,
Iam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
Impositique rogis iuvenes ante ora parentum.
Quam multa in silvis auctumni frigore primo
Lapsa cadunt folia; aut ad terram gurgite ab alto
Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus

Sordidus ex humeris nodo dependet amictus. Claudianus Carm. 88. hunc versum ita legit. Legit et Seneca Herc. Furent. 766. *Impexa pendet barba; deformem sinum Nodo coercet.* Atque illud Senecae facilius intelligitur, quam Virgilii. Ne quis tamen scribendum contendat *nudo*, Pierius opportune statuas ostendit, in quibus ornatus *ex humeris nodo religatus* pendet.

Velisque ministrat. Pro *regit velis.* Ea significatio in plerisque exemplis obtinet, quae viri docti in unum coegerunt ad Valerii Flacci III. 38. Silii II. 674. et Gratii Cyneg. 314.

Cruda deo viridisque senectus. Tacitus Agricola: 23. *quibus cruda ac viridis senectus.* Seneca Oedip. 166. *Quique capaci turbida cymba Flumina servat durus senio Navita crudo.* Vide Gronovium.

Lapsa cadunt folia. In Montalb. *ipsa*, prima litera, ut saepe, a librario omissa. Wakefieldus non bene coniicit *laesa.* Nam vere Latinum est *lapsa cadunt*, in terram decidunt. An esset Latinum, diu ante Wakefieldum quidam dubitavit, quem docuit Gronovius ad Senecae Herc. Oet. 1163. Et sic Livius saepe, v. c. I. 56. *velut si prolapsus cecidisset.* Dicemus etiam de eo Aeneid. XI. 793.

Frigidus annus. Burmannus ex paucis MSS. minus, puto, recte, ediderat *amnis.* Heynius bene *annus* revocavit. Nam neque *amnis* sic absolute satis bene ponitur, neque recte *fugat*

Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripae ulterioris amore:
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;
Ast alios longe submotos arcet arena.
Aeneas, miratus enim, motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo, quid volt concursus ad amnem?
Quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
Hae linquunt, illae remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cuius iurare timent et fallere numen.
Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;

aves trans pontum; et est Homericum χειμῶνα φύγον. *Annus frigidus* est χειμών. *Annus hibernus* apud Horatium. Virgilius cogitavit Italiam, unde aves hiberno tempore trans mare in calidiores terras abeunt. Pro *frigidus*, Schraderus coniicit *Threcius*, quia praecedit *frigore.* Marklandus ad Statii Silv. I. III. 8. scripsit: »*frigidum annum* eodem sensu vocat Virgilius, loco corrupto, *de quo alibi.*" Nescio quid in sequentibus esse corruptum putaverit Britannus eximius. Fortasse postea nihil esse ipse vidit. Nam de eo loco non egit.

Terris immittit apricis. MS. Leid. *et campis*, Barth. *atque oris.* Heyn. *campis*, Wakefield. *oris* praeferunt, quia brevi intervallo legitur *terram.* Tales repetitiones in Aeneide tam crebrae sunt, ut periculosum videatur eas ubique tollere. Testantur Aeneidem non esse a Virgilio absolutam.

Illae remis vada livida verrunt? Fluvium transeunt, dum Charon remis vada verrit.

Di cuius iurare timent et fallere numen. Miror in nullo MS. inveniri *nomen.* Dei iurant *per numen*, numina per numen, per *numen fluvii Stygii*, haec nescio quid a rei et linguae natura abhorrens continent. Simplicius ac gravius; Dei Styga, *nomen Stygis* invocantes, peierare timent. Vel ipsum *nomen Stygis* horrorem incutit.

Inops inhumataque turba est. Inops, cui nemo opem tulit, iusta persolvit: vide Heynium. Virgilius mox appellat *mortis honore carentes.* Aliter accepit Schol. Iuven. III. 267. *Et nunc apud Athenienses mortuis*

Portitor ille, Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque haec litora circum:
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit;
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi maestos et mortis honore carentis,
Leucaspim, et Lyciae ductorem classis Oronten:
Quos simul, a Troia ventosa per aequora vectos,
Obruit auster, aqua involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi mediis effusus in undis.

solent in ore nummum immittere, ut apud inferos non tamquam inopes errent; unde naulum Charon accipere solebat, ut Virgilius. Vocabulum *Athenienses* in hoc Scholio corruptum est, mutandum, credo, in *Ethnicos.* Nam sunt in his Scholiis multa Christiana.

Quos vehit unda. Nescio cur Schraderus pro *unda* voluerit *ille.*

Transportare prius. MS. Leid. *Transportare suis.* Eleganter. Et *prius* saepe omittitur, ut apud Graecos πρὶν et μᾶλλον ante ἤ.

Multa putans. Silius VII. 519. *Multa putans secum.* Vide Ruhnk. ad Terentium Eunuchi IV. II. 4. Non opus igitur est emendatione *multa agitans.*

Ecce gubernator sese Palinurus agebat. Omne hoc de Palinuro Episodium Virgilio vix dignum esse mihi videtur. Praeterea longius est, et tota res levior pro caetera rerum gravitate, nec cum argumento satis coniuncta.

Qui Libyco nuper cursu. Cursus *Libycus* est, versus Libyam, Carthaginem. Sed hic debet significare *cursum* a Carthagine. Quamquam neque recte diceretur *cursus versus Carthaginem*, quia Troiani non hoc habebant consilium, sed tempestate eo delati sunt, ignorantes plane, quo veherentur.

Effusus. Marklandus ad Statii Silv. V. I. 137. citat *demersus*, sive ex memoria, sive, quod interdum facit, tacite ita scribendum videri significans.

Hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra;
Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque sub aequore mersit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finisque canebat
Venturum Ausonios. En haec promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me deus aequore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revolsum,
Cui datus haerebam custos, cursusque regebam,
Praecipitans traxi mecum. Maria aspera iuro,

Hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra. Silius XIII. 705. haec legisse videtur: *Iamque aderat multa vix agnoscendus in umbra Paullus.* Ubi Lefeburius et Rupertus poetam non intellexerunt.

Quis te, Palinure, deorum Eripuit. Aeneas nihil de caussa mortis sciebat.

Hoc uno responso animum delusit Apollo. Frustra in aliis *derisit.* Heinsius egregia emendatione restituit Valerii Flacci VI. 729. *Vos superi, vos augurio lusistis inani.* Legebatur *iussistis.* Adde Virgilium Aeneid. I. 407. *Quid natum toties, crudelis tu quoque, falsis, Ludis imaginibus?* Interim de hoc responso nusquam aliquid legitur.

En haec promissa fides est? Alii Codd. *promissa fidesque* et *fidesque est.* Burmannus et Heynius recte alterum praetulere, quod est in optimis et plerisque Codd., et sonum habet graviorem in fine, et admirationi magis convenientem.

Nec me deus aequore mersit. Servius distinxit *nec me:* »Nam *Somnus* eum deiecit, et *Somnus est deus.*" Heynius explicat: »Deus aliquis me non mersit, quin ad Italiae litus enatarem." Heynius facit Palinurum fere iocantem in tristi conditione: Deus quidem me in aquam *deturbavit*, sed non *submersit*, nam emersi et natavi ad Italiam. Alia quaedam recte contra hunc locum disputat Schellerus, Praeceptorum Stili Bene Latini pag. 748.

Cui datus haerebam custos. Recte *custos templi, ianuae, liminis.* An etiam recte *custos gubernaculi?* Nondum alibi inveni.

Maria aspera iuro. Mirum iusiurandum Palinuri, *umbrae*, per *maria.* Iurasset potius per *Orcum.*

Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tris notus hibernas immensa per aequora noctis
Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
Paullatim adnabam terrae; iam tuta tenebam:
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,

Non ullum pro me tantum cepisse timorem. Mediceum a manu pr. *illum.* Hoc mihi non spernendum videtur. *Illum* timorem, quem capiebam, in mare decidens. Si quis subito in mare cadit, unus modo est metus, ne pereat. *Ille* metus, non erat hic tantus Palinuri, quantus erat pro Aenea.

Spoliata armis. Arma de gubernaculo solo nusquam alibi legitur.

Deficeret tantis navis surgentibus undis. Versus soni ingrati. Et vanus erat metus Palinuri. Nam in fine libri V. narratur, fuisse tempestatem maxime serenam; quin, Palinuro iam de nave excusso, *Currit iter tutum non secius aequore classis, Promissisque patris Neptuni interrita fertur.*

Tris notus hibernas immensa per aequora noctis. Erat, ut dixi, serenum. Iam Palinurus quidem in gubernaculo insidens natasse videtur, sed aliquid dicere debuisset, unde Aeneas intelligeret.

Vix lumine quarto Prospexi Italiam. Nihil dicam de tempore tam diuturno, quod fluctibus agitatus est. Sed dies hic *quartus* nondum esse potest, quo cum Aenea loquitur. Palinurus media nocte in mare decidit. Faciamus fuisse I diem mensis Iunii. Aeneas paucis post horis Cumas allabitur. Statim adit Apollinem. Accepto oraculo, cum Achate antrum relinquit, ad naves redit, Misenum in litore invenit. Omnes socii iam circa cadaver fremebant. Haud mora, eunt in silvam, caedunt ligna, socios hortatur Aeneas. In ea silva ramum repertum ad Sibyllam deportat. Interea socii exsequias Miseno facere pergunt; Aeneas, ab antro reversus, imponit tumulum. Tum iussus mactat pecudes in introitu Orci. Sub lumina primi solis (adventante die II Iunii) Orcum intrat, brevique post Palinurum videt. Quare inter tempus, quo Palinurus in mare decidit, et tempus quo Aeneas eum convenit, intercessere horae circiter viginti octo. Ergo Palinurus dicere non potuit se *vix lumine quarto* prospexisse Italiam.

Iam tuta tenebam. Atqui hoc periculosissimum, si quis prensat *capita aspera montis;* metus enim est, ne vi fluctuum vel illidatur rupi, vel in mare reiiciatur.

Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, praedamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per coeli iucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis; aut tu mihi terram
Iniice, namque potes, portusque require Velinos;

Uncis manibus. Ridiculum epitheton.

Praedamque ignara putasset. Ignorans, me in mare decidisse, nihilque mecum portare. Spe praedae Palinurum interfecisse, et, videntes se esse deceptos, cadaver in fluctus reiecisse videntur. Quod erat in uno MS. *ignava*, placuit Wakefieldo.

Per spes surgentis Iuli. Pauciores Codd. *per spem.* Heynius iudicat in plurali plus inesse dignitatis ac gravitatis. Et frequens est pluralis. Vide, praeter alios, Schultingium ad Senecae Controv. I. pag. 104. Et certe *per spes* significat praecipuam ac fere omnem dulcissimam spem patri in filio repositam. Graeci quoque sic utuntur ἐλπίδες. Atque hic notandum, *liberos*, *unum* etiam, saepe appellari *spes* parentum. Locus autem formatus esse videtur ad Aeneid. IV. 274. *Ascanium surgentem, et spes haeredis Iuli.*

Eripe me his, invicte, malis. Trebellius Pollio in Vita Tetrici, scripsit: »Versus illius (Tetrici) fertur, quem statim ad Aurelianum scripserat: *Eripe me his, invicte, malis.*" Si versus est Tetrici, non est Virgilii. Sed ignorabat, credo, Trebellius, esse Virgilii, ut ignorabat Orosius VII. 23. Eutropius IX. 13. magis accurate: *Quin etiam per literas occultas Aurelianum ita fuerat deprecatus, ut inter alia versu Virgiliano uteretur: Eripe me his, invicte, malis.* Metaphrastes Eutropii: *καὶ τὸ ἔπος ἐνθεῖναι τοῖς γράμμασιν, ὃ πεποίηκεν ὁ Βεργίλλος, ἐκ προσώπου Παλινούρου πρὸς τὸν Αἰνείαν: Ἐξάρπασόν με τούτων ἀήττητε τῶν κακῶν.* In quo apparet studium faciendi versus iambici.

Mihi terram Iniice. Terram iniiciebant subito praetereuntes, et festinantes alio, ut aliquam saltem misericordiam ostenderent. Rogare debuit, ut Aeneas ipsum sepeliret ac iusta faceret. Et Aeneas facere poterat, si corpus inveniret, ut Palinurus ostendit iacere ad portus Velinos.

Namque potes. Sic rogamus in re difficili, quae quidem facilis est rogato, sed tamen illius potentiam indicat.

Portusque require Velinos. Inepta prolepsis. Quomodo Aeneas locum inveniret, qui vel nullo vel longe alio nomine appellabatur?

Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine divom
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, coepit quum talia vates:
Unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum adspicies, ripamve iniussus adibis?
Desine fata deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes

Coepit quum talia vates. Sibylla respondet, ne forte Aeneas aliquid tentaret, quod fas non erat. Pro *vates*, Priscianus in exemplo suo vidit *virgo.*

Amnemque severum Eumenidum adspicies. Virgilius Georg. III. 37. *amnemque severum Cocyti adspicies.* Propertius IV. xi. 22. *Eumenidum intento turba severa choro.* Conf. Heinsius ad Valerii Flacci III. 446. Cur amnis dicatur *Eumenidum*, non satis intelligo.

Ripamve iniussus adibis? Iam olim ferebatur duplex scriptura, *abibis* et *adibis.* Quod in editionibus quibusdam legitur, *obibis*, errori videtur tribuendum. *Adire* hic est, quod Virgilius mox dicit *pedem advertere ripae.*

Nam tua finitimi. Marklandus ad Statii Silv. V. i. 127. »Locus, nisi omnia me fallunt, insigni absurditate foetus est. Si enim *finitimi*, quomodo *longe lateque per urbes?* idem est, ac si dixisset; *finitimi longinqui* piabunt tua ossa: quod sane mirum ducerem, nisi quod nihil mirum habendum est in poemate tam imperfecto." Sunt sine dubio in Aeneide, qualis ad nos venit, multa absurda. Vere de ea scripsit idem Marklandus in Praefatione ad Statii Silvas: »Plurima sunt in Aeneide, quae, si ego, (pessimus omnium poeta) versus scriberem, nollem in meis conspici. Et licet numero infinita ultra humanae imitationis metas in illo emineant, nonnulla tamen sunt contradictoria, multa languida, exilia, nugatoria, spiritu et maiestate carminis heroici defecta, quae si perfecti operis signa sunt, per me, quantum libet, perfecta sit Virgilii Aeneis. Non solus ita censeo: imo hoc sensisse videtur ipse Virgilius, optimus certe sui iudex; aut

Prodigiis acti coelestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, et tumulo sollemnia mittent;
Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curae emotae, pulsusque parumper
Corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.

quare flammis aboleri iussisset hoc opus? Sed et solus ita censebo, donec sensus communis et rerum notiones animo haerebunt. Impudentiam vel dementiam meam miraris? Quod dixi, praestare paratus sum." Burmannus quidem in Praefat. Virgiliana Marklandum propter eam disputationem vehementissime reprehendit: sed, animadvertente Ruhnkenio Epist. Vol. III. ed. Mahn. ille numquam fere sine invidia de Britanno iudicabat. Et quae Burmannus contra loquitur, ea nihil efficiunt, satisque apparet, graviorem Critices partem, in qua Marklandus excellebat, a Burmanno non fuisse intellectam. Si Marklandus, quod dixit se praestare paratum, praestitisset, rem his literis fecisset utilissimam. Quod autem omnia ista, quae culpat, Virgilio ipsi tribuit, nihil interpolatoribus, in eo fortasse sententiam, rem ipsam aggressus, mutasset. Nam poeta, qui in locis numero infinitis ultra humanae imitationis metas eminuit, scribere interdum potuit, servato emendandi consilio, aliquid minus eleganter, quam ipse requiri sentiebat, conceptum: *languida*, *contradictoria*, *exilia*, *nugatoria*, *spiritu et maiestate carminis heroici defecta*, scribere non potuit. Quod quum interpretes non cogitaverint, omnia explicando probare studuerunt. Veluti haec, quae reprehendit Marklandus, alii putant recte se habere, si construas: *finitimi, acti prodigiis coelestibus, longe lateque per urbes:* alii dicunt, nomen *finitimorum* includere totam gentem, per quam, longe lateque habitantem, pestis a diis immissa serpebat. Mihi quidem non persuaserunt. *Finitimi sunt acti*, *finitimi piabunt*, intelligo. *Finitimi*, *longe lateque per urbes*, hoc est *vicini tui* (cadaveri tuo), qua late patet Italia, non intelligo.

His dictis curae emotae. Duo versus tam sunt humiles et inficeti, ut, si quis, admonitus, eos diligenter consideret, et tamen Virgilio dignos contendat, eum vel omni elegantiae sensu destitutum, vel contra animi sententiam disputare arbitrer, hoc est, ut experiatur, quantum ingenio ad malam causam defendendam efficere valeat. Et saepe plus ingenii requiritur ad spuria ista explicanda, quam argumentis compungenda.

Ergo iter inceptum peragunt. Eiecto Episodio, haec optime conne-

Navita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripae;
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; iam istinc; et comprime gressum.

ctuntur cum vs. 333 sq. *Cernit ibi maestos et mortis honore carentis*, Leucaspim, Orontem, et illorum socios. Tum iter pergunt. Nam *ergo* significat *deinde*. Et quamquam *pergere* sit contractum ex *peragere*, fortasse tamen melius scribetur *pergunt*, quod antiquiores maximam partem praetulisse videntur. Conf. Cortius ad Sallust. Iugurth. 75. Apposite Terentius Hecyr. I. II. 119. *Pergam*, *quo coepi*, *hoc iter*. Ostendi praecipua quaedam, cur mihi hoc Episodium displiceat. Adde, magnam in eo esse lectionum varietatem, earumque talium, quae sibi invicem sint dissimiliores, quam fere in ulla Aeneidis parte. Interea, si non sit Virgilii, oportet esse antiquum, siquidem Statius iam legerit, quod constat ex Silv. V. I. 127.

Stygia prospexit ab unda. Schraderus coniicit *ulva*. Erat, quum Critici talem mutationem amarent. Vide Santenium ad Propert. IV. XI. 15. Hic non est admittenda.

Fare age, *quid venias; iam istinc; et comprime gressum*. Nonnulla MSS. *istic*. Vulgo interpungunt: *iam istinc et comprime gressum*. Ego dudum interpunxeram: *iam*, *istinc*, *et comprime gressum*. Hoc ita interpretabar: *heus tu, age, istinc facesse*, *et comprime gressum*. Aeneas nempe non auscultabat clamanti, sed ripae appropinquabat. Praeterea est oratio irati Charontis. Accius in Atreo apud Ciceronem de Oratore III. 41. *Illico istinc*, *ne contagio mea bonis umbrave obsit*. Praeterea Romani *iam* usi esse videntur elliptice, *admonentes*, *quiritantes*, vel universe commoti. Ovid. VI. Metam. 640. *Eia*, *et*, *iam mater*, *clamantem*. Ita puto locum esse scribendum: Heinsius *eia et iam*, *mater*, *clamantem*. Appul. Metam. VI. pag. 407. *Iam et*, *Discede*, *et*, *Quid facis? Vide*, *et*, *Quid agis? Cave*, *et*, *Fuge*, *et*, *Peribis*, *subinde clamant*. Mallem: *Iam*, *et*, *Discede* sq. *Iam* non minus est exclamatio, quam aliae. Varia nempe significat, pro diversa sententiae indole: *nunc*, *cito*, *iuva me*, *fuge*, *age*, similia. Turbata constructionis ratio, *iam*, *istinc*, *et comprime gressus*, pulchre imitatur animum senis. Virgilius hoc et fecit Aeneid. IX. 427. *Me*, *me*, *adsum qui feci*. Statius Theb. V. 666. *Vociferans: Illa autem ubinam?* Seneca Charonti similem tribuit orationem, sed sine ellipsi, Herc. Furent. 771. *dirus exclamat Charon:*

Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporae:
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque:
Dis quamquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis, traxitque trementem;
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quae contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullae hic insidiae tales; absiste moveri;
Nec vim tela ferunt; licet ingens ianitor antro
Aeternum latrans exsanguis terreat umbras;

Quo pergis audax? Siste properantem gradum. Wagnerus suam interpungendi rationem sic explicat: *iam istinc, ab eo loco, ubi nunc stas, fare.*

Accepisse lacu. Schraderus emendat *alveo*, vel *alno.* Sed Wagnerus Quaest. Virg. XXIX. 2. explicat *euntem*, iturum, iturum *lacu* et accepisse *lacu.* Eidem Wagnero tota haec oratio Charontis videtur esse prolixior. Cogitemus senes esse paullo loquaciores, et Charontem, dum vacua cymba e medio Styge ad ripam tendit, nihil aliud habuisse, quod ageret.

Ipsius a solio regis. Fortasse ex antiquo poeta. Cerberus tremens ad solium Plutonis fugerat. Hinc Hercules petiit, ut factum ipsi Plutoni ostenderet. Adeo vel ipsum Ditem contemnebat. Seneca Herc. Oet. 1600. dicit Cerberum abruptis catenis, viso Hercule, fugisse. Idem Herc. Furent. 804. *Extimuit sedens Uterque solio dominus*, et *duci iubet* (Cerberum).

Licet ingens ianitor antro Aeternum latrans exsanguis terreat umbras. Seneca Epist. 82. *regio, in qua ingens ianitor Orci Ossa super recubans antro semesa cruento Aeternum latrans exsangues territat umbras.* Seneca ista vel ex memoria citavit, partim ex lib. VIII. desumsit, vel etiam ad consilium suum mutavit. Fieri tamen potest, ut in Virgilio legerit *territet umbras*, ut etiam Seneca Herc. Furent. 783. *Hic saevus umbras territat Stygius canis.* Pro *antro* etiam Priscianus vidit *Orci.* Silius hinc antrum *aeternum* fecit, III. 35. *Ast Stygius saevis terrens latratibus umbras Ianitor, aeterno tum primum tractus ab antro.* Putavi aliquando scribi posse: *licet ingens ianitor ore Eterno latrans exsanguis territet umbras.* Quod Seneca et Priscianus vi-

Casta licet patrui servet Proserpina limen.

derunt *Orci*, hoc facile corrumpi potuit ex vocabulo *ore*. Nihil autem differunt *aeternum* et *e terno*. Frequens illud *ternum* et *trinum os* de Cerberi latratu. Apposite Statius Silv. II. I. *Illum nec terno latrabit Cerberus ore*. Seneca Herc. Furent. 795. *vocis horrendae fragor Per terna missus ora, felices quoque Exterret umbras*. Plura Heinsius ad Ovidii Heroid. IX, 38. Vulgo quidem dicitur *latrat ore:* sed *ex ore* dici potest, ut *per ora*. Cerberus est *trifaux* canis, unde et Virgilius alibi vocat *latratum trifaucem*, qui maxime pertinet ad saevitiam canis indicandam. Graecis τρικάρηνος, quod reddendum est Appuleio Metam. I. p. 54. *Memini me ima Tartara inque his tu canenem Cerberum prorsus esurientem mei prospexisse*. Ita legebatur in MS. Barthii. Verum est *tricarenum*. Praestat tamen in Virgilio nihil movere. Et *aeternum latret* significat, Cerberum, quod ad Aeneam attinet, securum omnes annos posse latrare; Aeneam non esse facturum, quod fecit Hercules.

Casta licet patrui servet Proserpina limen. *Servare* saepe idem est atque *locum incolere*, *esse*, *manere* ac *vivere* in loco. Virgil. Georg. IV. 383. *nymphae flumina servant*. Aeneid. VII. 52. *nata domum servat*. Nota Inscriptio apud Gruter. 769. *Domum servavit. Lanam fecit*. Iam *limen* quidem pro *domo* ponitur, sed in iis exemplis, ubi significatio non esse potest ambigua, ut *limine exire* et *domo exire*, *limen intrare* et *domum intrare*, et alia v. c. quae laudavit Burm. ad Propert. I. XIII. 33. Limen *servare* ambiguum est. Proserpina *servat limen patrui*, est *observat* et *custodit Plutonem*, ne foras egrediatur aut amicas domum accipiat. Ovid. Amor. I. VI. 63, ad ianitorem: *Non te formosae decuit servare puellae Limina*. Seneca Octav. 625. *limen armatae ducis Servent cohortes*. *Servare* autem frequenter usurpatur de custodia, ne adulterium committatur. Ovidius Amor. II. I. 1. *Quem penes est dominam servandi cura*, *Bagoe*. Egregie Hieronymus I. ad Iovianum: *Verum quid prodest etiam diligens custodia, quum uxor impudica servari non possit, pudica non debeat? Infida enim custos est castitatis necessitas, et illa vere pudica dicenda est, cui licuit peccare, si voluit*. Illud ambiguum, quod est in *servare limen patrui*, minuetur scribendo: *Casta licet patruo servet Proserpina limen*. *Casta patruo*, servet limen, ultra limen non progrediatur. Magis perspicua est formula *castum servare cubile* coniugis VIII. Aeneid. 412. et Senecae Herc. Furent. 309. *casta fide Servans torum gnatosque magnanimi Herculis*. Graece ἁγνὸν τηρεῖν.

Troius Aeneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantae pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum, qui veste latebat)
Agnoscas. *Tumida ex ira tum corda residunt.*
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgae, longo post tempore visum,
Caeruleam advertit puppim, ripaeque propinquat.
Inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul accipit alveo
Ingentem Aenean. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus haec ingens latratu regna trifauci

Imas Erebi descendit ad umbras. Vocabulum *imus* exemplis illustravit Burm. ad Ovidii Metam. IV. 444.

Tumida ex ira tum corda residunt. Quamquam Heynius recte explicaverit, verba esse poetae narrantis, Charonti corda ex ira resedisse, nec plura his Sibyllam addidisse, longe tamen venustior fit oratio et sententia facilior, si, mediis deletis, iungas: *Agnoscas: Ille admirans venerabile donum.* Charon, agnito ramo, ne verbum quidem regerit, sed statim ripae propinquat, et Aeneam cymba accipit. Nasci potuerunt ex glossa: *tum Charon iram posuit.* Ut Grammaticus ex uno versu faceret duos, requirebatur aliud exiguum additamentum, *nec plura his.* Addere solemus *nec plura*, ut *haec tantum*, post brevissimam orationem. Dixit quidem supra, *breviter fata est* Sibylla. Sed oratio facta est longior, quam ut hic poeta repeteret, Sibyllam *haec tantum, non plura his,* dixisse. Servius *nec plura his*, tamquam dicta vel a Sibylla vel a Charonte interpretatur.

Inde alias animas — Deturbat. Statius Silv. V. I. 251. *ne tardior adsit Navita, proturbetque vadis. Vehit ille merentes Protinus, et manes placidos locat hospite cymba.*

Accipit alveo. In quibusdam *alvo.* Fortasse fuit et *alno.* Vide interpretes ad Silii III. 458. Stat. Theb. IV. 479. *redeat Styga portitor alno.*

Gemuit sub pondere cymba. Ovid. Metam. IV. 448. *Quo simul intravit, sacroque a corpore pressum Ingemuit limen.*

Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns iam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Obiicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit obiectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Aeneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undae.
Continuo auditae voces, vagitus et ingens,
Infantumque animae flentes, in limine primo:

Melle soporatam et medicatis frugibus offam. Offa *soporata* est offa cum sopore mixta, sicuti *venenata* diceretur veneno mixta. *Sopor* significat omnem herbam et medicamentum, unde sopor efficitur: vide interpretes ad Nepotem X. 2. Hinc Ovidius Heroid. XIV. 42. *Quaeque tibi dederant vina, soporis erant. Vina soporis*, soporata, ὑπνωτικά. Schol. Lucani IV. 319, ita emendandus est: *Venena miscuerunt fontibus hostium, sed alterum mortis, alterum soporis.* Venenum, φάρμακον, τὸ μὲν θανάσιμον, τὸ δὲ ὑπνωτικόν. Medicamenta autem sorifera plerumque cum melle miscebantur ad corrigendum saporem, non quod in ipso melle ea vis inesset. Hinc Virgilius Aeneid. IV. 486. *Spargens humida mella soporiferumque papaver;* ubi *mella* et *soporem* distinxit. Quae quum ita sint, *offa* dici non potest *soporata melle:* offa *soporata* est frugibus medicatis, sopore ex variis herbis composito. Igitur scribendum est: *Mella, soporatam et medicatis frugibus offam.* Obiicit offam, melle conspersam et soporatam frugibus. Hinc apparet *saporatam*, quod Turnebus et alii malebant, non esse accipiendum.

Totoque ingens extenditur antro. Seneca Herc. Oet. 209. *Tota iacuit sparsus in aula.* Lactantius ad Statii Theb. V. 322. affert ex *Lucano Iliacon lib. Cum vice mutata totis in montibus ardens Terra dedit X coelo naturaque versa.* De illo Lucani libro Iliacon nunc non quaero. Sed supplendum est: *Terra dedit lucem.*

Infantumque animae flentes, in limine primo. Aeneas iamdudum fuerat in *vestibulo Orci.* Etiam trans amnem occupaverat *aditum:* continuo audit vagitus. Non opus sane erat haec addi *in limine primo.* Tum *primo in limine vitae* est formula poetis adeo solemnis, ut *vitae*, nunc loco tam vicino *limini* positae, vix separare possis, quin consuetudini linguae vim inferas. Inprimis huc facit

Quos dulcis vitae exsortis, et ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos iuxta falso damnati crimine mortis.
Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes.
Quaesitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum

Lucani II. 106. *nec primo in limine vitae Infantis miseri nascentia rumpere fata.* Conf. Burmannus ad Claudian. Cons. Honorii II. 63. et Valerii Flacci I. 823. et Oudendorpius ad Appuleii Metam. XI. pag. 798. Praeterea Virgilius ut rem diligentissime et cum affectu oculis ostendat, saepe idem variatis verbis repetit, ut *superatne et vescitur aura, neque umbris occubat.* Si hic *in limine primo Orci* interpretaris, sententiam una pulcherrima parte, apta ad augendam misericordiam, privas. Sunt infantes, primo *in limine vitae* ab ubere rapti, atra die ablati et acerbo funere mersi. Iam Wakefieldus distinxit: *Infantumque animae flentes, in limine primo Quos dulcis vitae, exsortis et ab ubere raptos, Abstulit atra dies.* Hoc valde arridebat Heynio, nisi quod *exsortes* esset otiosum. Malim: *in limine primo Quos dulcis vitae exsortis, et ab ubere raptos* sq. Post *limine primo* vocabulum *vitae* cogitatione repetendum est, quasi legeretur, quos *in primo vitae limine vitae exsortes.* Virgilius scribere potuisset: *in limine primo Quos vitae vitae exsortis.* Fortasse nimis affectatum et rhetoricum putasset. Seneca quidem eique similes talia captabant.

Conciliumque vocat. Asconius Pedianus legit *consiliumque*, et interpretatur *iudices* ex umbris lectos: Heynius contra, *turbam forensem*, inprimis eorum, de quibus cognitio habebitur, per *concilium* significari putat. Dictu difficile est, quid poeta voluerit. *Vocare concilium* silentum, est, ut cum *silentibus* deliberet, iudicet. Ita X. Aeneid. 2. *Conciliumque vocat divom.* Atqui sententia postulat, *silentes in iudicium vocat*, ad se vocat, ut ita eorum vitas discat. Antea urnam movet, ut iudices sorte legat, *iudicia reis sortiatur*, ut dixit Seneca Herc. Furent. 732. Iudices autem sunt Minos, Aeacus et Rhadamanthus. *Hi sortiuntur*, non umbrae. Minos *vocat concilium* collegarum, movet urnam et discit vitas et crimina *silentum.* Nisi hic aliquid turbatum sit, debebimus *concilium* accipere pro quavis *multitudine*, et *vocare* pro, ad se in iudicium, *ut iudicentur*, vocare.

Insontes peperere manu, lucemque perosi
Proiecere animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coercet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit; curae non ipsa in morte relinquunt.
His Phaedram Procrimque locis, moestamque Eriphylen

Insontes peperere manu. Quaedam MSS. *reperere.* Sed prima in *reperere* est longa. Neque adeo rectum est, *sibi reperere.* Schraderus *insontes* alienum arbitrabatur, volebatque *infanda* vel *intenta.* Heynius bene interpretatur *nullo crimine polluti*, sed vitae taedio.

Proiecere animas. Servius: *quasi rem vilem.* Vide Oudendorpium ad Lucani IV. 516. et Graevium ad Ausonium pag. 276.

Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit. Alii Codd. *quas* et *peremit.* Utrumque praefero. Sunt tantum feminae. Et statim sequitur *inter quas.* Sychaeus habitare videtur in loco vicino, non in ipsis campis lugentibus. Ideo Dido refugit *ex campis lugentibus* in *nemus umbriferum*, ubi erat Sychaeus. Si Virgilius campos etiam a viris habitatos voluisset, memorasset sine dubio nonnullos. Nec *durus amor* Sychaeum peremit, sed crudelitas Pygmalionis. Praefero etiam *peremit.* Nam si legas *peredit*, tabes magis proprie erit accipienda, nimirum de feminis, quae moerore et lento morbo, vi amoris, contabuerunt. Sed hoc nulli, praeterquam fortasse Laodamiae, accidit. *Tabes* significat omnem vim, quae corpus *dissolvit*, *necat*, celerem quoque. Hinc *tabes* dicitur *longa*, *lenta*, et Seneca Herc. Oet. 640. vocat Herculem consumtum *tabe gemina*, tunica venenata et igne Oeteo. Utraque pestis erat *velocissima* et violenta. Annotavit nonnulla Heinsius ad Ovidii Heroid. IX. 144. Virgilius universe eas descripsit, quae propter amorem infelici fato functae sunt.

Secreti celant calles. Non desideramus Schraderi *secretae valles.* *Calles*, ad feminas ducentes, ab aliis inveniri non possunt, ergo et ipsae non possunt. Propertius I. I. 29. *Ferte per extremas gentes, et ferte per undas, Qua non ulla meum femina novit iter.* Ubi similia attulit Burm.

Crudelis nati monstrantem volnera cernit,
Euadnenque, et Pasiphaen; his Laodamia
It comes, et iuvenis quondam, nunc femina, Caeneus,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phoenissa recens a volnere Dido
Errabat silva in magna: quam Troius heros,
Ut primum iuxta stetit, agnovitque per umbram
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila Lunam,
Demisit lacrimas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo

Et iuvenis quondam, nunc femina, Caeneus, Rursus et in veterem fato revoluta figuram. Heinsius coniecit *Caenis.* Quod plerique receperunt. Wakefieldus distinguit: *nunc femina Caenis Rursus, et* sq. Huic rationi fortasse etiam hoc obstat, quod Virgilius et alii amant coniungere *rursus* et verba a *re* composita; ita et Ovid. Metam. X. 63. *revolutaque rursus eodem est.* Wagnerus *Caeneus* tuetur, et multa ingeniose disputat. Ego Virgilium sic voluisse arbitror, quod et alii ediderunt: *It comes, et, iuvenis quondam, nunc femina, Caenis, Rursus et* sq. Laodamia it comes, et Caenis it comes, quae quondam fuit iuvenis, nunc femina, et rursus revoluta sq. *Caeneus* non ire potest comes Laodamiae, quia Caeneus iam non erat, sed Caenis.

Recens a volnere Dido. In uno Leid. Cod. *ab.* Sic etiam Schol. Iuvenal. Satyr. II. 265. *ab Venere.* Errore librariorum *venere*, pro *vulnere.*

Quam Troius heros, Ut primum iuxta stetit. Wagnerus anacoluthon putat. Iungenda puto, commate post *heros* deleto, *ut stetit iuxta eam et eam agnovit.* Wagnerus sic *iuxta* longius esse remotum iudicat. Si quid in eo sit durius, mitigatur, credo, statim sequente *agnovitque.*

Aut videt, aut vidisse putat. Ovidius Metam. II. 322. *stella, Etsi non cecidit, potuit cecidisse videri.* Seneca Phoen. 427. *Vadit furenti similis, aut etiam furit.* Vide ad eum locum Gronovium.

Dulcique affatus amore est. Cogitabat haec Silius VIII. 104. (si sunt ista Silii) *Tum sic Aeneas dulci repetitus amore.*

Verus mihi nuntius ergo Venerat exstinctam. Quis Aeneae mortem Didonis nuntiavit? Mortalis nemo potuit. De deo non legimus. Servius κατὰ τὸ σιωπώμενον mortem Aeneae esse nuntiatam intelligi vult, addens, alios referre ad *ignem visum*, alios ad

Venerat exstinctam, ferroque extrema secutam?
Funeris heu tibi caussa fui? Per sidera iuro,
Per superos, et si qua fides tellure sub ima est:
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egere suis, nec credere quivi

Mercurium, qui Aeneid. IV. 564. dixerat Didonem *certam mori*. Pro NVNTIVS scribendum fortasse est TVNC METVS. *Verus mihi tunc metus ergo Venerat exstinctam. Tunc*, tempore illo, quod novimus, quod silebo, fatali illo tempore, quo te relinquere coactus, moenia respiciebam. Non frustra igitur metui. Lege initium Aeneidis V. ubi Aeneas, iam medium iter tenens, moenia respicit, *quae infelicis Elissae Collucent flammis. Quae tantum accenderit ignem Caussa latet: duri magno sed amore dolores Polluto, notumque furens quid femina possit, Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt*. Ergo Teucri et inprimis Aeneas timebant, ne Dido extrema esset secuta. *Iste metus*, quem tunc habuit, verus erat, nunc confirmatur. Quum Didonem relinquebat, tantum se illi dolorem afferre non credebat. Hoc dicit ipse vs. 464. et Ovidius Fast. III. 617. *Nec timui de morte tamen. Metus abfuit iste.* Sed in medio mari iam triste aliquid suspicabatur. Eleganter *metus mihi venit*, pro ad me venit, vel *mihi evenit*. Virgilius Aeneid. XI. 733. *quae tanta animis ignavia venit.* Tibullus I. VI. 73. *venerit iste si furor.* Ovidius Art. III. 477. *Spes magis huic veniat certa minorque metus.* Adde Heinsium ad Heroid. III. 113. et Cort. ad Sallust. B. Iugurth. 103. Sententia Aeneae exprimi potest his verbis Ovidii Metam. 694. *Hoc erat, hoc, animo quod divinante timebam.* Quod Aeneas dicit *ferro*, hoc dicit, et quia, suspicans de morte, mortem huiusmodi in tali femina suspicabatur, et nunc ita factum esse videbat.

Et si qua fides tellure sub ima est. Wagnerus annotavit, fore, qui scriptum mallent: *per si qua fides.* Ego semper in iis fui.

Imperiis egere suis. Imperia deorum, quia dei sunt plures. Quamquam in plurali saepe maior quaedam vis conspicitur. Animadvertit in ipso vocabulo *imperia* Burmannus ad Valerii Flacci III. 620.

Nec credere quivi. Valerius Flaccus I. 84. *Nec credere quivi.* Tales formulas, nam suspectae interdum videri possunt, imitatione aliorum confirmare oportet.

Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque adspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato, quod te alloquor, hoc est.
Talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.

Quem fugis? Valerius Flaccus III. 270. *Quos fugitis?* Vide Burmannum.

Extremum fato, quod te alloquor hoc est. Ornate, pro simplice, extremum te alloquor, *τοῦτο μὲν ὕστατον*. Sed in ornatu simul est gravitas, ut in *tertium hoc*, et similibus. *Fato* difficile est. Servius locum sic interpretatur: »Aut quia *deus futurus* est: aut, quod melius est, quia *post mortem tenebit alterum circulum*, viris fortibus scilicet, non amantibus datum." Servius et alii veteres, Virgilium *doctum* esse poetam intelligentes, doctrinam saepe intulerunt, ubi non erat quaerenda. Etiamsi Aeneas nihil aliud vult, nisi *fata mihi nunquam postea concedent hoc, ut te iterum alloquar*, non satis Latine expressum est *fato te postea non alloquar*. FATO et DIDO in MSS. facile permutari potuerunt. Verius certe et commodius erit: *Extremum, Dido, quod te alloquor, hoc est.* Et amanter in ultima oratione nomen *Didonis* usurpat.

Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat. Animus *ardet*, ratione et usu probatur. Animus *torva tuetur*, et a ratione et ab usu abhorret. Quam exigua mutatione locus, si quisquam, corruptus restitui potest! Lege: *Talibus Aeneas ardenti et torva tuenti Lenibat dictis animum lacrimasque ciebat. Lenit animum Didoni* ardenti et torva tuenti. Hoc exquisitius quam *Didonis*. Ex addito *torva tuenti*, intelligitur *ardenti* de ira accipiendum. Et iam *lacrimas ciebat* Aeneas Didoni, non sibi. Quod idem de *animo* dici non potest. Lacrimas *ciemus alteri*, non *nobis*, nisi fortasse, quando id studio et arte facimus, ut lacrimas cogamus ire, quando et quo iubemus. Ita sunt *simulatae*, et *iussae*, crocodili, ut dicitur. In Servianis legitur: *ciere* (lacrimas) *est* proprie *alteri fletum movere.* Iortinus coniecit: *lenibat dictis animam.* Heynius putabat Virgilium scripsisse tantum: *Talibus ardentem Aeneas et torva tuentem Lenibat dictis:* caetera ab aliis suppleta. Deinde Heynius triplicem vulgatae lectionis expediendae rationem proponit, quarum nullam loquendi usu firmari censet Wagnerus, ipse opinans, poetam haec inter emendanda reliquisse, et orationem turbasse his insertis *torva tuentem:* vel, *animi* vocabulo iracundiam significari, quae quum per torvum adspectum declarari soleat, licuisse poetae haec componere, *torva tuens animus.*

Illa solo fixos oculos aversa tenebat:
Nec magis incepto voltum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum; coniunx ubi pristinus illi
Respondet curis, aequatque Sychaeus amorem.
Nec minus Aeneas, casu percussus iniquo,

Nec magis incepto voltum sermone movetur. Non credo equidem *voltum* esse Virgilii. Aliquis *vultum movetur* duplici modo, vel ut *vultus* signis doloris afficiatur, colorem mutet, nunc pallidus nunc rubicundus fiat: vel, ut *in uno eodemque loco haereat*, neque in aliam partem flectatur. Neutri modo convenit comparatio cum *rupe*. Eaque comparatio est ineptior, quia illa *rupes* mox se *proripit* ac *refugit*. Nec usquam legi *vultus* constantiam cum *rupe* comparatam: *animi* cum rupe comparati centena reperiuntur exempla. Pro VVLTVM scribe MENTEM, et habebis, ni fallor, ipsam Virgilii manum. Virgilius hunc locum iisdem pene verbis ac sententiis tractavit, atque illum Aeneid. IV. 437. Macrobius iam similitudinem animadvertit. Ibi Aeneas nullis *fletibus movetur*, *stat*, *ut quercus* in Alpibus. *Mens immota manet*, *lacrymae volvuntur inanes.* Hic Dido lacrimas quidem tenere non potest, ferociam tamen servat, Aenean non adspicit, *et animo non magis movetur*, quam dura silex aut cautes Marpesia. Interim iam Petronius cap. 132. *vultum* hic legit.

Respondet curis, aequatque Sychaeus amorem. Statius Theb. II. 364. *pectore fido Aequantem curas.*

Casu percussus iniquo. In aliis MSS. *concussus*, in Wittiano *perculsus*. Vocabuli *perculsus* et unica tantum est auctoritas, et significatio hic nimia. Nam est plane *eversus*, *abiectus et prostratus*. Diximus ad Horat. Epod. VII. Adde Burmannum ad Ovidii Metam. IV. 138. Tum *concussus* vehementius est, quam *percussus*. Recte de eo disputat Wagnerus, qui praefert *percussus*, quia *casum iniquum* accipit de *contemtu*, quo Dido implacabiliter irascens Aeneam afficit. Ego potius de *morte* Didonis accipio, quam non frustra se timuisse iam suis ipse oculis vidit. Contemtus iste Aeneam minus afficere debebat, (nam sciebat eo se esse dignum) quam mors violenta, cuius indicium in corpore Didonis conspiciebat. Et si *contemtu* isto ita perculeretur, minus recte Virgilius addidisset: *Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.* Si Aeneas plane innocens fuisset, si Didonem ex animo amavisset, et vel sic tamen esset contemtus, lacrimari poterat et mi-

Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
Inde datum molitur iter. Iamque arva tenebant
Ultima, quae bello clari secreta frequentant.

serari euntem, quod ex veri ignorantia ipsum sperneret. Talis misericordia non bene cum lacrimis iungitur, sed eo propius accedit, ut triste subridentes contemtum contemtu prosequamur. Denique *contemtus* iste, quod Dido Aeneam neque adspiceret neque contra alloqueretur, non erat res tam gravis, ut *casus iniquus*, et aliquis propterea *casu iniquo percussus* dicatur. Praeferam igitur *concussus*.

Inde datum molitur iter. Servius: »*Datum* dixit, aut ratione fati concessum, aut *oblatum fortuito*, quod *τυχὸν* dicunt; an *iniunctum?*" Heynius: »Simpliciter accipe, *qua via patet, ducit*." Mihi totum vocabulum semper visum est omni fere apta notione destitutum, atque adeo supervacuum. Si esset *ratione fati concessum*, scripsisset *fatis datum:* vide exempla apud Burmannum ad Ovidii Heroid. XVI. 279. Sic idem Heroid. VII. 171. *Cum dabit aura viam*. Fortasse scribendum est; *Inde suum molitur iter*. *Iter, viam suam* moliri, ire, quam consuevit vel quam ire debet, ut eo perveniat, quo cupit. Notum est Graeci poetae: *αὐτὰρ ἐγὼ βασεῦμαι ἐμὰν ὁδόν*. Aeneid. VII. 103. *datos* in Cod. Menag. mutatum in *suos*. Si quis putet ibi *suos* ortum ex sequente *suo ore*, DATVM tamen facile oriri potuisse contendo ex male repetita ultima syllaba vocabuli *inde*, DESVVM. Pro DATV etiam scribi poterit ADEO. *Inde adeo molitur iter*. Virgilius amat hoc adverbium in transitione ad aliud argumentum, *iamque adeo*, *nunc adeo*, quod saepe respondet Graeco *οὕτω μὲν δή*. *Inde adeo* est, quod Neerlandi dicimus *et nunc*, postquam haec ita cum Didone acta erant. Videri potest hoc legisse Statius Silv. V. II. 61. *Iamque adeo moliris iter*, ut quidem Marklandus vere restituit pro *alio*.

Iamque arva tenebant Ultima. In nonnullis *tenebat*. Librarii citius mutarent *tenebant* in *tenebat*, quam contra. Recte *molitur iter* Aeneas, quia praecedit *miseratur*, et erat hic princeps persona, cui Sibylla tantum viam monstrat. Nunc de *utroque* fit sermo. Sic Ovid. II. Fast. 313. *Iamque nemus Bacchi, Tmoli vineta, tenebant:* quod tuetur Heinsius. Marklandus ad Statii Silv. V. II. 61. *tenebat* praefert, quia statim legitur: *hic illi occurrit Tydeus*, non *illis;* ut Burmannus in l. l. Ovidii *tenebat*, quia sequitur *subit*. Sed apud Ovidium *Omphale* subit, idque de Omphale dicitur, quae ibi est princeps persona. Hercules, tunc servus Omphales, ipse intelligitur sequi. Si quis veterum exempla talia consideret, videbit eos singularem et pluralem saepe ad hanc rationem eleganter variasse.

Hic illi occurit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopaeus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci,
Dardanidae: quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyphoeten,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animae dextra laevaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est: iuvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere caussas.
At Danaum proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: *pars vertere terga,*
Ceu quondam petiere ratis; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantis.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto

Pars vertere terga, Ceu quondam petiere ratis. Grammaticus supplevit, qui putabat *pars tollere vocem* non solum posse stare, sed requiri hic alterum *pars:* licet illud sit antiquum, quod interpretes ad Sallustium et alios scriptores saepe ostenderunt. Illud alterum *pars* facile ex Homero inveniri poterat et simul ornari comparatione metus. Quamquam ipse Virgilius in Aen. II. de Graecis, virtute Aeneae profligatis: *Diffugiunt alii ad naves, et litora cursu Nota petunt.* Quae Grammatico citius in mentem venire debebant. Caussa, cur haec spuria arbitrer, haec est. *Proceres Danaum et Agamemnoniae phalanges unum Aeneam tanto cum timore fugiunt*, nimia et rhetorica est exaggeratio: nec castigatum satis puto, *vertunt terga, ceu quondam petiere ratis.* Verum erat: *vertunt terga ceu quondam, quum fuga petiere ratis*, vel *ceu quondam ad naves vertere.* Nostra emendatio praebet lectionem et elegantiorem, et in qua oppositum magis elucet. Ut Aeneam videbant, tum *Ingenti trepidare metu: pars tollere vocem. Tollere vocem*, non est metuentium, sed eorum qui animos sumebant, et clamorem quendam bellicum incipiebant. Sic Horatius Epist. ad Pisones 94. *vocem Comoedia tollit, Iratusque Chremes tumido delitigat ore.*

Atque hic Priamiden laniatum corpore toto. Et hoc Episodium est longius pro vero huius libri argu-

Deiphobum videt et lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto volnere naris.

mento, et ipsum levius: et in multis versibus tanta apparet negligentia, ut Virgilium eos concepisse non credam.

Laniatum corpore toto. Statim sequitur *lacerum*, quod non valde differt a *laniatum*. Fieri tamen potest, ut poeta scripserit *violatum*, quod, literis transpositis, facile in *laniatum* mutatur. *Violatum* habet notionem universalem, quae deinde per partes explicatur.

Deiphobum videt et lacerum crudeliter ora. Sic erat in Mediceo. Melius, credo, in aliis; *vidit lacerum* sq. Qui toto corpore *laniatus* est, quid mirum, si et *lacer* sit *ora?* Quae adduntur ad illud *laniatus corpore toto* explicandum, cum superioribus per copulam iungi non possunt.

Ora manusque ambas. Virgilius alio modo vocabula repetit, quam hic repetitur *ora;* ut Eclog. IX. 47. *Ecce Dionaei processit Caesaris astrum: Astrum, quo segetes gauderent frugibus.* Aeneid. II. 405. *Ad coelum tendens ardentia lumina frustra: Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas. Lacer ora*, recte dicitur, truncatus auribus et naso, sed quid *lacer manus?* Nihil aliud puto, nisi cui *digiti sunt erepti*. Sententia tamen poscit *manus abscissas*, truncatas, ut Servius interpretatur ad vs. 498, *vulnera dira tegentem.* Ita *lacer* duplicem accipit significationem, *ora* laceratus, *manus* truncatus. Quis autem hunc ordinem probet, ut prius memorentur *ora*, tum *manus* in medio ponantur, deinde iterum ad *ora* veniatur? Nam in ore sunt *nares.*

Inhonesto volnere. Donatus ad Terentii Eunuchi II. III. 65. »*Inhonestum:* foedum: ut contra *facie honesta.* Ut apud Virgilium, *Et laetos oculis afflarat honores.*" Servius citat eundem Terentii locum, et interpretatur *foedum, deforme, turpe vulnus.* Et sunt *honesta* et *pulchra* vulnera, v. c. in *pectore.* Sumitur nempe sensu morali. Contraria sunt vulnera *inhonesta*, nempe in *tergo*, quod ipsum usurpavit Ovid. Fast. II. 211. *inhonestaque vulnera tergo accipiunt.* Quamvis autem nullum vulnus adspectu laetum sit, et alterum altero esse possit horribilius, hic tamen maluissem epitheton minus ambiguum, v. c. *deformi.* Sed tota illa tam accurata truncati corporis imago habet aliquid ingrati et fastidiosi, neque caret ridiculo. Ridicula enim est quamvis in summa miseria talis facies. Sciebat Iuvenalis, quum Satyr. VIII. 5. *Galbam auriculis nasoque carentem* (statuam) proponebat. Historici interdum *aures et nasos* abscissos memoraverunt, narrantes scilicet, quod vere acciderat. Novi ta-

Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudelis optavit sumere poenas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema

men, qui, sentientes quid gravitas et decorum postularent, uti maluerint *crudelibus ac foedis vulneribus*, quam ipsa vulnera suo quodque nomine appellare. Virgilium tamen hoc facere nihil cogebat. In Homero Graeci varia crudelitatis exempla ediderunt, huius simile exstat nullum. Igitur vel non accidit, vel Homerus nimis turpe et ridiculum putavit, quam ut narraret. Et hoc narrasset Virgilius eo verborum ornatu, ut ipse laetis oculis horrendum facinus adspecturus fuisse videatur? Praeterea dignum erat factum gregariis quibusdam Graecorum militibus non item Helena, elegantissima femina, non regibus Menelao et Ulysse, quorum hortatu res foeda geritur. Haec, et alia, disputari possunt contra hos versus perquam odiosos. Heynius etiam hic argumenti dilectum, nostro saltem sensu, desiderabat.

Pavitantem, et dira tegentem Supplicia. Aenea conspecto *laetari*, non *pavitare* debebat. Servius: »*Ne agnosceretur timentem.*" Hoc si timeret, conspectum Aeneae auffugere poterat. Iustum verbum erat *pudore suffusum.* Idem Servius *tegentem* interpretatur *tegere volentem:* nam *truncatis manibus* erat. Coacta interpretatio.

Notis compellat vocibus. Schraderus malebat *placidis.* Cur vulgatum non probaverit, ignoro. *Notae* voces sunt, quibus summi amici amicos, parentes, liberos, et omnino eos, quos quotidie videmus, alloquimur. Valerius Flaccus I. 257. *Et puer* (Achilles) *ad notas erectum Pelea voces Vidit.* Si tanta amicitia inter Deiphobum et Aenean intercessisset, Aeneas, credo, Deiphobum non alto silentio praeteriisset. Memorat tantum Aeneid. II. 310. amplam eius domum dedisse ruinam, haud longe a sua remotam, ut proxima erat Ucalegontis. Iam in Aeneid. I. 98. queritur se non periisse, *ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens Sarpedon:* nihil de Deiphobo.

Genus alto a sanguine Teucri. Virgil. Aeneid. IV. 230. *genus alto a sanguine Teucri.*

Cui tantum de te licuit? Nota formula de rebus, quas fieri potuisse vix credimus, quia rerum istarum auctores vel non adeo potentes vel non adeo impudentes habebamus, ut quamvis viribus destituti, talia auderent. Seneca Herc. Oct. 1562. *minimum cruentis In tuas urbes licuisse fatis.* Silius XIV. 670. *Tantumque licere horruit.* Claudian.

Nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
Procubuisse super confusae stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem
Constitui, et magna Manis ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra.
Ad quae Priamides: nihil o tibi amice relictum;

in Rufin. II. 198. *ignavo tantum licuisse nocenti Miratur.* Adde Cortium ad Lucan. VII. 554. Apparet hanc formulam minus apte adhibitam ad eos, quibus facillimum erat unum hominem, eumque somno oppressum, cui ensis erat subductus, occidere et occisum truncare.

Fama tulit. Poterat, credo, haec certiore modo cognoscere, ab aliquo v. c. qui viderat. Et quis unquam ex fama, quae saepe decipit, et nunc decepit, statim, in tali tempore, tumulum componit, et inferias facit?

Manis ter voce vocavi. Legit ista Ausonius in Epitaphio Deiphobi, XIII Epitaphiorum. Deiphobus loquitur: *Non habeo tumulum, nisi quem mihi voce vocantis Et pius Aeneas et Maro composuit.*

Nomen et arma locum servant. Est una de Hypallagis, in qua vitium pro figura cernitur. Latinum est *locus servat nomen*, pro *nomen loci manet idem*, non mutatum est; vel nomen ex loco, ex sepulcro, in quo inscripsimus, non deletum est. Locus servat *arma* iam aliud significat, nempe, *arma*, *quae in tumulo fiximus*, non detracta sunt. Hoc idem non dicitur *nomen et arma servant locum*, nisi inepte loqui velis. *Titulus sepulcri manet.* Recte. Sed *titulus sepulcri locum servat?* Potuisset poeta: *Nomen et arma locus servat. Locus* erat in Pieriano. Fortasse alterum praetulit, quia sic invenit Aeneid. VIII. 3. *Et nunc servat honos sedem tuus.* Denique *arma* Deiphobi Aeneas in sepulcro figere non potuit. Hostes habebant. Ideo Servius interpretatur *arma depicta:* quod intellectu difficile est. Et unde Aeneas scire poterat sepulcrum Deiphobi mansisse intactum?

Te, amice, nequivi Conspicere. Melius erat *invenire.* Sed ubi quaereret? Per vias urbis. Nam fama ferebat eum ibi cecidisse. Hoc autem Aeneas facere non poterat. Tum neglectae ita Synaloephes simile exemplum desidero. Proxime accedit Eclog. VIII. 108. *Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?*

Patria decedens ponere terra. Ponere, pro *sepelire*, vix ita solum dicitur. Si iungis *ponere terra*, habes solum *decedens*, quod significationem *moriendi* affert.

Omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
His mersere malis; illa haec monumenta reliquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Quum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo:

Funeris umbris. Schraderus coniiciebat *corporis.* Et videtur magis Latinum. Virgilius, puto, scripsisset *Deiphobi umbris.* Deiphobo *et umbris* ferrem, Deiphobo *et corporis umbris* novum mihi accidit: *funeris* umbris, inauditum.

Illa haec monumenta reliquit. Raptas aures et truncas nares, *monumenta* sui erga me amoris! Volebat *crudelitatis.* Sed iocatur. In *monumenta* certe aliquid intelligendum. Fortasse et *sceleris* ex antecedenti versu repetendum. Castigati scriptores accuratius loquuntur.

Egerimus, nosti. Seneca Epist. 59. *Cum fatigaverunt se vino et libidinibus, cum illos nox inter vina defecit, tunc exclamant miseri Virgilianum illum versum:* Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem Egerimus, nosti.

Armatum peditem gravis attulit alvo. Imitatur auctor, si non sit Virgilius, certe satis antiquus, cuius versus legerit Seneca, Ennium. Enniana servavit Macrob. VI. 2. *Maximo saltu superabit gravidus armateis equus, Qui suo partu ardua perdet Pergama.* Sic enim scribendi sunt versus trochaici octonarii, ut plane leguntur apud Macrobium, nisi quod ab initio *nam* sustuli, et pro *perdat* scripsi *perdet. Superabit* iam Vossius coniecit. Alterum versum Macrobius non integrum attulit. Non pertinebant, puto, ad rem praesentem. Wagnerus iambos fecit. Facili opera ex omnibus trochaicis ita facies iambicos. Atque ea imitatio plane Virgilianam consuetudinem refert. Nescio tamen an Virgilius non potius scripturus fuisset *armato alvo.* Nec *peditem*, etiam si adiunctum habeat *armatum*, satis conveniens sermoni poetico in tali sententia arbitror. Humilius est vocabulum pro caeterorum maiestate. Recte Virgilius in Aeneid. II. 20. *uterumque armato milite complent.* Tum *gravis* plerumque appositum habet id, quo aliquid *grave* est. Sic Virgilius machinam appellavit *foetam armis.* Melius esset *gravi alvo.* In Petronii cap. 89. *stipant graves Equi recessus Danai;* sunt *Danai graves*, inimici, *timendi hostes.* Nam si *recessus equi* essent *graves*, gravidi, iam pleni armato milite, Danai *stipare* non poterant. Dicendum erat *stipant cavos Equi recessus Danai.*

Illa, chorum simulans, evantis orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque iacentem

Illa, chorum simulans. Auctorem huius episodii antiquiorem esse puto quam auctorem episodii, quod legitur in Aeneide II. 567 sq. *Iamque adeo super unus eram.* Recentior, credo, versus antiquioris non vidit. Hinc multa sibi invicem contraria sunt. In libro II. Helena *servat limina Vestae*, et, poenas Graecorum et Menelai metuens, se secreta in sede abdiderat: in hoc libro Menelaum intra tecta Deiphobi vocat, et maritum prodit. Heynius quidem hoc ita excusat, ut Helena, scelere in Deiphobum commisso, tamen latebras quaesiverit. Sed recte Wagnerus animadvertit, Helenam, semel a Graecis receptam, rursus ab iis non fuisse discessuram. Alia sunt nimis dissimilia, quam ut ab eodem poeta componerentur.

Summa Danaos ex arce vocabat. Helena hic facem ex arce sustulit, quae signo esset, quod Sinon claustra equi tuto laxare et inclusos emittere posset. Sed tale signum non requirebatur. Sinon ipse videbat urbem somno et vino sepultam. Exspectabat signum classis. *Vix regia puppis* flammas extulerat, et Sinon adeo classem appropinquare viderat, quum statim equum aperit. Tum vigiles caeduntur, et omnia ferro et igne miscentur. Non erat necessarium Graecis porro viam monstrare. Servius ad Aeneid. II. 256. haec ita conciliat: »*Hic intelligendum est, Helenam Agamemnoni vel Graecis signum dedisse veniendi, sublata face: Agamemnonem contra signa Sinoni dedisse aperiendi equi.*" Sed signum ab Helena datum, adventus Graecorum, ipsius Menelai et Ulyssis, et caedes Deiphobi hic ita proponuntur, ut omnia brevissimo temporis spatio, intra quartam horae partem accidisse videantur. Neque veri similitudo satis in hac narratione servata est. Quomodo enim Deiphobus, qui altissime dormiebat, haec scire potuit?

Confectum curis. Quomodo Deiphobus confectus *curis*, in omnium laetitia? Et ipse modo dixit se noctem *inter gaudia* egisse. Servius ad *veteres curas* vel ad *curas* propter malam coniugem, Heynius ad *curas praecedentis diei* cum Graecos abiisse nondum constabat, referunt. Schraderus *choreis* vel *thiasis* coniicit. Non puto Latine dici *choreis confectum; lassum, fatigatum*, probarem. Negligentia poetae, inter nonnullos sane pulchros versus, manifesto conspicitur.

Dulcis et alta quies, placidaeque simillima morti.
Egregia interea coniunx arma omnia tectis
Amovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit;
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo; comes additur una
Hortator scelerum Aeolides. Di, talia Graiis
Instaurate; pio si poenas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,

Egregia interea coniunx. Ironia Deiphobo parum conveniens.

Intra tecta vocat Menelaum. In libro II. 310. domus Deiphobi, quum Aeneas expergiscebatur, iam flammis incensa corruerat. Ex eo loco conficeres vicinam fuisse domui Aeneae, ut Ucalegontis erat proxima. Non enim diceret: *domus Deiphobi in arce corruit, et domus vicini proximi Ucalegontis ardet.* Heynius in Excursu ad lib. II. 567. putat Helenam fuisse in thalamo Deiphobi, unius ex Priami filiis, adeoque in ipsa regia. An igitur Deiphobus alibi habitabat, alibi dormiebat? Et regia fuit obsessa II. 437. Ad regiam gerebatur ingens pugna, *ceu caetera nusquam bella forent.* Tandem Pyrrhus vi irrupit, postquam Troiani se acerrime defenderant. Deiphobus in tanto tumultu alte dormire non potuit, sed una cum caeteris Troianis pugnare debuit. Haec iterum plane contraria sunt. Vel minutissimus fabulae Romanensis auctor res ita non confudisset.

Hortator scelerum Aeolides. Obscure Ulysses significatur. Frequentissimum in carminibus poetarum est nomen Ulixis. Nusquam alibi vocatur *Aeolides.* Virgilius eum lib. II. appellat *scelerum inventorem. Hortator* est apud Ovid. XIII. Metam. 44. *Nec comes hic Phrygias unquam venisset ad arces Hortator scelerum.* Similia attulit Burm. ad Valer. Flacci IV. 32. Qui hortator est scelerum, et hoc scelus hortatus est, is recte est *comes*, minus recte *comes additur.* Aliquis *additur comes*, qui non est princeps, sed quo facile carere possimus, additur ut numerum expleat, vel alia de caussa non gravi. Ita apud Livium I. 56. *Brutus filiis regiis comes additur*, res se paullo melius habet. Hic irrumpunt thalamo. Interim Ulysses, ille, qui semper omnium scelerum hortator est, se comitem addit.

Attulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu divom? an, quae te Fortuna fatigat,
Ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Iam medium aetherio cursu traiecerat axem:

Pelagine venis erroribus actus? Non potest aliter accipi, quam: hucne venisti, tempestate de cursu deiectus et in Orcum delatus? Atqui haec ridicula erat quaestio. Interpretes de adventu in litus Cumanum accipiunt.

An, quae te Fortuna fatigat. Durissimum, etiam si explices: *an Fortuna est, quae te fatigat*, vel: *an venis Fortuna, quae te fatigat.* Auctorem scripsisse puto, quod est in nonnullis MSS. *aut quae.* Ficta credo ex VII. 199. *Sive errore viae seu tempestatibus acti.*

Hac vice sermonum. Ovidius Trist. IV. IV. 79. *Cum vice sermonis fratrem cognovit.* Valerius Flaccus II. 664. *Hasque inter variis nox plurima dictis Rapta vices.*

Roseis Aurora quadrigis. Burmannus, Heynius, alii, se obscuram hanc temporis notationem non intelligere, ingenue fatentur. Heynius, omnibus et in Annotatione et in Excursu diligenter exploratis, scribit: »Restat ut fateamur, aut nos non satis commodam interpretandi poetae rationem tenere, aut poetam sibi ipsi haud constare, aut poetam omnino temporum rationes haud curasse." Equidem sic cogito: verba, ut nunc leguntur, non sunt corrupta. Debent habere aliquam significationem. Si sententia ex vera verborum significatione redit inepta, haec est culpa poetae, non interpretum. Si poeta sibi ipse non constat, et temporum rationes haud curavit, turpis negligentiae accusandus est. Turpis negligentia in Virgilium non cadebat, minime in libro, quem prae caeteris studiose elaborabat, et Augusto placere sciebat. Quare haec arbitror non esse genuina. Sententia, ex verbis rediens, haec est: quae quum ita inter se erant locuti, Aurora interea iam duas curriculi partes absolverat. Et fortasse Aeneas et Deiphobus tertiam quoque partem diei sermonibus tribuissent, nisi Sibylla noctem ruere, adesse, admonuisset! In tali sententia multa reprehendo. Brevis iste sermo inter Aeneam et Deiphobum duas diei partes non absumsit. Aliena est verbosa Aurorae descriptio, ubi res agitur apud inferos. Nec Virgilius nec quisquam poetarum talem Aurorae cursum tribuerunt, qualis revera erat Solis. Primo diei initio Aurora et Sol sint comites, Aurora brevi post non amplius apparet.

Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas:
Dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
Hac iter Elysium nobis; at laeva malorum
Exercet poenas, et ad impia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne saevi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.

Omne datum traherent per talia tempus. Indignum persona Aeneae. Poeta eum facit garrulum hominem, qui per talia, digna indigna nugans, consilium patris conveniendi obliviscitur.

Nox ruit. Magis significat iam *adest*, quam *propinquat*.

Flendo ducimus horas. Nullum fletus in omni sermone indicium. Deiphobus tantum ira et pudore commovetur.

Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas. Non satis Latinum pro *in duas*. Obscure Servius: »Compendiosius, quam si *duas* diceret. Poteramus enim etiam tertiam sperare."

Hac iter Elysium nobis. Heynius *nobis* frigere putat. Wagnerus explicat: hac nobis incedendum est, quippe Elysium petentibus. Sed *nobis* vel in explicatione elegantius omitteretur: *hac incedendum est Elysium petentibus*, iis qui petunt: *nobis* Aeneas, vel tacente Sibylla, ipse intelligebat.

Laeva malorum Exercet poenas. Pro: ducit ad Tartara, ubi poenae exercentur. Ferat, qui possit, tantam orationis incuriam. [illegible]ynius non tulit, etiam quia [illegible]um per figuram, deinde [illegible] piendum. Cog[illegible] stichio *et ad im*[illegible] eiiciendo. Sedulius in Ca[illegible] locum integrum transcripsit.

Ne saevi, magna sacerdos. Multo plus est *saevire*, quam hic fecit sacerdos. Apparet ex Terentio Andr. V. II. 27. *Ah! ne saevi tantopere.* Et unde Deiphobus Sibyllam noverat? Aeneas primum de ea audivit ex Heleno III. 441.

Explebo numerum, reddarque tenebris. Obscure, quem *numerum?* Servius: »*Explebo* est *minuam*. Minuam vestrum numerum et reddar tenebris. Nam circa Aenean et Sibyllam aliquid lucis fuisse intelligimus. Alii *explebo* male putant *complebo* esse, umbrarum scilicet, a quibus discesserat, numerum. Alii *explebo numerum* dicunt esse *finiam tempus statutum purgationi*." Heynius: »*Numerus*

I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra

umbrarum eius discessu uno capite erat deminutus. *Reddar tenebris*, puta eos confabulando processisse via versus Elysium." *Explere numerum* recte diceretur Deiphobus, quatenus umbrarum numero defuisset. Pluto illum numerum accurate observabat, et, ut erat diligens et avarus, neminem deesse patiebatur. Hinc Seneca Hippol. 1153. *Constat inferno numerus tyranno.* Hippolytus scilicet pro Theseo ad Orcum venerat: quare nemo deerat, numerus erat *iustus*, *plenus*. Quamquam vel sic *explebo numerum* aliquid ridiculi haberet, quasi qui aquam addat mari, aut noctuas ferat Athenas: ut Horat. Satyr. I. x. 35. *Magnas Graecorum malis implere catervas*, de eo qui ingentem poetarum Graecorum numerum auget. Sed durissima hic est ellipsis *umbrarum*. In quo miror poetae incogitantiam. Facile abesse poterat *discedam*, nam intelligitur ex *reddar tenebris*. Melior adeo versus esset: *Umbrarum explebo numerum, reddarque tenebris.* Sed quomodo Deiphobus numerum umbrarum expleret, cui ne momentum quidem horae defuisset? Res geritur in Orco, in campis, quos bello clari frequentant. Itaque nec *reddi* potuit *tenebris*, quas non reliquerat. Fac enim aliquem lucis in via ista ad Elysium fuisse dubium splendorem, Deiphobus campos suos non reliquit. Loquentes restiterunt. Si loquentes processissent, mora per eos sermones facta non fuisset. Et Sibylla eminus viam ad Elysium monstrat. Loca in Orco universe sunt caliginosa, tristia *sine sole*, tenebrae, vadunt ubique per *umbram obscuram*. Elysium habet suum solem et sidera. Caetera omnia sunt *tenebrae*. Aeneas Deiphobum vidit longe ab Elysio, ergo *in tenebris*. Qui tenebras non deseruit, tenebris reddi non potuit.

In verbo vestigia torsit. In aliis *pressit.* Variavit, credo, Virgiliana VI. 197. *Sic effatus vestigia pressit.* Ibi recte *effatus*. Hic peius, quia praecedit *fatis*. Nec laudem *vestigia torsit*. Additum oportuisset locum, quo torserit, ut *oculos ad moenia torquens*, et *ad sonitum vocis vestigia torsit.*

Respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra. Deleto Episodio, quod unusquisque iam, sine praeiudicata opinione legendo repetens, maiestati carminis epici et rationi Virgilianae non convenire sentiet, res ita optime connectitur: Aeneas et Sibylla iam tenebant arva, ubi bello clari degebant. Occurrunt Tydeus, Parthenopaeus, Adrastus, tum multi Troiani. At Graecae phalanges, ut virum videre, ingenti metu trepidabant, alii clamorem quemdam bellicum tollebant, non illi timentes, sed tamquam pugna-

Moenia lata videt, triplici circumdata muro:
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnae:
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
Coelicolae valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et saeva sonare
Verbera; tum stridor ferri, tractaeque catenae.
Constitit Aeneas, strepituque exterritus haesit.
Quae scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urguentur poenis? quis tantus plangor ad auras?

turi. Aeneas respicit, et, quia clamor ab ea parte venit, qui ad moenia Ditis ducebat, subito ea moenia videt. Distinguendum est: *Respicit Aeneas, subito et sub rupe sinistra — Moenia lata videt.* Videt *subito*, ut VI. 710. *Horrescit visu subito.*

Exscindere ferro. Tantum est robur, ut nec homines nec dei, si tentarent, ferro exscindere valerent. Alteri lectioni *bello* nunc locus esse non potest, quia *bellum* hominum contra Plutonem cogitari non potest. At *ferro* habet aliquid proverbiale. Nulla vi, neque humana neque divina, porta emoveretur.

Hinc exaudiri gemitus. Amant poetae hic infinitivos. Valerius Flacc. IV. 641. *Cum procul audiri sonitus.* Quod recte Burmannus contra alterum *auditi* defendit.

Strepituque exterritus haesit. Wagnerus bene recepit, deteriore *strepitumque exterritus hausit* repudiato.

Quae scelerum facies? Propter quae scelera quibus poenis afficiuntur? Valerius Flaccus II. 216. *Unde ego tot scelerum facies, tot fata iacentum Exsequar?*

Quis tantus plangor ad auras? Quaesitum olim de hoc loco fuit. Pollio accipiebat de *auris*, quas Aeneas et Sibylla secum traxerant. Tam ineptum fuisse Pollionem non arbitror. Nam et *aurae* in inferis erant, et dictum ex vulgari consuetudine pro *in altum.* Sed ut nemo scriberet *clamor tantus in altum*, omisso *surgit*, ita nec ferendum *clamor in auras*, vel *ad auras.* Semper additum verbum invenies. Latina sunt ista: *quae facies, quibus poenis urguentur, qui tantus plangor?* non, *qui tantus*

Tum vates sic orsa loqui: Dux inclute Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed me quum lucis Hecate praefecit Avernis,
Ipsa deum poenas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius haec Rhadamanthus habet, durissima regna,
Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,
Quae quis apud superos, furto laetatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontis ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans anguis, vocat agmina saeva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
Panduntur portae. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quae limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Saevior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse

plangor ad auras. In quibusdam MSS. legitur *auras*, unde, mutata distinctione, scribendum: *qui tantus plangor? Ad aures Tum vates sic orsa loqui.* Sibylla haec ad Aeneam submissa voce loquitur. Quae rogas, inquit, videre, nemo vidit, nec tibi videre fas est. Sed ego olim vidi, et vix tibi narrare audeo. Exspectatio per tacitum sermonem mire augetur. Fari *ad aures*, est rem gravis momenti non alta voce alicui soli narrare, quasi metuas, ne alii audiant. Tacit. Agric. 44. *Principem Traianum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur.* Annal. IV. 39. *Benevolentia patris Augusti, et mox plurimis Tiberii iudiciis ita insuevisse, ut spes votaque sua non prius ad deos, quam ad Principum aures conferret.* In quibus exemplis *aures* aliquid secreti indicant. Recentiores simpliciter posuere *apud aures alicuius*, pro, aliquo audiente. Hieronymus Epist. 33. *Apud eruditas aures imperitae linguae responsurus sum.* Ammian. Marcell. XXVIII. pag. 408. *Apud aures sacras mentitus est.*

Subigitque fateri. Idem Furiae cogebant. Ovidius in Ibin. 185. *Hic tibi de Furiis scindet latus una flagello, Ut sceleris numeros confiteare tui.* Neque mortuos tantum cogebant, sed etiam vivos. Conf. Wyttenb. ad Plutarchi S. N. Vindict. pag. 121.

Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
Fulmine deiecti, fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloidas geminos, immania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere coelum
Aggressi, superisque Iovem detrudere regnis.
Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Iovis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
Ibat ovans, divomque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea taedis
Lumina; praecipitemque immani turbine adegit.

Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum. Petitus ista transponebat *terrae suspectus* et mox *antiquum Coeli.* Heinsius, cum aliis, explicat, quod Olympus altior coelo habebatur. Sed illud intervallum non est tantum, quantum inter Olympum et terram. Neque ea intervalli significatio satis accommodata est formulae proverbiali, ὅσον οὐρανὸς ἔστ' ἀπὸ γαίης, quam poetae ubique servarunt, neque ipse Virgilius in Georgicis neglexit. Heynius interpretatur: *prospectus per aerem a terra ad Olympum.* Dubito an *suspectus coeli* sic accipi possit. Nihil tamen ipse expedio.

Rescindere coelum. Verbum militare, vallum *rescindere.* Recte animadvertit Heynius ad Georg. I. 280. Claudianus Gigant. 31. *rescindite turres sidereas.* Silius X. 367. *neque enim sacris irrumpere muris, Poene, magis dabitur, nostrum quam scindere coelum.*

Mediaeque per Elidis urbem. Mallem *mediasque per Elidis urbes.* Etiamsi una fuerit urbs in Elide Salmonia, gravior est pluralis. Ibat per medios Graium, Eleorum, populos, *per medias Elidis urbes.* Urbs *mediae Elidis* dicitur, quae est in *media Elide.* It per *mediam urbem*, qui se in locis urbis celeberrimis ostentat.

Nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
Cernere erat; per tota novem cui iugera corpus
Porrigitur, rostroque immanis voltur obunco
Immortale iecur tondens, fecundaque poenis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque?
Quos super atra silex iam iam lapsura, cadentique

Immortale iecur tondens, fecundaque poenis Viscera. Melius legeretur *tondet.* Locum expressit Ambrosius de Tobia 12. *Echidna, foecunda poenis viscera trahens.*

Quos super atra silex iam iam lapsura. Versus difficillimus, in quo explicando antiqui et recentiores interpretes operam perdiderunt. *Silex* et *coena* ad Lapithas, Ixionem et Pirithoum, referri non possunt. Tantalus tam aperte significatur, ut alium, de quo similia dicantur, frustra quaeramus. Iam linguae natura non patitur, ut verba interpretemur, quasi scriptum esset: *quid porro memorem eos, quos super atra silex.* Locus sine dubio corruptus est, et ex QVOSSVPER restituendum puto QVIDQVIBVS. *Quid, quibus atra silex iam iam lapsura cadentique Imminet adsimilis?* Quid memorem Lapithas, Ixionem et Pirithoum? *Quid illos, quibus* silex imminet? Quid dicam, *esse, quibus silex imminet?* Pluralis et hic gravitatem habet. Solus enim Tantalus indicatur. Lapithas, Ixionem et Pirithoum, hic tantum nominat. Poenas eorum mox commemorat, dicens *saxum volvunt*, ut Ixion, *Theseus aeternum sedet*, in quo simul Pirithous significatur. Hinc etiam patet *silicem* et *coenam* istam non esse poenam Ixionis et Pirithoi, quorum poena deinde memoretur. Denique consueta verbi ratio est: silex *imminet illis*, non *super illos.* Macrobius Somnio Scipionis I. 10. hunc locum respexit: *atram silicem lapsuram semper et cadenti similem illorum capitibus imminere.* Macrobius legit, ut emendavimus. Alioquin scripsisset: *super illorum capita imminere.* Valerius Flaccus II. 190. et P. Statius I. 713. hanc fabulam alio modo ornaverunt. Flaccus: *Iamque domos mensasque petunt* (mulieres Lemniacae): *discumbitur altis Porticibus: sua cuique furens festinaque coniux Adiacet. Inferni qualis sub nocte barathri Accubat attonitum Phlegyan et Thesea iuxta Tisiphone, saevasque dapes et pocula libat (Tormenti genus) et nigris amplectitur hydris.* Ubi pro *festinaque* legendum, literis transpositis, *infestaque.*

Imminet adsimilis: lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu; Furiarum maxima iuxta
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quae maxima turba est.

Pulsatusve parens. Graeci *αἰκίαν* vocant. Conf. Burmannum ad Ovid. Amor. I. VII. 29.

Divitiis soli incubuere repertis. Non satis intelligo *soli*. Nam nemo, ne liberalissimus quidem, nisi mente captus, alteri concedit *suis divitiis incubare*. Et cur ille suis partem divitiarum daret, *quibus ipse incubet*, neque adeo ipse utatur? Hoc enim est *incubare auro*, nec *sumere sibi nec ulli donare quidquam*, ut dicit Phraedrus IV. 19. de Dracone, qui abditos thesauros in ultima spelunca custodiebat. Quintilianus Instit. X. 1. *velut clausis thesauris incubabit.* Seneca de Ira I. pag. 39. *Acervis auri argentique incubat.* Sulpitius Severus Hist. I. pag. 128. *auro incubant, emunt venduntque, quaestui per omnia student.* Vide et Elmenh. ad Appul. Metam. IV. pag. 257. Hinc Schol. Horatii Satyr. II. VI. 13. nomen Herculis *Incubonis* explicat. Atque idem Horatius illud *incubare auro* diversis modis ita expressit, Satyr. I. I. 70. *congestis undique saccis Indormis inhians, et tamquam parcere sacris Cogeris, aut pictis tamquam gaudere tabellis:* ubi lege: *congestis undique saccis Indormis: inhias, et tamquam* sq. Satyr. II. III. 109. *Qui nummos aurumque recondit, nescius uti Compositis, metuensque velut contingere sacrum? Si quis ad ingentem frumenti semper acervum Porrectus vigilet cum longo fuste?* Talis custodiae socium nemo avarus admittit. Quare adiectum *solus* rei omnino contrarium est. Pro SOLI omnino scribendum arbitror ORI hoc est AVRI. Litera *s* male repetita videtur ex ultima in *divitiis*. *Aut qui divitiis auri incubuere repertis. Divitiae auri*, ut Graecum πλοῦτος ἀργύρου μέγας apud Herodotum II. 121. Vide interpretes Anacreontis ad Oden XXIII. ὁ πλοῦτος χρυσοῦ. Ac fortasse Tibullus I. I. 1. scripsit: *Divitias alius fulvi sibi congerat auri;* ubi nunc legitur *fulvo auro.*

Nec partem posuere suis. Panem, cibum alicui *ponimus*, non *aurum.*

Quique ob adulterium caesi; quique arma secuti
Impia; nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri,
Quam poenam; *aut quae forma viros fortunave mersit.*

Melius: *nec partem promsere suis.* Statius Silv. II. III. 70. *Idem auri facilis contemtor, et optimus idem Promere divitias, opibusque immittere lucem.* Vulgo legitur *condere. Promere* est vera emendatio Hemsterhusii. In edit. antiquis erat *comere.*

Quae maxima turba est. Ne quis tamquam insuetum miretur, apponam Quintil. Declam. XII. pag. 254. *Ubi vero universas familias fames exstinxit, quae pars maxima est.* Seneca de Brev. Vitae, 13. *qui in literarum inutilium studiis detinentur; quae iam apud Romanos quoque magna manus est.* Sidon. Apollin. Panegyr. Maioriani: *Coeperat ad rupis medium, quae maxima turba est, Interno squalere gelu.* Paullinus Carm. VII. *Peccator autem, non et impius tamen, Quae magna turba est, non resurget gloriae.*

Quique ob adulterium caesi. Dubito an hic et sequens versus sint Virgilii. *Qui caesi sunt*, iam in terra poenas accepere. Neque *adulterium* tam horribile scelus habebatur. Servius et cogitavit de *verberatis* ob adulterium, ut v. c. caesus fuit Sallustius.

Arma secuti Impia. Ut in bellis civilibus. Sed quibus? Et ea tangere erat periculosum, neque Augusto gratum. Iam veteres Grammatici animadverterunt.

Nec veriti dominorum fallere dextras. Domini non dicuntur nisi *servorum.* Augustus edicto gravissimo vetuit se *dominum* appellari: Sueton. 53. Ergo *servi* in inferis puniuntur. Sed poenae *servorum* in carmine Romano ita non commemorarentur: nec *libertorum* quidem. Et quid significat *fallere dextras dominorum? Falso* per dextras dominorum *iurare:* ut Horat. Carm. II. 8. *Expedit matris cineres opertos fallere.* Puniuntur ergo servi vel liberti qui in bellis impiis per dextras dominorum peieraverunt. Tale ego crimen non intelligo, neque ex Historia Romana illustrari potest.

Inclusi poenam exspectant. Non opus est emendato *expendunt* vel *exceptant.* Magna pars poenae est, poenam, sine spe impunitatis, exspectare.

Aut quae forma viros fortunavae mersit. Heynius vocat ornatos versus pro vulgari: *hi inclusi variis modis puniuntur.* Noli quaerere, quam poenam exspectandam habeant; aut quae poenae forma fortunave, quod miseriae genus viros mersit, illos excipit, manet. Haec Heynius. Wagnerus: »*Mersit*, spectat ad eos, qui

Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum
Districti pendent; sedet, aeternumque sedebit,
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
Admonet, et magna testatur voce per umbras:

tales fuerunt, quique iam luunt poenas. Ego non video, quomodo talem sententiam ex his verbis ducere potuerint. Scribendum saltem erat *merset* vel *mergat*, ut est in Codd. nonnullis. Quamquam ne hoc quidem convenit cum praecedentibus *quam poenam exspectent.* Qui poenam exspectant, hos neque poena, neque poenae forma mergit. Et quam dicemus Latinitatem *haec poenae forma me mergit?* Sed tota haec oratio Sibyllae turbata est, cuius ordinem rectum, deleto hoc inficeto hemistichio, ita, credo, non infeliciter restitui: *Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat, Pulsatusque parens, et fraus innexa clienti; Aut qui divitiis auri incubuere repertis, Nec partem promsere suis, quae maxima turba est. Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem Imposuit; fixit leges pretio atque refixit; Hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos. Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti, Inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri, Quam poenam. Non mihi si linguae centum sint, oraque centum, Ferrea vox, omnis scelerum comprendere formas, Omnia poenarum comprendere nomina possim. Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum Districti pendent; sedet, aeternumque sedebit Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnes Admonet, et magna testatur voce per umbras: »Discite iustitiam moniti, et, non temnere divos.“ Haec ubi dicta dedit* sq. Non opus est verbis, ut hunc ordinem vulgato longe praestare ostendam.

Radiisque rotarum Districti pendent. Cogitat Ixionem, de quo Georg. IV. 484. *Atque Ixionii vento rota constitit orbis.* Qui locus interpretes saecula vexavit. Scribe RETRO pro VENTO, et fortasse manum Virgilii habebis: *Atque Ixionii retro rota constitit orbis.* Explicat Seneca Hippol. 1236. *Haec incitatis membra turbinibus ferat Nunquam resistens orbe revoluto rota.* Ibi *rota* nunquam faciet, quod apud Virgilium fecit. *Retro constitit* et *revoluto orbe restitit* omnino idem est. Adde Horatius Epod. XVII. 6. *Canidia parce vocibus tandem sacris: Citumque retro solve solve turbinem.* Melius, credo, quod volebat Lambinus, *volve volve.* Seneca in Apocol. pag. 859. dicit, *aliquando Ixionis miseri rotam sufflaminandum.*

Admonet, et magna testatur voce per umbras. Seneca Thyest. 90. *ingenti licet Taxata poena lingua*

»Discite iustitiam moniti, et, non temnere divos."
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit; fixit leges pretio atque refixit;
Hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnis scelerum comprendere formas,
Omnia poenarum percurrere nomina possim.
  Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos:
Sed iam age, carpe viam, et susceptum perfice munus;
Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Moenia conspicio, atque adverso fornice portas,
Haec ubi nos praecepta iubent deponere dona

crucietur loquax; Nec hoc tacebo: moneo, ne sacra manus Violate caede. Sensum ex Virgilio depromtum animadvertit Gronovius. *Magna voce*, pro umbris scilicet, quibus esse *exiguam* supra ipse narravit, Homeri τριγμόν.

Discite iustitiam moniti, et, non temnere divos. Haec cum Graecis exemplis comparavit Valckenaerius ad loca quaedam N. F. p. 327. et Gesnerus ad Claudianum Praefat. Eutrop. II. 75. Formam versus expressere Valerius Flaccus V. 128. *et monitus non temnere Phinei.* Et Claudianus B. Gild. 647. *Discite vesanae Romam non temnere gentes.*

Dominumque potentem Imposuit. Lucan. III. 393. *Quodque virum toti properans imponere mundo.* Ubi Cortius vim verbi gravem eleganter exposuit. Idem ad Sallust. Catil. 51. *Lacedaemonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere.*

Ausoque potiti. Ovid. Metam. XI. 241. *Auso foret ille potitus.* Vide Burmannum.

Scelerum comprendere formas. Seneca Epist. 122. *Varia sunt et innumerabiles habent facies. Comprehendi eorum genera non possunt.*

Susceptum perfice munus. Illud, quod suscepisti, dare ramum Proserpinae, perfice. *Munus perfice*, pro *rem perfice.*

Haec ubi nos praecepta iubent deponere dona. Versus et ipse ingratus, et nullius sententiae. Loquitur Sibylla. At *praecepta* erant ipsius Sibyllae. Dixerat vs. 136. *accipe quae peragenda prius*, et Aeneae de petendo ex silva aureo ramo praeceperat. Tum vs. 236. Aeneas exse-

Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Aeneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere divae,
Devenere locos laetos, et amoena vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos aether et lumine vestit
Purpureo; solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palaestris;
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.

quitur alia *praecepta* Sibyllae. Praeterea versus est supervacuus. Non modo iam dictum erat Proserpinam postulare hoc donum sibi ferri, sed etiam intelligitur ex eo, quod Aeneas ramum *adverso in limine figit.*

His demum exactis, perfecto munere divae. Quid sit *perfecto munere*, supra vidimus. Statius hunc locum ante oculos habuisse videtur, II. 693. *Tum demum ad manes, perfecto munere, Erynnis, Iunoni laudata, redit.* Erynnis perfecerat *negotium*, quod Iuno rogaverat. *Munus divae perficere* significat munus, quod nondum paratum et absolutum erat, *absolvere*, *perficere.* Sed Proserpina nihil aliud nisi ramum istum postulabat. Huic muneri nihil deerat. Non credo sic Virgilium scripsisse. Sed, etiamsi pro *divae* aliud vocabulum substituas, *his exactis* et *perfecto munere* nihil fere differunt. Fortasse ex duobus unus hic versus Virgilio dignior erit: *His demum exactis, venere ad amoena vireta.* Sed, praeter Silium, etiam Valerius Flaccus haec ita legit, ut nunc videmus, I. 844. *Donec silvas et amoena piorum Deveniunt camposque, ubi sol, totumque per annum Durat aprica dies.* Magis igitur in eam feror opinionem, ut scribendum arbitror PERLATO pro PERFECTO. *His demum exactis, perlato munere Divae:* postquam munus, donum Proserpinae tulerat, pertulerat ad locum, quo erat ferendum. Supra vs. 142. *Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus Instituit.*

Largior hic campos aether et lumine vestit Purpureo. Mallem: *Largior hic aether, et campos lumine vestit Purpureo.* Pro *solemque suum*, Barthius ad Nemes. Eclog. I. 20. citat *mundumque* suum.

Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Troiae Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanis.
Stant terra defixae hastae, passimque soluti
Per campum pascuntur equi. Quae gratia curruum
Armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit, ecce, alios dextra laevaque per herbam,
Vescentis, laetumque choro Paeana canentis,

Obloquitur numeris septem discrimina vocum. Ambrosius bis hunc locum imitatur. Hexaem. V. 14. *Quaedam aves ex institutione diversarum vocum obloquuntur discrimina.* De Iacobo II. 9. *Quis tam suavibus numeris septem vocum differentias oblocutus?* Interpretes Virgilium diversa ratione explicant. Ego sic accipio: Orpheus discrimina septem vocum obloquitur numeris eorum, qui carmina dicunt. Sonos septem citharae accommodat ad sonos canentium, ita, ut diversum semper sonum, modo altum, modo gravem, ex cithara eliciat. Hinc *obloquitur.*

Iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno. Eadem non potest referri nisi ad *discrimina.* Sed tum dicendum erat *et ea discrimina. Discrimina* non sunt *eadem*, sed *diversa.* Verum puto, quod Marklandus coniecit: *Iamque fidem.* Orpheus obloquitur numeris canentium, sonosque obloquentes ex fide, cithara, elicit, eamque citharam nunc digitis nunc pectine pulsat.

Dextra laevaque per herbam, Vescentis. Heynius non putat satis digne dici pro *epulas celebrantes.* Idem tamen in Variis Lection. animadvertit, usum huius vocis non ex plebe esse, et Virgilium Aeneid. VIII. 182. adhibuisse etiam in re sacra. Sed *vesci* de epulis genialibus satis honestum est. Livius XXXVII. 20. *Pars in iuveniles lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbra, quidam somno etiam strati.* Iam coenae geniales, *θαλίαι*, in Elysio cognitae. Has ibi celebrari ipse Musaeus docuit. Apud Platonem in Republ. II. pag. 423. Musaeus et filius *εἰς ᾅδου ἀγαγόντες τῷ λόγῳ, καὶ κατα-*

Inter odoratum lauri nemus: unde superne
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando volnera passi,
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phoebo digna locuti,
Inventas aut qui vitam excoluere per artis,
Quique sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est affata Sibylla;
Musaeum ante omnis; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animae, tuque, optime vates;
Quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnis.
Atque huic responsum paucis ita redidit heros:
Nulli certa domus. Lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis

κλίναντες, καὶ συμπόσιον τῶν ὁσίων κατασκευάσαντες, ἐστεφανωμένους ποιοῦσι τὸν ἅπαντα χρόνον ἤδη διάγειν μεθύοντας. Adde Gesnerum ad Claudianum Rapt. Pros. II. 327.

Inventas aut qui vitam excoluère per artis. Vitam humanam, ipsos adeo homines, eorumque mores, *βίον*. Horatius Epist. II. I. 7. de Baccho et Hercule, *qui terras hominumque colunt genus.* Seneca Epist. 14. *qui a republica exclusi secesserunt ad colendam vitam et humano generi iura condenda.* Consol. ad Marciam, 18. *Disces docebisque artes, alias, quae vitam instruant, alias, quae ornent, alias, quae regant.* Conf. Burmannus ad Phaedri I. Prologum 4. et Davisium ad Maximum Tyrium XII. 8.

Quique sui memores alios fecere merendo. Illud *alios* tam humile est, ut vix in prosa oratione ferres, *et qui de aliis bene meriti sunt.* Et quos facerent sui memores, nisi *alios?* In quibusdam MSS. legitur *aliquos.* Ex ALIQVOS feci POPVLOS. Egregia sententia. *Quique sui memores populos fecere merendo.* Qui de totis nationibus egregie meriti sunt, et propterea grata earum memoria divinis honoribus, tamquam heroes, coluntur.

Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate iugum; et facili iam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit;
Effusaeque genis lacrimae; et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque exspectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,

Si fert ita corde voluntas. Si Anchisen convenire vultis.

Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque. Manus interpretantur, *virtutem* seu *facta*, virtutem per facta comprobandam. Vehementer dubito an unquam quisquam ita locutus fuerit. Magis apparebit, si nomen hominis addas, v. c. *Anchises recensebat fata fortunas mores et manus Romuli.* Scribendum puto *moresque animosque.* Virgilius et Aeneid. VI. 12. hoc substantivum in fine versus posuit: *magnam cui mentem animumque Delius inspirat vates.* Recte iunguntur *mores et animi*, ut *mores* et *natura*, *mores* et *ingenium. Animi* cuiusque fere apparent in *moribus.* Ita Virgilius mox describit *animum* Tulli *ferocem*, Anci *iactantiorem*, Tarquinii *superbum.*

Alacris palmas utrasque tetendit. Quando praecessit *tendentem*, repetitum *tetendit* non est castigati scriptoris. In Georg. II. 292. sq. invenimus *tendit — tendens:* sed tres versus medii sunt interpositi. Et tamen hoc Heinsium offendebat. Multa sunt documenta in Aeneide, quantopere Virgilius ingratas repetitiones vitare studuerit. Ecce Aeneid. IV. 410. ubi vicina sunt *cernenti*, *prospiceres*, *videres.* Semper huiusmodi repetitiones vitare ne hominis quidem est diligentissimi. Virgilius hic scribere potuisset: *alacris palmas et brachia pandit:* vel: *Isque ubi nitentem adversum per gramina videt.*

Vicit iter durum pietas? Vincimus iter, quod factu est difficile. Conf. Burm. ad Valer. Flacci III. 482. *Tua pietas exspectata parenti* est,

Nate, tua, et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,
Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, et quanta per aequora vectum
Accipio! quantis iactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Saepius occurrens, haec limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da iungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Aeneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc circum innumerae gentes populique volabant;
Ac velut in pratis ubi apes aestate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.

tu pius filius, quem exspectabam. In sequentibus explicat: *Sic animo ducebam*, *rebar futurum*, *tempora dinumerans*.

Rebarque futurum. Locus Valerii Flacci ad hunc adumbratus est, IV. 439. *Ac vestri (rebar sic) tempora cursus, Proxima quaeque legens.* Difficilis locus, ac fortasse corruptus.

Ter frustra comprensa manus effugit imago. Statius Silv. V. III. 266. *Felix ille patrem vacuis circumdedit umbris.*

Virgulta sonantia silvis. In Med. a manu priore *silvae*, in eodem est altera lectio *silvis*. Wagnerus coniicit *silva*, et explicat *densitatem ipsorum fruticum*, amnem utrimque ambientium. Veram puto explicationem. *Silvae* autem plurali numero dicuntur, quia sunt in locis diversis, et hic non unus ac certus locus respicitur.

Horrescit visu subito, caussasque requirit
Inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animae, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum laetere reperta.
O pater, anne aliquas ad coelum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti
Corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem; nec te suspensum, nate, tenebo:
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
 Principio coelum ac terras, camposque liquentis,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra,

Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum. Heynius, offensus iuncturae asperitate, malebat: *iampridem ac prolem.* Sic edidit Brunckius. Wagnerus ad Georg. I. 248. *iampridem* ad utrumque versum refert, ut sit *iampridem ostendere*, *iampridem enumerare.* Equidem *iampridem* vix a verbo *cupio* separari posse arbitror. Sequor potius aliorum distinctionem *ostendere coram Iampridem*, *hanc prolem* sq. Copulam non desidero. *Animae* et *proles* per appositionem dicuntur. Ita, ut hoc utar, vs. 756. *Dardaniam prolem* — *nepotes* — *illustres animas* — iuncta vides.

Ad tarda reverti Corpora. Indicat studium in corpora redeundi; *in corpora* autem denotat ipsum introitum. Sic Wagnerus acute illud *ad* defendit. Claudianus Rapt. I. 62. *Rursus corporeos animae mittuntur in artus.*

Nec te suspensum, nate, tenebo. Sulpitius Severus pag. 567. *Nec te diutius tenebo suspensum.*

Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra. Trappius et Wakefieldus emendaverunt *Titanaque et astra.* Heynius *astra Titania* interpretatur *Solem*, Wagnerus *Lunam cum sole*, per quandam epexegeseos speciem. Ego ex verbis, ut nunc leguntur, nihil amplius efficio nisi *Lunam et sidera; Sol* autem deesse non potest. Locum iam mature fuisse corruptum suspicor, nam laudavit Hieronym. T. IV.

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
Igneus est ollis vigor et coelestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,

pag. 362. et vidit *Titania*. TITANIA non multum abit a MICANTIA. Si scribas: *Lucentemque globum, Lunamque, micantiaque astra;* habes versum Virgilio dignum. *Globus lucens* est *sol*, a quo luna lucem accipit. Astra *micantia* nominavit Catullus Epithal. 205. *Quo tunc et tellus, atque horrida contremuerunt Aequora, concussitque micantia sidera mundus.* Ambrosius bis Virgilium respexit, ut De Spiritu Sancto, II. *Gentiles homines, quod coelum ac terras, lunae quoque stellarumque micantium globos spiritus intus alat, suis versibus indiderunt.* Idem de Excessu Satyri: *globos micantium siderum.* Vidisse Ambrosium *micantia astra* fere dicas. Virgilium autem liberius expressit. Nam et *mare* et *solem* omisit.

Totamque infusa per artus Mens agitat molem. Statius Theb. I. 416. *totosque infusa per artus Maior in exiguo regnabat corpore virtus.*

Igneus est ollis vigor. Dixit *illis*, scilicet *animabus*. Anchises respondet ad id, quod Aeneas rogavit vs. 719. *O pater, anne aliquas ad coelum hinc ire putandum est Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti Corpora?* Et nunc neminem offendet, quod mox Anchises dicit: *Hinc metuunt — clausae tenebris et carcere caeco.* Ubi Heynius putabat subiectum paullo longius esse repetendum ex vs. 720, cum intervenissent iam *semina* vs. 730. *His* respiceret *hominibus, pecudibus, avibus* et *piscibus*.

Seminibus, quantum non noxia corpora tardant. Omnino distinguendum et transponendum arbitror: *Igneus est ollis vigor et coelestis origo, Noxia seminibus quantum non corpora tardant. Semina* sunt *sensus aetherius et aurae simplicis ignis.* Quae in Virgilio sequuntur, ea pertinent ad solos homines. Si dicas: *igneus vigor et origo coelestis est illis seminibus;* rogo, *quibus seminibus?* Nihil de *seminibus* praecessit. Neque intelligo argumentandi rationem: *mens agitat molem, ex hac mente sunt hominum et animalium vitae, illis seminibus est origo coelestis et igneus vigor.* Nam *igneus vigor* sunt ipsa illa *semina*. Ex nostra distinctione optima haec redit sententia: *Spiritus et mens agitant hanc re-*

Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Dispiciunt, clausae tenebris et carcere caeco.
Quin et, supremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliae panduntur inanis
Suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni;

rum molem, per omnes eius artus infusa: ex hac mente divina homines et animalia vitam accepere. Animabus hominum est origo coelestis; sed corpora, origini coelesti, seminibus, noxia, eam originem ac semina, igneum vigorem tardant; artus et membra mortalia eum vigorem habetant. Loca poetarum indicata sunt a Ruperto ad Silium XV. 71. Seneca Consol. ad Helv. 6. *Mens non est ex terreno et gravi concreta corpore: ex illo coelesti spiritu descendit:* et mox appellat *animum humanum ex iisdem, quibus divina constant, compositum seminibus.*

Neque auras Dispiciunt. Ex tenebris oculos attollimus, ut eminus lucem deprehendamus. Cicero Orat. post Redit. 3. *Ex superioris anni caligine et tenebris lucem in republica dispicere coepistis.* Vide Ernestium in Clave. Tacitus in Agric. 10. *Dispecta est et Thyle. Auras dispicere* idem est quod philosophi vocant *verum dispicere, cernere.* Male ergo nonnulli in Virgilio *despiciunt* tuentur.

Multa diu concreta modis inolescere miris. Quod Fea affert ex MS. Casinatensi *mollescere*, hoc corruptum est ex *inolescere.* Idem coniicit *abolescere*, iure ab Heynio reprehensus. Claudianus in Rufin. II. 504. *en pectus inustae Deformant maculae, vitiisque inolevit imago.*

Infectum eluitur scelus. Servius ad Georg. II. 389. citat *infestum*, ubi tamen in aliis MS. legitur *infectum.* Quid sit *infectum*, optime ex Seneca intelligitur, Epist. 59. *Diu in istis vitiis iacuimus. Elui difficile est. Non enim inquinati sumus, sed infecti.* Porcius Latro apud Senecam Controv. V. 30. *quidam M. Bruti civili sanguine non inquinatas solum manus, sed infectas ait.* Vide Gronovium ad Epist. 94.

Quisque suos patimur Manis; *exinde per amplum*
Mittimur Elysium, et pauci laeta arva tenemus:

Quisque suos patimur Manis. Servius explicat *supplicia varia*, quae sunt apud Manes; vel, quod verius putat, *genios duos*, quos cum vita sortimur: Lutatius *poenas*. Recentiores, alii *Furias;* alii *patimur quod ad κατὰ suos quique Manes*, alii *patimur proprios Manes, boni bonos, mali malos;* alii *patimur daemonas;* alii *nos patimur et exempla nostra;* alii *suos quisque Inferos, suum ᾅδην;* alii, *suorum quisque Manium naturam*, seu maioribus seu minoribus vitiis contaminatam, luunt. In Scaligeranis pag. 286 legimus: *primo de mortuis intelligendum, ut quisque egerit in vita, ita et patitur mortuus.* Manes *dicitur anima hominis cum ex corpore exiit, ita in vita etiam, ut quisque agit, ita a Diis punitur vel regitur, nam placuit sensus ille. Quisquis suos habet naevos.* Postrema licet corrupta sint, sententiam magni viri difficultatem loci non tollere apparet. In MSS. nulla est varietas, nisi quod in Cod. Gudiano apud Arusianum legitur *mores*, in Cod. Ambros. ed. Maii p. 541. Oper. Front. *quisque suos patiamur amores*, corruptum ex *mores.* Et sic fortasse legit Seneca Herc. Furent. 735. *Quod quisque fecit, patitur: auctorem scelus Repetit, suoque premitur exemplo nocens.* Sed talis sententia huic loco non convenit. Qui locum coniectura tentavit, adhuc unus fuit Wachsmuthus in Athenaei Vol. I. pag. 269, *quisque suas patimur poenas*, vel *quisque suos patimur menses.* Ex virorum doctorum interpretationibus nulla est, quam sua se simplicitate commendare dicas. Pleraeque ingenio linguae adversantur. Imitationes veterum poetarum non deprehendi, nisi Paullini Poemat. V. 57. qui iam vidit *quisque suos patimur Manes*, et pro *poenis* accepit. Burmannus ad Valerii Flacci III. 389. putat suum poetam illa ex Virgilio sumsisse: *Quisque suos sontes, inimicaque pectora poenis Implicat, et varia meritos formidine pulsant.* Ubi tamen legendum puto: *Quisque suis;* ut ad *poenis* referatur. Vereor enim ne Latinum sit punio *meos sontes*, eos, a quibus laesus sum. Versus Virgilii etiam corruptus est, eoque diutius a coniecturis criticorum mansit immunis, quia factum est proverbium *quisque suos patimur Manis*, idque iam pueri in libris grammaticis edidicerunt. Muta **SVOS** in **SVVM**, habebis omnia plana: Animae expendunt malorum veterum *supplicia. Quisque suum patimur Manes.* Verbo non opus est, ut emendatio tam simplex commendetur.

Exinde per amplum Mittimur Elysium, et pauci laeta arva tenemus. His deletis, universa loci sententia egregie cohaeret. Sed hemistichium *quisque suum patimur Manis*

Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque relinquit
Aetherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno:
Scilicet immemores supera ut convexa revisant
Rursus, et incipiant ad corpora velle reverti.

promovendum est: *Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni: Quisque suum patimur Manis: Donec longa dies* sq. Animae, corporibus inclusae, multas labes contraxerunt. Hae labes variis poenis eximuntur. Nos manes suas quisque poenas patimur. Donec longa dies omnes labes exemit. Post mille annos scilicet omnes animae rite purgatae sunt. Tunc Deus eas ad Lethaeum flumen evocat. Heynius versus ita transposuit, quod et Trappio in mentem venerat: *aut exuritur igni: Donec longa dies perfecto temporis orbe Concretam exemit labem, purumque reliquit Aetherium sensum atque aurai simplicis ignem. Quisque suos patimur Manis.* Idem tamen Heynius, quo curatius locum inspiciebat, arbitrabatur, versus seu a poeta nondum expolitos nec in unum numerum et ordinem redactos, seu supposititios et e margine illatos: *Quisque suos patimur Manes: exinde per amplum Mittimur Elysium et pauci laeta arva tenemus.* Idque Heynio magis probabile videbatur. Wagnerus omnia expedita putat, si *donec* interpreteris *cum tandem.* Caeterum Anchises omnem de conditione animarum doctrinam non accurate exposuit. Respondet nimirum ad id, quod Aeneas rogaverat, an pudandum esset, *animas in corpora velle reverti.* Hoc tantum explicat. In verbis a me sublatis non placet mittimur *per* Elysium, pro *in.* Neque *pauci* laeta arva tenent, sed ingens numerus, ut ipse Virgilius descripsit, et mox dicit *agmine magno.* Illud *pauci* sapit Christianum, ut Matthaeus VII. 14. *ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.*

Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos. Proprie *rota annorum* volvitur, *τροχὸς τρέχει κυλισθείς.* Homines *volvunt rotam* per annos mille, audacius dictum est. Modestius esset, *rotam* vel *orbem mille annorum.* Et accipi potest de poena eorum, qui, ut Sisyphus *saxum volvebat*, ita per mille annos *rotam volvere* cogebantur. Pro ROTAM, mallem AEVVM: *ubi mille aevum volvere per annos.* Ita Virgilius Georg. II. 295. *immota manet multosque nepotes Multa virum volvens durando saecula vincit.* Silius III. 579. *mutum volvens inglorius aevum.*

Dixerat Anchises; natumque unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque sonantem:
Et tumulum capit, unde omnis longo ordine posset
Adversos legere, et venientum discere voltus.
Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustris animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Aetherias Italo commixtus sanguine surget,
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
Educet silvis regem, regumque parentem:
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.

Qui maneant. Virgilius scribere potuisset: *quae maneant Itala de gente nepotes Illustres animae, nostrumque in nomen iturae. Animae* manent nepotes, in corpora nepotum venient. Haec anima erit Sylvius, haec Marcellus.

Ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta. Heynius annotavit etiam rectum fore *vides?* Sed ea differunt. Interrogatio plerumque orationem magis concitatam indicat, et plerumque sequitur *ut*, sicuti post *viden'*. Sedato pectore loquentes, dicimus *vides.* Neque in habitu Silvii aliquid erat tanta admiratione dignum. Confer loca ab interpretibus ad Silium III. 622. allata. Atque ita Graeci ponunt ὁρᾷς, Tragici et Comici saepe cum interrogatione. Vide Valckenarium ad Eurip. Phoeniss. 726. et Brunckium ad Sophocl. Philoctet. 832.

Proxima sorte tenet lucis loca. Heinsius volebat *luci*, ut esset vitae mox ipsi reddendae. Heynius non videt, quid intersit. Heinsius autem, credo, imprudens, *lucis* accepit pro *silvis.* Et Virgilius in Elysio saepe *lucos* memorat. Ego, ut illud ambiguum vitetur, praeferam *luci.*

Qui iuvenes! quantas ostentant, adspice, vires!
Atque umbrata gerunt civili tempora quercu:
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Laude pudicitiae celebres, addentque superbos
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque.
Haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden, ut geminae stant vertice cristae,
Et pater ipse suo superum iam signat honore?

Atque umbrata gerunt civili tempora quercu. Omnium fere MSS. lectionem alteri *At qui* recte praeferens Wagnerus, recte interpretatus est: atque iidem civiles gerunt coronas ob cives, prolatis imperii finibus, in colonias deductos.

Laude pudicitiae celebres, addentque superbos. Versus in nullo Codice legitur. Fabricius Lampugnanus intulisse dicitur. Heinsius annotavit, ne in antiquis quidem editionibus inveniri. Quanto meliora sunt illa Silii VIII. 361. *altrix casti Collatia Bruti.* Silius ibi et alia oppida memorat, memorata a Virgilio. Fabricius hinc versum suum cudere potuit. Qua fraude si, inventa iam typographia, homines eruditi sunt decepti, quid, typographia nondum inventa, accidisse dicamus?

Nunc sunt sine nomine terrae. Valerius Flaccus II. 587. *angustas quondam sine nomine fauces.* Hellespontum vult.

Et pater ipse suo superum iam signat honore? Servius: »Merito virtutis Mars Romulum deum esse significat. Alii *suo superum honore* interpretantur *divino:* alii iungunt *pater superum.*" Heynius: »Videsne, ut animam, aliquando in corpus prodituram, Iupiter iam hinc divina corporis maiestate conspicuam reddat?" Wagnerus: »*Suo honore*, qui ei destinatus est. Iam nunc in eo sunt signa futurae magnitudinis." Equidem pro SVPERVM putavi legendum PVERVM: *Et pater ipse suo puerum iam signat honore.* Anchises alias animas vocat *iuvenes*, alias *viros*, alias *pueros*, ut vs. 833, Caesarem et Pompeium, et vs. 876. Marcellum: *Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos In tantum spe tollet avos. Pueri* autem dicuntur etiam ultra viginti annos. Conf. interpretes ad Silium III. 607. *At tu transscendes, Germanice, facta tuorum, Iam puer auricomo praeformidate Batavo.*

En, huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
Imperium terris, animos aequabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virum: qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbis,
Laeta deum partu, centum complexa nepotes,
Omnis coelicolas, omnis supera alta tenentis.

Nunc etiam melius intelligitur illud *iam*. Mars Romulum, *quamvis puerum, iam suo honore* signat. Duas pinnas quasdam singulares Martis ornamentum fuisse oportet. Locus Valerii Maximi I. VIII. 6. dubitare nos non sinit: *Inter caetera huiusce rei manifesta indicia* (Martem Romanis adfuisse) *galea quoque, duabus distincta pinnis, qua coeleste caput tectum fuerat, argumentum praebuit. Itaque, Fabricii edicto, supplicatio Marti est habita.*

En huius, nate, auspiciis illa incluta Roma. Elegans et vera est coniectura Burmanni: *En, huius nata auspiciis illa incluta Roma.* Roma *auspiciis Romuli* imperium terris non aequavit. Illa Roma *auspiciis Romuli*, pro *auspiciis Romuli condita*, Latinum non est. Et sic Servius legit. Nam ad Aeneid. VII. 678. annotavit: »Alii a Romulo (Romam esse conditam dicunt), ut VI. 782. Ennius: *His nata auspiciis illa inclyta Roma.* Ubi scribendum, transpositis literis: *En, huius nata auspiciis.* Quod etiam animadvertit Planckius in Ennii Medea, pag. 2. Quamquam igitur hic ipse versus non sit Ennii, est tamen eius coloris. Et Cicero: *O fortunatam natam me consule Romam.*

Imperium terris, animos aequabit Olympo. Servius testatur de hoc loco quaesivisse Trogum et Probum. Quaerere potuerunt de verbo *aequare*, duplici significatione posito. Imperium *aequare terris* proprie dictum, animos *aequare Olympo* figurate. Nam denotat: *animis Olympo, diis immortalibus, non cedunt.* Virgilius Georg. IV. 132. de paupere rustico, qui *regum aequabat opes animis.* Livius I. 25. de tergeminis fratribus: *magnorum exercituum animos gerentes concurrunt.* Seneca Epist. 41. Virgilium expressit: *Ex superiore loco homines videntem, ex aequo deos.*

Septemque una sibi muro circumdabit arces. Habet arces pro muro. Roma, Dea, sibi circumdedit arces, ut Graece περιβάλλεσθαι homines dicuntur οἰκίας μεγάλας. Vide Wyttenbachium ad Plutarchi Moral. Anim. I. pag. 681. Ex hac imagine suam formavit Silius IV. 408. *Ipsam* (Romam) *turrigero portantem vertice muros.*

Huc geminas nunc flecte acies; hanc adspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Caesar, et omnis Iuli
Progenies, magnum coeli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, Divi genus: aurea condet
Saecula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam; super et Garamantas et Indos
Proferet imperium; iacet extra sidera tellus,

Super et Garamantas et Indos. Explicant *ultra.* Wagnerus *ipsos Garamantas et Indos*, non gentes ulteriores significari putat, quia et Indi hominum extremi habebantur. Sed Virgilius victorias Augusti magnifice extollit. Maior autem laus est ultra extremos hominum processisse, quam extremos, cognitos, vicisse. Et sequentia vulgarem interpretationem tuentur. Augustus extra *solis vias* arma feret, in altera mundi parte super oras habitatas.

Iacet extra sidera tellus. Hoc est: *Indi et Garamantes iacent extra sidera.* Locus aliter explicari non potest. Sed ea explicatio huc non convenit. Ergo exspectasses Virgilium, post verba *stellis ardentibus aptum*, nonnulla fuisse additurum, v. c. et *hanc tellurem imperio iunget.* Oratio, ut nunc legitur, non recta via procedit. Interea Heynius hanc negligentiam enthusiasmo tribuit. »Iam debebat sequi, ait, *proferet imperium et super eam terram, quae iacet extra solis vias.* Sed inversio facta enthusiasmum adiuvat." Recentiores quidam poetae, divino, ut putant, furore correpti, sanam rationem et linguae regulas evagentur: hoc longe a Virgilio abfuit. Eum pro IACET scripsisse coniicio QVAQVE. Augustus imperium proferet *super Garamantas et Indos, et qua tellus iacet extra anni solisque vias. Qua* exemplis illustrare nihil attinet, et nonnulla dedit Burmannus ad Ovidii Amor. III. xv. 12. Adde Senecam Herc. Oet. 1838. *vindicem amisi parens Terrae atque pelagi, quaque purpureus dies Utrumque clara spectat Oceanum rota.* Lipsius a Taubmanno de hoc loco consultus, in Epistol. Praeterm. Decad. pag. 238. respondit esse κεκαυμένην et ἀντοίκους nostros. Novus orbis, quem scivere veteres magis quam novere. Addit se tota de re ad Senecam esse dicturum. Dixit, ni fallor, ad Benefic. VII. 2. *qui extra naturae terminos arma proferret.* Hinc fortasse emendandus est Senecae Herc. Oet. 44. *Te, clare Titan, testor; occurri tibi Quacunque fulges. Nec meos lux prosequi Potuit triumphos. Solis excessi vices.* Scribendum *vias.*

Extra anni Solisque vias, ubi coelifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Huius in adventum iam nunc et Caspia regna
Responsis horrent divom, et Maeotia tellus
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit;
Fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu;
Nec, qui pampineis victor iuga flectit habenis,

Fixerit aeripedem cervam licet. Alcides non tantum telluris obivit, *licet interfecerit cervam aeripedem.* Addenda erat Hyberboreorum regio, ut intelligeremus *oram remotam.* Atque haec, licet unica tellus remota, non tamen memoratur. Memorantur *Erymanthus* et *Lerna.* Dicit ergo: Alcides non eo progressus est, quo Augustus, quamvis fuerit in duobus Arcadiae locis, Erymantho et Lerna. Neque accurate dictum *fixerit.* Nam Hercules cervum capere debuit *vivum.* Tum Lernam non magis *tremefecit* atque *Erymanthum*, sed *pacavit. Tremefecit Hydram.* Sophocles in Trachin. 1094. simpliciter dixerat Herculem Hydram vi interfecisse. Cicero hoc in Tusc. Quaest. II. ornavit, sed recte: *Haec dextra Lernam, tetra mactata excetra, Placavit.* Sic Valerius Flaccus I. 35. *Lernae defensus ab angue Arcas.* Servius quidem observat, poetam pro *hydra* paludem ipsam posuisse. Audio. Sed *Erymanthum* et *Lernam pacavit*, vel *Erymanthum* et *Lernam tremefecit.* Est enim idem factum, in utroque loco *monstrum occidit.* Iam in re, tam arcte coniuncta, non recte dicas, hanc *pacavit*, illam *tremefecit.* Multo praeclarius eadem tractavit Statius Silv. IV. 6. 99. *Hic tibi solemni memorabit carmine, quantus Iliacas, Geticasque domos, quantusque nivalem Stymphalon, quantusque iugis Erymanthon aquosis Terrueris, quem te pecoris possessor Iberi, Quem tulerit saevae Mareoticus arbiter arae.* Iam Schraderus ad Musaeum pag. 316. in Virgilio talem sententiam exspectaverat: Alcides tantum telluris non obivit, quantum Augustus, licet peragraverit totum, qua patet, fere orbem, Hispaniam, Africam, Italiam, Arcadiam, Colchosque iverit. Idem reprehendit Heynius, idem Wagnerus, qui satis ineptam vocat hanc inter Herculis errores commemorationem apri Erymanthii et Hydrae Lernaeae. Virgilium haec ergo emendaturum fuisse censet. Ego Virgilii esse non credo. Et cursus orationis, si versus tollas, longe elegantior est.

Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivae
Sacra ferens? Nosco crinis incanaque menta

Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis. Initio sententiae *et* cum admiratione: vide Gronovium ad Senecae Controv. II. 11. In caeteris est magna MSS. varietas: *virtute extendere vires*, *virtute extendere factis*, *virtutem extendere vires*, *factis extendere vires*, *virtutem extendere fatis*. Schraderus coniicit *virtute extendere famam*. Servius *virtutem* interpretatur *gloriam*. Idque Heynius et alii tenent, quamquam hic postea verius arbitretur, *virtutem per facta exserere*, ut multa strenue facta edas. Significatio *virtutis*, pro *laude* per virtutem parta, minus me offenderet, si poeta scripsisset v. c. *virtutem extendere in aevum*. Atque hic non tam agitur de gloria, licet ea sit perpetua comes virtutis, quam de ipsa fortitudine, ab Aenea in bellis gerendis praestanda. Igitur Anchises mox addit, ne in Italia consistere *metueret*. Quare mallem: *virtutem ostendere factis*. Verbum magnificum et militare. Nihil est virtutem loqui. Sed *ostendere*, hoc virum et Romanum decet. Graeci loquebantur: Romani faciebant. Frequens est illud *ostendere* in orationibus ducum.

Aut metus Ausonia prohibet consistere terra? Romano, ista legenti, tempora in memoriam venire poterant, quibus de Italia relinquenda actum fuit. Metellum et alios in bello Punico secundo P. C. Scipio retinuit: vide Livium XXII. 53. C. Iulium Caesarem fama percrebuit, migraturum Alexandriam vel Ilium translatis simul opibus imperii. Narrat Suetonius in Vita Caesaris, 79. Augustum fortasse idem aliquando esse meditatum, eoque consilio Horatium scripsisse III. Carm. 3, ut dehortaretur, ingeniose coniecit T. Faber Epist. II. 43. Versus Virgiliani non minus ad dehortandum apti erant.

Quis procul ille. Valerius Flaccus V. 579. *Quis procul ille virum nobis, quem baltheus asper Subligat?* Ubi fortasse legendum: *Quis procul ille, ensem bullis cui baltheus asper Subligat?* Fortasse Paullinus in Virgilio pro *autem* vidit *hominum*. Scripsit in Carm. 22. *Quis procul ille hominum placidis se passibus adfert? Nosco virum, quem divini comitantur odores.*

Nosco crinis incanaque menta. Wagnerus *Nosco* litera maiore initiali edidit, quia praecedentia *Quis procul* sq. Aeneae tribuit. Paucos fore arbitror, qui non omnem orationem tribuant Anchisae. Hic eminus animas

Regis Romani, primam qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriae, residesque movebit
Tullus in arma viros, et iam desueta triumphis
Agmina. Quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.

Aeneae ostendens, non statim videbat esse Numam. Igitur se ipse quasi rogat: *quis procul ille autem?* Tum, diligentius intuens, agnovit Numam: *iam nosco*, inquit, *Numam ex crinibus et mento.*

Missus in imperium magnum. Silius XIII. 854. *origine parva In longum imperium Consul* (veniet).

Iactantior Ancus. Servii annotatio *amans populi favorem* pertinet ad *gaudens popularibus auris.* Serviana hic mire brevia et in compendium redacta sunt. *Iactantior* dicitur, qui vitae splendore famam venatur et in ore hominum esse studet. Hoc studium saepe in *aedificando* cernitur. Ancus Romam mire amplificavit. Amantes aedificandi appellantur *aedificatores.* Florus, describens quid in diversa regum indole fuisset praecipuum, nominavit Ancum *aedificatorem.* Et L. Tarquinium Priscum sua vitae elegantia et divitiae Anco commendasse videntur, adeo ut in familiaris amicitiae iura tandem pervenerit. Talis rex durioribus Romanis videri poterat *iactantior.* Quod Pomponius Sabinus narrat: »Ancus, vivente Tullo, aegre ferebat, cum e stirpe regia se iactaret, praelatum sibi Tullum. Itaque statuerat, favore populari, Tullum regem cum tota familia occidere:" hoc nescio qua auctoritate narraverit.

Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris. Anchises sex reges appellavit. Cur omitteret Servium? Hoc licuit poetae, ait Heynius, ut erat Servius alienigena, nec adeo ad Anchisae posteritatem referendus, et Pomponius Sabinus eum bene inter Tarquinios numerari posse censebat. Sed quum Servius erat rex, erat Romanus, et in posteris Anchisae numerari debet, quando inprimis caeteri alii reges omnes non omittuntur. Scribendum puto: *Et qui iam nimium gaudet popularibus auris.* Quem Tullum sequitur *iactantior Ancus*, et *Servius Tullius*, *qui iam nunc nimis auram popularem captat.* Non opus erat nomen Servii addere. Intelligitur vel et ordine successionis, et *ex aura populari*, cui prae aliis regibus ita inhiabat, ut nemo, in Romana historia vel mediocriter versatus, id ignorare possit. Livius I. 40. *Servius Tullius iam privatus, vivente Tarquinio, non apud regem modo, sed apud patres plebemque*

Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascisque videre receptos?
Consulis imperium hic primus saevasque securis
Accipiet; natosque pater, nova bella moventis,
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit,

longe maximo honore erat. I. 46. *Conciliata plebis voluntate, ausus est ferre ad populum, vellent iuberentne se regnare? Tum actum est de agro plebis, adversa patrum voluntate. Tarquinius Servium apud patres criminatus est.* I. 47. Tarquinius appellat Servium *fautorem infimi generis hominum.* Iam hinc Servium captasse auras populares, ex opinione certe patriciorum, satis apparet. Et Virgilius et Livius in prima parte rerum Romanarum ita conveniunt, ut ex iisdem fontibus hausisse videantur. Denique Livius I. 48. addit: *Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt. Ni scelus intestinum liberandae patriae consilia agitanti intervenisset.* Haec Livius. Et noti sunt Servii *Commentarii*, in quibus formam novae reipublicae descripserat. Atque hic versus Augusto placere debuit, qui et ipse aliquando *de reddenda populo libertate* cogitasse et cum amicis deliberavisse traditur. Pro *gaudens*, in Hamb. pr. legitur *gaudet*, pro *nunc* in Franc. *hunc.* Initio versuum prima litera H et N eandem fere habent figuram. Vide interpetes ad Gratii Cyneg. 380. Burmannus *hunc* arripiens, versum sic explicat: *hunc quoque sequitur gaudens auris popularibus*, et eundem Servium Tullium significari putat.

Vis et Tarquinios reges, animamque superbam Ultoris Bruti. Vocabulum *superbus* cum Tarquiniis iunctum, aliter, nisi de Tarquinio Superbo, accipi non potest. Nec scio quid sit *anima superba Bruti.* Servius: »*Animamque superbam: unus enim de Tarquiniis fuit Superbus.* Ergo legit *Vis et Tarquinios reges animamque superbam, Ultoris Bruti fascesque videre receptos.* Quod melius est vulgato. Sed scribendum iudico: *Vis et Tarquinios reges, animaeque superbae Ultorem Brutum.* Vis videre et reges Tarquinios, et Brutum, *ultorem Tarquinii Superbi.* Formam versus adumbravit Silius XIII. 811. *Vis et Martigenae thalamos spectare Quirini?*

Ad poenam pulchra pro libertate vocabit. Claudian. in Eutrop. I. 441. *natos hoc dedere poenae Profuit, et misero civem praeponere patri?* Eleganter *hoc profuit*, pro, hanc habuit utilitatem. Valerius Flaccus V. 49. *Hoc labor, hoc dulci toties fraudata sopore Lumina, et admotis nimium mens anxia Colchis Profuit?* Frustra Heinsius in Claudiano voluit *natos quo dedere poenae.*

Infelix! Utcumque ferent ea facta minores;
Vincet amor patriae, laudumque immensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, saevumque securi
Adspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animae nunc, et dum nocte premuntur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
Descendens, gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella;
Neu patriae validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Proiice tela manu, sanguis meus. —
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caesis insignis Achivis.

Utcunque ferent ea facta minores. Valerius Flaccus III. 455. *nostrive luent ea facta minores.*

Vincet amor patriae, laudumque immensa cupido. Vincet omnes cogitationes, quae eum ab hoc facto retinere potuissent. Livius II. 2. *nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicae vinceret.* Schraderus alterum hemistichium delebat: neque Heynio placebat. Wagnerus recte defendit. Et primis reipublicae temporibus ea est hominum liberorum natura. Francia non unum dedit exemplum. Et Virgilius tacite reprehendit *immensam* laudum cupidinem.

Quin Decios. Decii et Torquatus optime Brutum sequuntur.

Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella. Claudianus B. Gild. 286. *Ne consanguineus certetur cominus armis, Ne, precor.* Ubi imitatio Heinsium non effugit. *Assuescite bella*, pro *bellis*, notum. Vide Burmannum ad Ovidii Trist. III. III. 7.

Proiice tela manu, sanguis meus. Statius Theb. III. 643. *Proiicite arma manu.* Versus in Hamb. est suppletus: *sanguis meus esse memento.* Rufinianus legit *sanguis pius*, et explicat argutius, quam verius, quasi ideo parcere prior debeat, quia sit Anchisae *pius sanguis* et ab Olympo genus ducat. Recte Heynius animadvertit *meus* habere plus affectus et ad naturae veritatem melius esse comparatum.

Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Troiae, templa et temerata Minervae.
Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem
Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius aera,
Credo equidem, vivos ducent de marmore voltus;
Orabunt caussas melius, coelique meatus

Eruet ille Argos. Valde obscurum est, de quo hic agatur. Pomponius Sabinus annotavit: »Hoc carmen (tres versus) putant e textu delendum esse: nam Virgilius procul dubio, si correxisset, fuisset exemturus; nisi aliquid adspexerit nobis incognitum." Alii Aemilium Paullum et Persea, alii Pyrrhum significari volunt, alii alios. Neque pulchre repetitur *ille* de diverso homine. Iam minus castigatum est *eruet Aeaciden:* ut etiam *avi Troiae* pro *Troiani:* quod veteres Grammaticos movisse videtur, ut iungerent *Troiae* Minervae, hoc est *Troianae.* Versus, tamquam suspectos, notavi. De Perseo cogitasse videtur Priscianus in Laude Anastasii 174. *Aemilius quondam Paullus, fortissimus ille, Sic regem Persen, populo spectante Latino, Curribus invectus, Tarpeiam traxit ad arcem.*

Sulco, Serrane, serentem? Scholiast. Lucani X. 153. legit *sulco colentem.* Oudendorpius e MSS. citat *sulcos.*

Quo fessum rapitis, Fabii? In Cod. Rom. *gressum.* Cortius ad Lucan. III. 116. hoc amplectitur, idemque putat vulgatum nullo propemodum sensu esse dictum. Adspectus, credo, Fabiorum, praecipue Maximi, Anchisen adeo perculit, ut sibi fere ipsi eriperetur, laudesque eorum commemoraret, nisi iam loquendo esset fatigatus. Ita Horatius III. Carm. 25. *Quo me, Bacche, rapis tui Plenum?*

Orabunt caussas melius. Mallem Virgilius scripsisset: *Narrabunt caussas rerum.* Nam et *caussas orare* est nimis vulgare et quotidianum, praecipue si cum caeteris compares. Quam poetice artifices et astronomos indicavit! Et Romani in eloquentia forensi adeo profecerant, ut in ea minus Graecis cederent, quam in aliis rebus. Quam invidiosum praeterea hoc erat memoriae Ciceronis, illius, qui

Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes: pacisque imponere morem,

Virgilium appellaverat *magnae spem alteram Romae*. Vix cadit in animum Romani, Graecis hoc dare, in quo Cicero regnaverat. Mallem, inquam, Virgilius scripsisset: *Narrabunt caussas rerum;* philosophiam inprimis physicam interpretabuntur: grave argumentum, in quo Graecis facile palmam cedebant, et a poetis Romanis saepe laudatum, tamquam summum humanae cognitionis ornamentum: in quo Propertius dicebat se postremos vitae annos esse collocaturum, III. III. 45 sq. ubi eleganter varias philosophiae istius partes attigit, deum creatorem, solem, lunam, ventos, maria, nubes, arcum coelestem, supremum diem mundi, sidera, anni tempestates, orcum. Iam plurima per *rerum caussas* Virgilius complecti potuisset. Nunc tantum memoravit *astronomiam*. Anchises in describenda philosophia longus esse non potuit, ut fuere poetae, quorum loca collegerunt interpretes ad Propertium et Burmannus ad Lotichium pag. 383 sq. sed tam brevis esse non debuit. *Melius* in *narrabunt caussas rerum* non requiritur. Romani ea Graecis relinquebant. Graeci narrent, nos iis ista relinquimus. Caeterum praeclarus hic est locus ex comparatione ingenii Romani et Graeci, quem locum Romani nunquam sine tacito quodam invidiae iudicio praetermittebant. Inviti agnoscunt Graecorum laudes, suasque illis victorias opponunt. Affero hic unum Ovidii locum Fast. III. 101. *Nondum tradideras victas victoribus artes Graecia, facundum sed male forte genus.* Ubi scribendum *victis victoribus*. Testor Horatii: *Graecia capta ferum victorem cepit, et artes Intulit agresti Latio.* Et *vincere victorem*, est Ovidianum. Ut: *vicit victorem candida forma virum.*

Describent radio, et surgentia sidera dicent. Claudianus Cons. Manl. 275. *Manlius igniferos radio descripserat axes.* Ubi *axes* idem sunt quod hic *coeli meatus*. Pro *dicent*, in duobus MSS. *ducent*. Hoc commendari poterat. *Ducimus sidera*, id est, exponimus *sidera duci*. Sed praecedit, de marmore *ducent*, et optime *dicent* iungitur cum *describent*.

Pacisque imponere morem. Paci assuefacere, docere, ut pacem habeant et ament, eoque fiant humaniores. Humanitas in *more* continetur. *Mos* significat *institutum et legem.* Vide interpr. ad Horatium Carm. I. x. *qui feros cultus hominum formasti Decorae more palaestrae.* Virgilius significationem *pacis* pro *imperio Romano* nondum cognovit. Videmus, quam facile ea significatio ex nomine, ita iam posito, oriri potuerit. Tacitus Agric. 30. explicantes facit Britannos, quod ipse sic explicabat: *Auf-*

Parcere subiectis, et debellare superbos.
  Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
Adspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnis!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Poenos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Aeneas; una namque ire videbat
Egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
Sed frons laeta parum, et deiecto lumina voltu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Quis strepitus circa comitum! quantum instar in ipso!

ferre, trucidare, rapere, falsis nominibus imperium, *atque, ubi solitudinem faciunt*, pacem *appellant*." *Morem* igitur *pacis imponere* idem est atque *pacare*, *pacare* idem quod *domare*. Hinc Velleius Paterc. II. 89. *pacatus victoriis terrarum orbis*. Quod Ruhnkenius bene defendit contra elegantem Lipsii coniecturam *peragratus*.

Qui sic comitatur euntem? Servius: »Marcellum, cui similis est." Credo, qui *tam tristi* forma comitatur. Virgilius Aeneid. IV. 637. *sic veniat*.

Quantum instar in ipso! D'Orvillius ad Charit. pag. 333. ita scribit: »ἡλίκη εἰκών. *quanta similitudo?* Stupidi autem est, non intelligere, quando memoratur *εἰκὼν similitudo*, *πρωτότυπον*, rem vel personam requiri, cui quis vel quid *εἴκασται*, *simile sit*. Nec longe hic quaerenda persona cui hic iuvenis Marcellus similis erat: nempe Marcello illi, de quo Virgilius modo *adspice*, *ut insignis* sq. Hanc autem similitudinem non opus hic ut coarctes in vultus lineamentis: sed his non remotis unico hoc verbo dicit poeta: *hunc Marcellum iuvenem praeclarissimo suae gentis Marcello similem et aequiparandum fore*." Sed ea neque Virgilius dicit, neque Aenean dicentem facere potuit. Nam Aeneas hanc animam plane ignorabat. Heynius locum sic interpretatur: »*Instar*, nove positum est pro *exemplo magnae dignitatis*, specie augusta corporis." Ego illud *quantum instar* hic non esse Latinum arbitror. *Instar* est *imago simillima rerum*, quae rerum indolem et pretium réfert ac repraesentat; *rerum*, inquam, non *hominum*, nisi quatenus animi et mores spectentur,

Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
O gnate, ingentem luctum ne quaere tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago

non facies aut vultus. Dicimus *filius quam similis est patri*, qui patrem ore vel animo reddit. Filius *quam instar est patris*, vel *quantum instar habet*, vel *quantum instar in filio*, haec non dicimus, nisi de filio qui paternas virtutes vel vitia plane exprimit, ut, Plato *est instar omnium*, *pretio apud me tanto*, *quanto omnes*. Quare scribendum puto: *Quanti instar in ipso!* Qui strepitus circa hunc puerum! Quot comites! Sed ipse, *quam est instar omnium!* In uno illo plus inesse videtur, quam in omnibus aliis. Adeo singulos et cunctos externa specie superat. Pro *quot comitum ille instar est*, dici potest, *instar quot comitum in illo est;* pro, *quot comites*, dici potest *quantum comitum*. Ut Catullus: *O quantum est hominum venustiorum*. Seneca Consol. ad Marciam 20. *Non vidisset caedes*, *locata publice latrocinia*, *bella*, *rapinas*, *tantum Catilinarum*. Hoc est *tot Catilinas*. Et sic omnia huiusmodi exempla nobis interpretari licet. Sulla, apud Suetonium, dicebat in Caesare *multos esse Marios*. Quot Mariorum instar est Caesar! Quantum Mariorum est in Caesare. Quanti Mariorum instar est Caesar. Latini per *instar* reddunt Graecorum ἄξιος et ἀντάξιος. Homerus Iliad. Θ. 234. Conf. Wyttenbachius ad Plutarchi Moral. Animadv. T. I. pag. 537, et Lennepius ad Phalar. Epist. pag. 292. Talia sunt Nepotis Epamin. 10. *unum hominem pluris esse*, *quam totam civitatem*. Seneca Epist. 7. *Unus mihi pro populo est*. Anthol. III. *Εἷς* ἐμοὶ ἄνθρωπος τρισμύριοι. Nec frustra Virgilius posuit *ipso*, cum dignitate comitibus opposito, et cum iis comparato. Si cum Marcello comparavisset, potuisset *illo*. Virgilius Aen. VII. 707, idem dixit de Clauso: *magnum Agmen agens Clausus*, *magnique ipse agminis instar*.

Ostendent terris hunc tantum fata. Heynius hinc ductum putat illud Taciti Agric. 13. *monstratus fatis Vespasianus*. Recte, si non addidisset *fatis* esse tertium casum. Tacitus voluit: *fata ostenderunt Vespasianum*. Ita Tacitum explicavi prius quam videram Walchium, qui idem animadvertit. Ausonius de XII Caesaribus: *His decimus*, *fatoque accitus Vespasianus*. Tacitus et in altero Agricolae cap. 13. Virgilium respicit: *D. Iulius potest videri* (Britanniam) *ostendisse posteris*, *non tradidisse*. In Goth. Cod. pro *tantum* legitur *natum*. Error, ex literis male transpositis.

Visa potens, Superi, propria haec si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum praeterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi se quisquam impune tulisset
Obvius armato, seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,

Campus aget gemitus. Ambrosius de Obitu Valentin. § 3. *Quantos iste de Galliis usque huc totius tractu itineris populorum egit gemitus?*

Vel quae, Tiberine, videbis Funera. Pro *vel*, mallem *heu.* Schraderus *funera* mutabat in *munera.* Sed quum Virgilius dicit *quae funera*, significat *quae lamenta* in funere. Silius XIII. 658. locum adumbravit: *Quantos funeribus vestris gens Itala passim Dat gemitus! Tumulus vobis, censente senatu, Mavortis geminus surgit per gramina campo.* Et Ammian. Marcell. XXV. pag. 329. *Cuius suprema et cineres non Cydnus videre deberet, sed ad perpetuandam gloriam recte factorum praeterlaberetur Tiberis, intersecans urbem aeternam, divorumque veterum monumenta perstringens.*

Si qua fata aspera rumpas, Tu Marcellus eris. Servius: »Talis, qualis fuit Marcellus, ille vir amplissimus, superius dictus." Heynius: »Si qua via ac ratione tam durum fatum tibi effugere liceat, tu ad M. Marcelli, bello Punico secundo clari, nomen ac gloriam es perventurus." Wagnerus, quod et mihi in mentem venerat, interpretatur: »Utinam rumpas aliquo modo aspera fata! Sic nomen Marcelli, filii Octaviae, hic demum positum, singularem habet vim ad miserationem movendam; quo nomine enuntiato poeta praesenti dolore abreptus ea iam dicentem facit Anchisen, quae proprie ad iusta funebria spectant." In utraque tamen interpretatione difficultas manet. Puer iste, sive fata aspera *rumperet*, sive *non rumperet*, semper tamen futurus erat Marcellus, anima in corpus Marcelli ventura erat. Tum, *pervenies ad laudem Marcelli proavi*, nimis tenuis gloria habenda est, pro eo, quem Virgilius singulari quodam praconio ornare debuit, cui ultimum locum in hac parte

Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:

carminis reservavit, ut memoria magis elucerct illius, quem Augustus adeo diligebat, quem sibi successorem destinabat. Post vocabula *Tu Marcellus eris* aliquid requiritur, quo caeteris laudibus cumulus accedat, et ipse puer accuratius significetur. Talia sunt v. c. Ciceronis in Somnio Scipionis: *Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; dictator rempublicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris.* Livius XXI. 46. *Periculum intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit iuvenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est. Africanus ob egregiam victoriam de Annibale Poenisque appellatus.* Unde Florus II. 6. *Saucius ipse in manus hostium venisset Imperator, nisi protectum patrem praetextatus admodum filius ab ipsa morte rapuisset. Hic erit Scipio, qui in exitium Africae crescit, nomen ex malis eius habiturus.* Martialis XIV. 191. de Sallustio: *Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum, Primus Romana Crispus in historia.* Martialis fecit hoc epigramma in imaginem, ni fallor, Sallustii iuvenis, sed studio historico iam cogniti. Sidonius Apollin. Panegyr. Maioriani: *post tempore nostra Iulius hic Augustus erit.* Et, alia licet verborum forma, Valerius Flaccus III. 183. *Hylas, spes maxima bellis, Pulcher Hylas, si fata sinant, si prospera Iuno.* Ubi scribendum *si fata sinant, sinat aspera Iuno.* Atque ita post *Tu Marcellus eris* aliquid excidisse credo, cuius sententia talis esse potuit: *Tu Marcellus eris, quem Roma, Augusto ordinibus deorum tandem adscripto, patrem patriae habitura est;* vel, *Tu Marcellus eris, nostrae decus addite genti, Et columen patriae: Manibus date lilia plenis* sq. Quod Anchises supra de hac anima dixit, hoc omne fuit Marcellus in tenera aetate. Sed quod fieret Marcellus, *si fata aspera rumperet*, hoc nunc erat dicendum. *Fata rumpere* plane eodem modo adhibuit Liv. I. 42. *Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis.* Caeterum Servius annotavit: »Constat hunc librum tanta pronuntiatione Augusto et Octaviae esse recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium; nisi Virgilius finem esse dixisset." Idem fere traditur in Donato. Mongerius, in T. VII. pag. 64. Instit. Nationalis Franciae, ostendere conatur, Virgilium haec non recitasse Augusto et Octaviae, quia nemo, praeter Grammaticos, ne Seneca quidem in Consol. ad Marciam, narrat. Argumentum, quod Francus ex silentio scriptorum duxit, non plus est, quam secundarium. Scripsit autem Seneca ad Marciam 2. *Octavia carmina celebrandae Marcelli memoria composita, aliosque studiorum honores reiecit.* Hinc certe apparet carmina a poetis Octaviae esse missa. Fortasse exemplo

Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aeris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quae postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famae venientis amore:
Exin bella viro memorat quae deinde gerenda,
Laurentisque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
  Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
Cornea; qua veris facilis datur exitus Umbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam

Virgilii fuere excitati. Neque in ipsa re aliquid est a veri similitudine abhorrens. Et cur Servius et Donatus talia finxissent?

Manibus date lilia plenis. Vult Anchises: Sed anima ista talis Marcellus non erit. Fata enim aspera non rupturus est, sed in tenera aetate morietur. Iustis igitur funebribus, quantum licet, hic fungar. Locum cogitabat Ambrosius de obitu Valentin. § 56. *Non ego floribus tumulum eius adspergam. Spargant alii plenis lilia calathis.* Et Sulpitius Severus de Martino, 22. *Ac, licet inani munere, solum ipsum flore purpureo, et suave redolentibus sparge graminibus.*

Sic tota passim regione vagantur. Tunc, deinde vagantur. Nam Anchises, ista Aeneae exponens, vs. 754. tumulum ceperat, unde omnes adversos legere et venientum vultus discere posset.

Quo quemque modo fugiatque feratque laborem. Respexit Ovidius Metam. XIV. 117. *didicit quoque iura locorum, Quaeque novis essent adeunda pericula bellis.*

His ubi tum natum Anchises. Quibus dictis? Ultima Anchisae dicta, quae *haec* appellari possunt, fuere *fungar inani munere.* Sed post ea locutus est alia multa, quae ipsa Virgilius non retulit, sed brevi sententia memoravit. Iam *aliquem dictis, verbis prosequi et emittere*, significat *aliquem postremum salutare*, eumque, verbis compellatum, dimittere. *His dictis* Aenean prosecutus est, omnino requirit ipsa dicta, quibus Anchises usus fuisset. Mallem: *Hic, ubi tum natum Anchises unaque*

Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad navis, sociosque revisit;
Tum se ad Caietae recto fert limite portum.
Ancora de prora iacitur; stant litore puppes.

Sibyllam Prosequitur dictis, portaque emittit eburna: Ille viam secat ad naves, sociosque revisit. Vult poeta: *sunt geminae Somni portae;* hic, in eo loco, ubi sunt portae, Aenean emittit, ex porta nempe eburna. Sed in toto hoc fine libri notam illam Virgilii elegantiam et iudicium desidero. Aenean longe meliore via ex Orco educere potuisset. Vere ea de re Heynius in Excursu disputavit.

Ille viam secat ad navis, sociosque revisit. Mallem Virgilius hic librum finivisset. Ita et finivit Silius XIII. *Haec vates, Erebique cavis se reddidit umbris. Tum laetus socios iuvenis portumque revisit.* Quae minus elegantia mihi videbantur, ea diversis literarum formis exprimenda curavi. Agnoscent, credo, qui integre iudicare velint, quanto, his eiectis, non modo finis huius sed etiam initium alterius libri fiant pulchriora.

Tum se ad Caietae recto fert limite portum. Sic Wagn. edidit pro *litore.* Dicerem haec legisse Ovidium in Metam. XIV. 120 sq. *Inde ferens* (Aeneas ab Anchise) *lassos averso tramite passus, Cum duce Cumaea fallit sermone laborem:* et vs. 154. *Talia convexum per iter memorante Sibylla, Sedibus Euboicam Stygiis emergit in urbem Troius Aeneas, sacrisque e more litatis, Litora adit, nondum nutricis habentia nomen.* Sed Ovidius in hac parte historiae multa ipse addidit et aliter ad consilium suum informavit. Et si haec, quae in Virgilio mihi desplicent, non sint Virgilii, quis novit an non ex Ovidianis ficta sint? Si tamen Caietae memoria fuit celebranda, maluissem: *Tum se ad Caietae recto fert litore portum. Nam quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix, Aeternam, hic moriens, famam Caieta dedisti.* Sed alia in his versibus ingrata reperiuntur. Aeneas naves et socios revisit. Tum, recto litore, se fert ad portum Caietae. Diceres Aenean fecisse iter terra, per ipsum litus. Nam hoc plerumque est *se fert.* Neque Virgilius unquam novum iter maritimum describit, quin de *velis*, *ventis*, *remis*, aliisque rebus aliquid addat. Hoc nunc e ieiuno versu *Ancora de prora iacitur, stant litore puppes* intelligere debemus: denique non ferendum puto *fert litore*, et continuo *stant litore.*